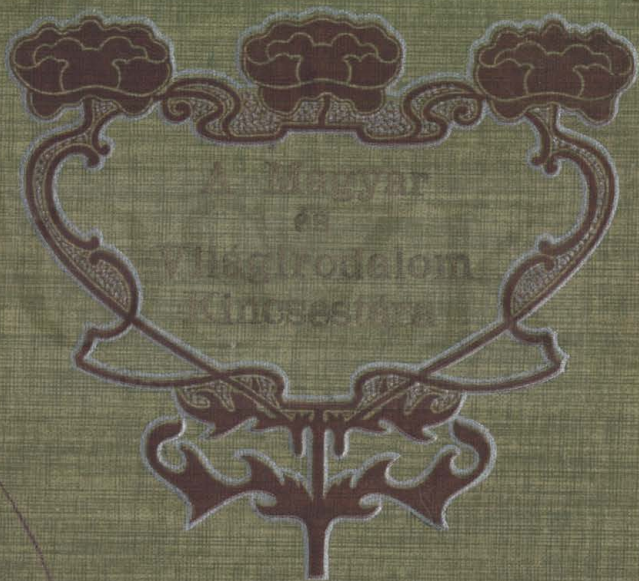

262978

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

OSZK

Országos Széchényi Könyvtár

EGY
HALOTTAS-HÁZ EMLÉKIRATAI.

REGÉNY.

IRTA

DOSZTOJEVSZKY F. M.

OROSZBÓL FORD.

TIMKÓ IVÁN.

ELSŐ KÖTET.

BUDAPEST.

AZ ATHENAEUM RÉSZVÉNY-TÁRSULAT KIADÁSA.

1897.

OSZK

262978

R
2

ORSZ. SZÉCHENYI-KÖNYVTÁR
N Növedéknapló
1954 évi 2396 SZ

R
1965

BEVEZETÉS.

Távol Szibéria rengeteg területein, puszták, hegyek vagy járhatlan erdőségek közül itt-ott kis városkák csillannak ki, melyeknek lakossága legfeljebb egy-kétezer. Ezek az apró városok, melyek rendszeren két templommal birnak, a melyek egyike a városban, másika pedig a temetőben van, inkább hasonlítanak egy Moszkva melletti kies faluhoz, mint egy városhoz. Dusan bővelkednek rendőrfőnökökben, előljárókban és egyéb alárendelt hivatalnokokban. Szibériában különben — daczára a hidegnek — a szolgálat elég kellemes. A lakosság egyszerű, minden szabadelvűség nélkül; a rendszer régi, még évtizedek előtt nyerte szentesítését. A hivatalnokok — kik a szibériai nemesség szerepét játszzák, — vagy benszülöttek, tősgyökeres szibériaiak, vagy oroszországi bevándorlottak, kiket a fényes fizetés és gazdagodási vágy csábított ide. Azok, kik meg tudják oldani éltök rejtélyét, megmaradnak egyszer s mindenkorra Szibériában és megnyugvással honosodnak meg, ami nekik végre

is gazdag és édes gyümölcsöt hoz. Mások ellenben, a könnyű véruék, akik nem képesek az élet rejtélyeit megoldani, csakhamar megunják Szibériát és bosszúsággal eltelve kérdik maguktól: »mi végre jöttünk ide?« Ezek három évi kötelező szolgálatukat lázas türelmetlenséggel morzsolják le és annak letelte után a legnagyobb gyűlölettel és megvető gunynyal Szibéria iránt térnek vissza hazájukba. Ezeknek sincs igazuk, mert nemcsak a szolgálat szempontjából, de egyéb tekintetben is boldogulni lehet Szibériában. Az éghajlat felséges; bővelkedik sok gazdag és vendégszerető kereskedőkben és el van lepve idegenekkel. A hajadonok rózsákként virítanak és végletekig erkölcsösek. Az utcákon elejteni való vadak futkosnak és maguktól mennek a vadász-puska csöve elé. Gyöngyöző pezsgő nagy mennyiségben fogy. A halikra bámulatos jóságú. A termés tizenöt magot hoz . . . A föld egyáltalában áldott, csak ki kell használni tudni. Ámbár vannak, kik ehhez is értenek.

Ilyen fajtájú elégedett városkában, melynek emléke eltörülhetlen szivemben — ismerkedtem meg Gorjancsikov Sándor Petroviccsal, egy oroszországi születésű nemessel és birtokossal, ki nején elkövetett gyilkosság miatt tiz évi súlyos másodrendű börtönre volt ítélve. Gorjancsikov K. városka közelében fekvő egyik falucska hatóságához volt ugyan beosztva, de a városban lakott és gyermekek tanításával szerzett magának némi szórako-

zást. Szibériai városokba száműzöttek között igen gyakoriak a tanítók, kiknek türhető dolguk van. Különösen a francia nyelvből adnak órákat, amely oly elkerülhetlen az élet pályáján és a melynek létezéséről Szibéria távol eső vidékein alig birnának fogalommal az emberek. Első izben egy öreg kórházi hivatalnoknál Gvozdkov Iván Ivanovicsnál találkoztam vele, kinek öt, különböző életkorban levő, leánya volt. Sándor Petrovics e leánykáknak 30 ezüst kopekért hetenként négyszer adott órát. Külseje igen érdekelt. Halvány, sovány férfiú volt. Korára nézve nem volt öreg, alig lehetett több harmincz évesnél. Öltözéke mindig tiszta s európaias volt. Ha valaki megszólította, áthatóan és figyelmesen tekintett feléje, mintha azon tanakodott volna, nem akarnak-e valami titkot kiereszakolni tőle. Rendesen érthetően és röviden választ, szavainak oly nyomatékot adott, hogy az ember vele szemben szinte kellemetlenül kezdé magát érezni, és elvégre is nagyon örült a beszélgetés megszakításának. Gvozdkov Ivanovics Ivántól tudtam meg, hogy Gorjancsikov külömben kifogástalan és erkölcsös életet él, másként nem fogadta volna föl leányaihoz, hogy igen képzett és sokat olvasott ember, de rendkívül embergyülölő s szótlan. Mások azt állították, hogy hóbortos, tényleg azonban soha sem tekintették ezt oly nagy fogyatkozásnak, hogy számos tiszteletre méltó városi tisztviselő be ne ismerte volna használhatóságát kér-

vények stb. szerkesztésében. Ama vélemény is keringett felőle, hogy Oroszországban előkelő rokonai vannak, akikkel számüzése óta valószínűleg megszakított minden összeköttetést. E mellett nálunk mindenki ismerte élete történetét. Tudták azt, hogy mindjárt házassága első évében megölte nejét; megölte féltékenységből és önmaga jelentette föl magát (a mi nagyban enyhítette büntetését). Ily büntényeket mindig szerencsétlenségnek tartanak és szánakoznak felettük. De mindettől eltekintve, különöz módra elkerülte az embereket és csupán a lezcke-órák alatt jelent meg közöttük.

Kezdetben nem fordítottam reá különös figyelmet, de később — magam sem tudom miért — mindinkább jobban és jobban kezdtem iránta érdeklődni. Valami rejtélyesség áradt el lényén. Beszédbe ereszkedni vele nem volt módomban. Kérdéseimre bár a legnagyobb készséggel válaszolt, kurta feleletei után mégis terhemre esett őt tovább zaklatni; ily beszélgetés után arczáról rendszeren valami szenvedés, valami kimerülés tükröződött le. Jól emlékszem, midőn egy szép nyári estén együtt távoztam vele Iván Ivanovics Gvozdkovtól. Egyuttal meghívtam őt egy cigarettára. Le nem irhatom, mily rémület tükröződött le arczáról; teljesen kiesett nyugalmából; és összefüggéstelen szavakat mormogva, haragosan tekintett reám, mire ellenkező irányban futásnak eredt. E viselkedése rendkívüli ámulatba ejtett. Ez idő-

től fogva valahányszor találkoztunk, mindig bizonyos aggálylyal nézett reám, mi azonban a legkevésbé sem idegenített el tőle; valami vonzalmat éreztem iránta és egy hónap múltán magam tértem be Gorjancsikovhoz. Természetes, hebehurgyán és tapintatlanul cselekedtem. A város szélén egy agg polgárasszonynál birt szállást, kinek egy sorvadásos leánya, ennek pedig egy törvénytelen, mintegy tiz éves, virgonczi leánykája volt. Sándor Petrovics, midőn hozzá beléptem, a leányka mellett ült és azt az olvasás elemeiben oktatta. Teljesen zavarba jött, fölugrott a székről és rám mereszté szemeit. Végre helyet foglaltunk, mi közben éber figyelemmel kísérte minden tekintetemet, mintha azok mindegyikében valami titokzatos gondolatot gyanított volna. Azonnal beláttam, hogy egész az örülésig gyanakodó volt. Bizalmatlanul nézett reám és mintegy kérdezni látszott: »távozol-e innen egyhamar?« Beszédbe eredtem vele városkánkról, folyó ügyekről; ő azonban hallgatott és boszankodva mosolygott; látszott rajta, hogy nemcsak nem volt tudomása a legközönségesebb városi hírekről, de nem is érdeklődött irántuk. Beszéltem aztán vidékünkéről és szükségleteiről; ő szótlán hallgatott és oly sajtóságon nézett reám, hogy szinte megbántam megkezdett társalgásomat. Új könyveimet és hirlapjaimat, melyek az imént érkeztek meg a postán, midőn följánlottam neki, csaknem magamra ingereltem őt. Mohó tekintet

vetett rájuk, de legott elfoglaltságát adva okul, visszautasítá ajánlatomat. Végre bucsut vettem tőle s midőn kiléptem, úgy éreztem, mintha egy nehéz kő hullott volna le szivemről. A szégyen fogott el és rendkívül ostobaságnak tünt fel oly ember után járni, akinek életcélja — minél távolabb elrejtőzni a világtól. De a dolog megesett. Jól emlékszem, hogy könyvet alig vettem észre nála és így valószínűtlen az, mintha sokat olvasott volna. Mégis, midőn egyszer-kétszer késő éjjel ablaka alatt elmentem, világosságot vettem észre szobájában. Mivel foglalkozhatik ily késő éjjel? Hátha ír? És ha igen, ugyan mit?

Közbejött körülményeknél fogva kénytelen voltam három hónapra városkánkból eltávozni. Midőn télen visszatértem, megtudtam, hogy Sándor Petrovics a mult ősszel teljes visszavonultságban, még orvost sem híván magához — elhalálozott. A városkában már csaknem megfeledkeztek róla. Lakása pusztán állott. Visszatérésem után iparkodtam legott ismeretséget kötni a megboldogultnak házi asszonyával, hogy megtudjam: miben törte fejét egykori lakója, vajjon nem hagyott-e maga után valami feljegyzéseket? Husz kopekért, mint a megboldogultnak hagyatékát, egész kosár iratot hozott hozzám. Az anyóka azt is beismerte, hogy még más két köteg irat maradt utána, de azokon már tuladott. Komor és hallgatag vén asszony volt, kitől nagyon bajos volt egyet-mást megtudni. Lakó-

járól semmi különöset nem tudott elmondani. Elbeszélése szerint az soha semmit sem dolgozott és hónapokon keresztül nem ütötte fel a könyvet és nem vett tollat a kezébe; egész éjjeleken át fel és alá járt szobájában, valami felett töprengve vagy önmagával beszélgetve. Kati unokája rendkívül megnyerte szeretetét, különösen az időtől fogva, a midőn megtudta, hogy Katalinnak hívják, a mely névnapon mindig halotti misét mondatott. Vendégeket nem türhetett. A házat csak akkor hagyta el, midőn a gyermekhez órára ment; rá, az öreg asszonyra, mindannyiszor görbe szemmel nézett, ha hetenkint egyszer rendbe akarta hozni szobáját és három éven keresztül alig intézett hozzá pár szót. Megkérdeztem Katit: emlékszik-e tanítójára? A leányka szótlán nézett reám és a fal felé fordulva, zokogásban tört ki. Ez az ember mégis meg tudta magát szerettetni valaki által.

Az iratokat lakásomra vittem és egész nap kotorásztam bennök. Az iratoknak háromnegyedrésze üres iskolai gyakorlatok voltak. De volt egy apró írású füzet, a mely nem volt teljesen tele írva s a melyről bizonyosan maga az író is megfeledkezett. Ez összefüggés nélküli leírása volt Sándor Petrovics eltöltött tiz évi fogságának. A leírás helyenkint valami más beszély, töredék által volt megszakítva, olyan emlékirat-félékkel, melyeket bizonyosan önkénytelenül vetett a papirosra. E töredékeket többször olvastam el és csak később

győződtem meg, hogy azok egy őrült agy zilált gondolatai voltak. De a fogházi emlékiratok — »Jelenetek egy halottas házból,« — a mint kéziratában valahol maga nevezi őket, eléggé érdekeseknek tündek fel előttem. A teljesen új — eddig ismeretlen — világ, némely különös tényezők, az emberiség romlottósága feletti reflexiók, — engem megragadtak úgy, hogy érdeklődéssel olvastam azokat. Külömben tévedhetek, és az természetes. Próbául kiválasztok két-három fejezetet, és az olvasó közönségre bizom, hogy ítélje meg azokat.

I.

A halottas ház.

Fogházunk a vár szélén, a vársáncz alatt feküdt. Megegett, hogy valaki kíváncsiságból megpróbálta a kerítés hasadékain át az Isten szabad világába kitekinteni, hogy vajjon mit láthat ott tulnan? Az ég szélein, a dudvával benőtt magas földsánczon kívül, melyen éjjel-nappal az örök járnak föl és alá, mi egyebet sem vehetett észre. Évek multán megismételheti ezt a kísérletet és ismét csak az örököt, a magas sánczot és az ég szélét fogja látni. Hogy az ember fogalmat szerezzen magának a fogház környékéről, képzeljen el magának egy nagy szabálytalan hatszögű udvart, mely szorosán egymáshoz illő, mélyen a földbe vert és felül kihegyesített magas oszlopokból álló kerítéssel van körülvéve. A kerítésen erős szerkezetű kapu van, melyet — bár mindig csukva van — folytonosan katonák őriznek, s csak akkor nyítják föl, midőn a foglyokat munkára eresztik. E kapu mögött terül el a napfényes, szabad világ, a hol oly élet folyik mint egyebütt. A kerítésen innen

erről a világról csak mint valami képtelen meséről ábrándoznak. A kerítésen belül egy különálló, semmihez nem hasonlítható világ volt, melynek meg voltak a maga törvényei, jelmezei, erkölcei és szokásai; lakóinak élete olyan volt mint sehol másutt, szóval egy »élő halottas ház«-hoz hasonlított e világ. Ime, ezt a zugot szándékozom megismertetni az olvasóval.

Aki a kerítésen belép, annak néhány épület ötlük a szemébe. A nagy kiterjedésű udvar két oldalán két hosszú egy-emeletes pavillon húzódik. Ezek laktanyák. Itt élnek osztályonként elhelyezve a foglyok. Azután beljebb még egy ilyen, ez a konyha; tovább van még egy épület, melyben egy fedél alatt vannak elhelyezve a pinczék, raktárak és félszerek. Az udvar belseje üres, eléggé nagy térség. Itt sorakoznak a foglyok és itt megy végbe reggel, délben és este a foglyok felett a szemle és vizsgálat. Az épületek és a kerítés között még jókora nagy tér terül el. E helyen szoktak az emberkerülő és magába zárkózott foglyok szün-óráik alatt sétálni, a jelen s a múlt fölött töprengeni. Ily séták közben találkozva velük, rendkívül szerettem figyelemmel kísérni komor arcukat és találgatni azt, hogy ugyan miről gondolkozhatnak. Volt a foglyok között egy, kinek szabad idejében kedvencz foglalkozása volt: a kerítés oszlopait számlálni. Ezerötszáz darab volt az oszlopok száma és mégis élénk emlékében tartotta minden egyes-

nek külsejét és alakját. Minden oszlop egy napot jelentett nála; minden nap egy oszloppal kevesebbet számlált; és a hátralevő oszlopok számából könnyen megfejtette, hogy mily hosszú ideig kell neki még a fogházban tengődnie. Rendkívül meg volt elégedve, midőn a hatszögnek valamelyik részét kihagyta számításából. Az igaz, hogy neki még nagyon hosszú ideig kellett várnia, míg büntetését kiállja, de a fogházban az embernek elég ideje van a türelem megtanulására. Láttam egy alkalommal, midőn egy foglyot szabadon bocsátottak a fogházból, melyben husz évet töltött.

Voltak emberek, kik emlékeztek reá, mikor bekerült a fogházba, mily fiatal és gondtalan volt és mennyire ügyet sem vetett a reá mért büntetésre.

Most ősz hajjal, komor és fájdalmas arcczal hagyta el azt. Szótlán járta körül mind a hat laktanyát. Belépve mindegyikbe, ájtatosan imádkozott a szent képek előtt, azután mélyen meghajtá magát volt társai előtt, és esdve kérte őket, ne feledkezzenek meg róla. Jól emlékszem arra is, midőn egy alkalommal egy foglyot, ki azelőtt szibériai lakos volt, a kapuhoz híttak. Ezelőtt egy fél évvel értesült arról, hogy neje férjhez ment, a mi őt rendkívül elszomorította. Most e nő maga jött el a fogházhoz, hogy alamizsnát adjon neki. Pár perczig beszélgettek, azután sírásra fakadtak és örökre elváltak egymástól. Láttam arcját, midőn

visszatért a laktanyába . . . Igen, e helyen el lehetett sajátítani a türelmet.

Midőn bealkonyodott, valamennyiünket bevették a laktanyába és éj idejére becsuktak. Nekem mindenkor nehezemre esett az udvarból laktanyánkba térni. Ez egy hosszú, alacsony és rekkenő hőségű szoba volt, melyet fullasztó bűzű fagygyógyertyák világítottak meg. Föl nem foghatom, hogyan voltam képes tiz évet benne átélni. Fekhelyem három deszkából állott; összesen annyi hely fölött rendelkeztem. Egy szobában ily pricseken harminczöt ember volt elhelyezve. Télen át korán csuktak; négy órát kellett várni, amig valamennyien elaludtak. Addig pedig zaj, lárma, nevetés, szitkozódás, lánczok zörgése, beretvált fejek, megbélyegzett arcok, elrongyolt ruházat, szóval csak a mi meggyalázott, kigunyolt, vette az embert körül. Az ember mindenhez hozzá szoktatható teremtmény és én azt hiszem, hogy ez a tulajdonképeni rendeltetése.

A fogházban kétszázötvenen voltunk elhelyezve, — a szám csaknem állandó maradt. Egyik jött, másik ment, a harmadik pedig elhalt. És milyen nép volt itt együtt? Azt hiszem, Oroszország minden kormányzósága, minden kerülete képviselve volt itt. Voltak idegenek is, sőt még kaukázusi hegyi lakókkal is lehetett találkozni. Valamennyien büntetők foka, tehát elítéltetésök aránya szerint voltak beosztva. Gondolható, hogy nem létezett oly büntény, melynek nem lett volna itt

képviselője. A fogház telepítvényeseit nagyrészt a polgári osztály súlyos gályarabjai képezték (igy nevezték magukat a foglyok). Ezek oly bűnösök voltak, kiket teljesen megfosztottak minden vagyonuktól és minden társadalmi összeköttetéstől. Nyolcz-tól egész tizenkét évig tartó kényszermunkára küldettek ide s midőn e büntetésüket kiállották, Szibéria különféle vidékére telepítették le őket. Voltak bűnösök a katonai osztályból is, kiket — mint általában a katonai foglyokat, — nem fosztottak meg vagyonuktól. Ezeket csak rövid időre küldték ide, s midőn büntetésüket kiállották, visszatérhettek a sorkatonasághoz oda, a honnan jöttek. Sokan közülök valami új, nagyobb bünténybe való visszaesés folytán ismét visszatértek a fogházba, de most már nem rövid időre, hanem husz esztendőre. Ez osztály »életfogytiglan«-nak neveztetett. Ezeket még most sem fosztották meg teljesen vagyonuktól. Végre volt még egy nagyszámú, leginkább katonai nagy bűnösökből álló külön osztály is, a mely »elkülönített osztálynak« neveztetett. Egész Oroszországból tolonczoltak ide gonosztevőket. Ők maguk tartották magukat életfogytiglanoknak és nem ismerték rabságuk időtartamát. A törvény értelmében ezeknek kétszeres, sőt háromszoros munkát kellett végezniök. »Nektek csak ideiglenesen, de nekünk egész rabságunk alatt kell dolgoznunk«, — mondogatták a többi foglyoknak. Később hallottam, hogy az osztályzat

megszűnt. Ezenfelül eltörültetett a mi erődünkben a polgári osztály és helyette katonai rab-század lépett életbe. Ezzel együtt — magától értetődik — az előljáróság is megváltozott.

Rég történt, mintha csak álmodnám az eseményt, a midőn beléptem a fogházba. Este volt ez, január havában. Esteledett, az emberek haza tértek a munkáról és a rabszemlére készültek. Bozontos bajuszú altiszt nyitott nekem ajtót e sajátyszerű házba, melyben nekem oly sok éven át kell tartózkodnom, honnan oly érzelmeket hoztam magammal, melyekről — ha tényleg át nem éltem, át nem éreztem volna őket — még megközelítő fogalmam sem lett volna. Például sehogy sem tudtam volna képzelni: mi borzasztó és gyötrő van abban, hogy fogságom egész tiz évén keresztül egy perczre se legyek egyedül? Munkában őrizet alatt, otthon pedig hétszáz hasonsorsúval, de soha, soha — egyedül! Különben nem csupán ehhez kellett hozzá szoknom!

Voltak itt véletlen és szántszándékos gyilkosok, rablók és rabló-főnökök. Voltak egyszerű zsebtolvajok és csavargók; voltak olyanok is, a kikről nagyon bajos lett volna megmondani, hogy miért kerültek ide? És mégis mindegyiknek megvolt a maga szomorú és terhes története. Multjokról általában nagyon keveset beszéltek, nem szerettek azzal kérkedni; meglátszott mindannyin, hogy igyekeztek is a multat emlékükből kitörölni.

Ismertem a gyilkosok között vig természetüeket is, úgy hogy bátran lehetett volna reá fogadni, hogy ezek soha sem érezték a legcsekélyebb lelki-furdalást sem. De voltak komor és kevés beszédű emberek is. Élete történetét általában ritkán beszélte el valaki; kíváncsiságból pedig nem volt szokásban. Ha azonban üres óráiban beszédessé vált, azt mások a legnagyobb közönyösséggel hallgatták. Egyik sem volt itt képes a másikat ámulatba ejteni. »Mi irástudó emberek vagyunk!« mondogatták különös önelégültséggel. Emlékszem, a mint egy alkalommal egy gonosztevő ittas állapotban (a fogházban olykor inni is lehetett) elkezdte beszélni, hogyan ölt meg egy öt éves fiúcskát, hogyan ámitotta el őt kezdetben játékszerrel, hogyan csalogatta egy üres félszerbe, hogy ott megölje. Az egész laktanya, a mely ez ideig mulatott tréfáin, most egyhangulag szakította félbe s a gonosztevő kénytelen volt elhallgatni; nem méltatlanságból lázadt föl ellene a laktanya, de azért, mert ilyeneket elbeszélni itt nem volt szokásban. Meg kell még jegyezmem, hogy e nép valóban irástudó, de nem átvitt, hanem a szó legszorosabb értelmében az volt. A fele közülök bizonyosan tudott olvasni és írni. Azt hallottam, hogy valaki ki akarta mutatni azt, hogy az irástudás rontja a népet. Ez tévedés, itt egészen mások az okok, daczára, hogy lehetetlen el nem ismerni, hogy az irástudás fejleszti a népben az önállóságot. De ez

egyáltalában nem baj. Ruházatok szerint különböztek az osztályok: az egyiknél a zubbony fele sötétbarna, a másik fele szürke, ép úgy a nadrágnál is az egyik lábszár szürke, a másik sötétbarna volt. Egy alkalommal süteményt áruló kis leány jött a munkához fogott foglyokhoz és sokáig megbámult engemet, míg végre nagy kaczagás között így kiálta föl: — »Fuj, mily csuf, mikor sem a szürke, sem a barna posztóból nem jut elég!« Voltak olyanok is, a kiknél az egész zubbony szürke volt és csak az ujjak voltak sötét-barna posztóból. A fej szintén különféleképen volt beretválva: az egyiknél hosszában volt félig leberetválva másiknál pedig széltében.

Első tekintetre kitűnt az a bizonyos éles közös vonása e különös családnak: még a legjellemzetesebb, legeredetibb személyek is, akik akaratlan uralkodtak másokon, igyekeztek a fegyház közös hangulatába beletalálni magukat. Általában mondom tehát, hogy ez a nép, a csekély számú jókedvű emberek kivételével, kik e miatt a legnagyobb megvetésben részesülnek, többnyire komor, irigy, rendkívül elbizakodott, kérkedő és a legnagyobb fokban érzékeny emberekből állott. Semmi fölött ámulatba nem esni a legnagyobb jótétemény számba ment. Valamennyien zavarban látszottak lenni a felett, hogy mikép viseljék magukat. De gyakran a legfenhéjázóbbak egy pillanat alatt a legközönyösebbekké változtak át. Volt egynéhány

valóban erős jellemű ember; ezek egyszerű emberek voltak és nem értettek az arcfintorgatáshoz. Azonban különös! épp ezek között az erős lelkületűek közt voltak a legnagyobb mértékben kérkedők is. Cselszövéseknek és mendemondáknak nem volt se vége se hossza: ez volt a legnagyobb pokol és külső sötétség. De a fogház belső szabályai és szokásai ellen senki sem mert fellázadni; mindenki alávetette magát azoknak. Voltak oly jelleműek is, kik bár nehezen és megerőltetéssel, de azért mégis alávetették magukat a fogház szabályainak. Jöttek a fogházba olyan elvetemültek is, kik szabadságuk alatt annyira tullepték a határt, hogy a legnagyobb gonosztetteket mintegy öntudatlanul, gyakran pusztá elbizakodottságból, követték el. De itt, daczára hogy egész falvakat, városokat remegésben tartottak, legott meg hagyták magukat fékezni. Körültekintve magát, az ujonnan jött csakhamar észrevette, hogy itt nincs kit ámulatba ejteni és észrevétlenül meghunyászkodott az általános hangulat hatalma alatt. Ez általános hangulat a külsőség valami különös, sajátos méltóságának érzetében állott, a melytől át volt hatva a fogház minden lakója, mintha valóban a fogoly hivatása valami tiszteletre méltó rangot képezett volna. A szégyennek és bánatnak még csak jele sem látszott rajtuk. Különben volt valami külső »szertartásos« megalázkodásnak is része benne. »Mi rossz utra tért emberek vagyunk,« mondogat-

ták, — »aki atyjára, anyjára nem hallgat, engedelmeskedik a korbácsnak! Ki nem tudott megélni aranyból, megél majd az ut kavicsából.« Ilyen és hasonló példabeszédekkel tartották egymást, ámbár ritkán komolyan. Mindez csak üres beszéd volt. Törvénytelenégeit közülök egy sem ismerte el. A foglyok közül egy sem tett szemrehányást fogoly társának büntette miatt, de a rágalmaknak nem volt vége közöttük. Valamennyien művészileg értettek ehhez! A rágalmazás egész tantárgygyá fejlődött náluk, melyet a folytonos czivódások mindinkább magasabb tökélyre juttattak. Ez a horda, mely vessző hatalma alatt dolgozott, nem is lehetett más, mint haszontalan, romlott és tunya, s ha nem volt azelőtt megromolva, ugy a fogházban bizonyosan megromlott. Valamennyien nem jó szántukból kerültek ide; és idegenek maradtak egymással szemben.

»Az ördög három pár hánccs-czipőt nyűtt el, a mig bennünket egy rakásba hordott!« mondogatták önmaguk felől, és aztán a mende-mondák, fondorlatok, vénasszonyi megszólások, irigység, czivódás, harag töltötték meg ezt a pokoli életet. Egyetlen vénasszony sem tudott volna oly pulyává lenni, mint volt egynémelyike e lélekkinzóknak. Ismétlem, voltak közöttük erős emberek, kik megszokták a követelést és parancs-osztogatást, kik meg voltak edzve és félelmet nem ismertek. Ezeket akaratlanul is tisztelték, maguk pedig, bár hirnevékre nagyon

féltékenyek voltak, azon igyekeztek, hogy ne legyenek másnak utjában, üres rágalmakba nem bocsátkoztak, viseletük méltóságos, megfontolt és az előjáróság iránt engedelmes volt. Ezt nem az engedelmesség elvéből, nem a kötelesség tudatából tették, de mintegy szerződésből folyólag, belátva a kölcsönös hasznot. Különben velük eléggé óvatosan bántak. Emlékszem, hogyan jártak el egy ily, valami kihágás miatt megbüntető foglyal, egy határozott, félelem nélküli emberrel, kinek állati hajlamai az előjáróság előtt is ismeretesek voltak. Nyári nap volt, és munka-időn kívül. Az őrházban, mely a bejárat tövében volt felállítva, egy törzstiszt, a fogház első hivatnoka jelent meg, hogy jelen legyen a büntetésnél. Ez az őrnagy valami végzet-szerű lény volt a foglyokra nézve, aki annyira vitte, hogy mindnyájan remegtek tőle. Vakmerőségig szigorú volt, és mint a foglyok mondták, valósággal az emberekre vetette magát. Leginkább rettegtek átható, hiúz-tekintetétől, mely előtt mit sem lehetett eltitkolni. Ő mintha látott volna még akkor is, a midőn nem nézett. Belépve a fogházba, már tudta, hogy mi történik annak tulsó végén. A foglyok nyolczszeműnek nevezték el. Rendszere hazug volt. Fékvesztett dühösségével még csak jobban fölinge-relte az amugy is ingerült népet és ha nem lett volna egy magasabb parancsnoknak alárendelve, aki jó lelkű és megfontolt férfiú volt, az őrnagy garázdasága rendkívüli bajokat idézhetett volna elő.

Nem értem, hogyan volt képes élve és egészségesen nyugalomba vonulni, mikor erőszakos tettei miatt vizsgálat alatt is állott.

A fogoly elsápadt, midőn előhívták. Szokás szerint hallgatagon és elszántan feküdt le a deresre, szótlán tűrte a vesszőzést, hidegvérűen és beletörődve nézte végbement szerencsétlenségét. Vele különben mindig óvatosan bántak. De most az egyszer valahogyan igazában érezte magát. Elhalványodott és óvatosan rejtett ujjai közt egy élesre fent angol czipész-kést. Kések és más éles eszközök tartása a fogházban a legszigorubban tiltva volt. A motozások gyakoriak és váratlanok voltak, a büntetések pedig kegyetlenek voltak, de minthogy nagyon nehéz a tolvajnál megtalálni a rejtett tárgyat, és minthogy a kések elkerülhetlenek a fogházban, nehezen tudták azokat megkeríteni. És ha el is szedték, azokat ismét beszerezték.

Az összes gályarabok a kerítéshez rohantak és annak hézagain keresztül elképedve szemlélték a vesszőzést. Mindenki tudta, hogy Petrov ez egyszer nem fog lefeküdni, és hogy az őrnagynak elérkezett a végórája. Az őrnagy azonban a végrehajtás pillanatában droskájába ült és elhajtatott, a büntetés végrehajtását más tisztre ruházva át. »Az Isten mentette meg őt,« mondogatták azután a foglyok. A mi pedig Petrovot illeti, ő a legnyugodtabban állotta ki a büntetését. Az őrnagy eltávoztával elpárolgott haragja is. A fogoly bizonyos

fokig engedelmes és alázatos; de csak egy bizonyos határig, melyet nem szabad átlépni. Semmi sem lehet érdekesebb, mint e türelmetlenségnek és dacznak különös fellobbanása. Az ember gyakran tőr pár évig, megszelidül, kiállja a legkegyetlenebb büntetéseket és hirtelen föllázad a legcsekélyebbre, úgy hogy ilyenkor bizonyos tekintetben bátran örülnek lehet őt tekinteni; s ez úgy is történik.

Már említettem, hogy e nép között több éven át még a legcsekélyebb bűnbánást, a legcsekélyebb lelki szorongatást sem vettem észre az elkövetett bűnökért, sőt ellenkezőleg, a nagyobb része teljesen ártatlannak érezte magát. Ez tény. De ennek oka kétségkívül az elbizakodottságban, a rossz példákban, fiatalságban és álszégyenben rejlik. Más részről ki képes kifürkészni e romlott szivek belsejét és ki olvashatja belőlük a világ elől elrejtett dolgokat. Ennyi éven át azonban módját ejthettem volna, hogy észrevegyek, ellessek valami olyat e szivekben, a mi benső szenvedésükről tanuskodhatott volna, De ez lehetetlen volt, határozottan lehetetlen. A fogházak és a kényszermunkák rendszere a legkevésbé sem javította a bűnösöket; azok csak büntetnek és megóvják a társadalmat a gonosztevők további kihágásai elől. A fogház és a kényszermunka még inkább növelik a gonosztevőben a gyűlöletet, a tiltott élvezek utáni vágyat és a határtalan könnyelműséget. És én szentül meg vagyok győződve hogy a hirhedt zárka-rendszer is csak hazug

ámitó és látszólagos czélt ér el. Mért kiszívja az ember életerejét, idegessé, félénkké teszi lelkét, végül azután a félőrült, erkölcsileg kiaszott mumiát a javulásnak és bűnbánatnak mintaképeül állítja oda. Kétség kívüli, hogy a gonosztevő, ki föllázadt a társadalom ellen, gyűlöli azt, önmagát tartja ártatlannak és amazt bűnösnek. E mellett ő már kiállotta a büntetést, minek folytán tisztázottnak, a társadalommal leszámoltnak érzi magát. Ily szempontokból itélve, aztán oda lyukadunk ki, hogy tulajdonképen igazolni sem kell a gonosztevőt. De eltekintve e szempontoktól, mindenki beismeri, hogy vannak oly gonosztettek, a melyek mindig és mindenütt, egyetemes törvények szerint, a világ teremtésétől fogva elvitázhatlanul gonosztetteknek kell hogy nyilváníttassanak és fognak nyilváníttatni mindaddig, a míg az ember ember marad. A legborzasztóbb, a legtermészetellenesebb büntényekről, a legnagyobb ámulatra gerjesztő gyilkosságokról én csak a fogházban hallottam a legfogatlanabb gyermeki vidámság közepette beszélgetni. Különösen nem tudom egy apagyilkosnak emlékét lelkemből kitörölni. Nemes ember volt és hatvanhét éves atyjánál a tékozló fiu szerepét játszotta. Magaviselete teljesen feslett volt. Atyja korlátolta őt és arra törekedett, hogy fiát jó utra térítse; de az apának háza, majorsága és megta- karított pénze is volt, és a fiu — mohón vágyva az örökség után — megölte atyját. A büntény csak

egy hónap múlva derült ki. A gyilkos maga tett jelentést a rendőrségnél, hogy atyja eltűnt, nem tudni hová. Ez alatt a hónap alatt a legkicsapongóbb életet élte. Végre távolléte alatt a rendőrség megtalálta a holttestet. Az udvar hosszában az ürülékek levezetésére szolgáló csatorna húzódott, mely deszkákkal volt befödve. A holttest e csatornába volt vetve. A fej teljesen le volt vágva és a törzshöz illesztve, a fej alá vánkos volt helyezve. A gyilkos, ki nem ismerte be büntetését, megfosztatott nemességétől, rangjától és husz évi kényszermunkára ítéltetett. Az egész idő alatt, a mig velem éltem, a legjobb és legkedélyesebb hangulatban volt. Meggondolatlan és könnyelmű volt a határtalanságig; ostobának azonban még sem lehetett őt mondani. Részemről soha sem vettem észre benne valami felötlő kegyetlen vonást. A foglyok gyűlölték őt, nem büntetteért ugyan, a melyről soha szó nem volt, de ostobaságáért és magaviseleteért. Beszélgetés közben többször megemlékezett atyjáról. Egy alkalommal, midőn az egészséges természetet vitattuk, így szólt: »lám, atyám, élete utolsó perczeig soha sem panaszkodott semmiféle betegségről.« Ily állati érzéketlenség természetesen felfoghatatlan, tüneményszerű. Itt valami természetellenesség, valami testi fogyatkozás, valami erkölcsi szörny-képződés, mely a tudomány előtt ismeretlen, és nem közönséges bünténynek lényege rejlik. Én, természetesen, nem hittem e

büntényben. De városabeli emberek, kik előtt ismeretes volt története a legapróbb részletekig, nekem mindent felfedeztek. A tények oly világosak voltak, hogy lehetetlen volt kételkedni bennök.

A foglyok hallották, a mint egy alkalommal éjjel álmában félrebeszél: »Tartsad, tartsad! Csak a fejét vágjad, a fejét, a fejét!...«

A foglyok csaknem valamennyien beszéltek álmukban. Szitkozódások, tolvaj-kifejezések, kések, szekerczék gyakran jöttek nyelvükre. »Rosz bánásmódban részesülünk, mondák, — tiltva van, hogy érezzünk, azért kiáltozunk az éj csöndében.«

A várfogházi kényszermunka nem foglalkozás, de kötelesség számba ment: a fogoly ledolgozva szakmáját, vagy lemorzsolva valahogy a munka törvénszabta óráit, a laktanyába vonul. A munkát egytől-egyig 'gyűlölték. Magánfoglalkozás mellett, melynek bármily meggyőződéssel, bármennyire testtel-lélekkel engedné át magát, az ember a fogházban nem lenne képes élni. De e feslett, élvhez szokott és élni vágyó nép, mely ide kényszerülve szorult össze egy tömegbe, mely erőszakkal szakított ki a társadalomból és rendes életmódból, hogyan lenne képes saját akaratából és kedve szerint a törvényekhez alkalmazkodva élni. Sőt a dologtalanság itt ép olyan gonosz tulajdonságot fejleszt ki benne, melyről azelőtt még fogalommal sem birt. Munka és rendezett életmód nélkül az ember nem élhet, kicsapongóvá és

vadállattá lesz. A fogházban azért van a foglyoknak mesterségük és foglalkozásuk. A nyári hosszú napi munka csaknem egészen a kincstár javára volt rendelve; a rövid éjszakán alig volt idő, hogy az ember kellőleg kialudja magát. Azonban télen át a fogolynak, fogházi szabályzat szerint, a mint bealkonyodott, legott zárt ajtók mögött kellett lennie a fogházban. De mit is csinált volna a hosszú, unalmas téli estéken át? Ez okból csaknem minden laktanya, daczára a kapucsukásnak, óriási műhelylyé változott át. A munka, a foglalkozás nem volt eltiltva, de annál szigorubban meg volt tiltva a fogházban az eszközök eltitkolása, pedig ezek nélkül a munka lehetetlenné vált. A munka csendesen folyt, és úgy látszik, hogy az előljáróság is szemet hunyt. Számos fogoly teljesen tudatlanul került ide, és itt másoktól tanulva, mint ügyes mesterember bocsáttatott el. Voltak itt czipészek, szabók, asztalosok, lakatosok, esztergályosok és aranyozók. Volt egy zsidó ékszerész, Blumstein Izsák, ki egyszersmind uzsorás is volt. Valamennyien nagy fáradsággal szerezték a pénzt. Megrendeléseket a városból kaptak. A pénzszerezés a legfőbb törekvéssé vált, különösen itt, a szabadságuktól teljesen megfosztott emberek között, tizszeresen értékesebbé vált. Ez emberek, mihelyt pénzt éreznek zsebükben, legott félig vigasztalódva érzik magukat, még ha elkölteni sem tudják azt. De a pénzt mindenütt ki lehet adni, annál inkább,

mert a tiltott gyümölcs kétszerte édesebb. A vár-fogházban pálinkát is lehetett kapni. A pipázás szigoruabban meg volt tiltva, de azért mindenki pipázott. A pénz és a dohány megmentette az embert scorbuttól és más betegségektől, a munka pedig megmentette a gonosz tettől; munka nélkül a foglyok fölfalták volna egymást, mint a pókok az üvegben. Daczára ennek, a munka is, a pénz-szerzés is el volt tiltva. Gyakran váratlanul éjnek idején tartottak motozást, ilyenkor minden tiltott el lett kobozva, és a minden áron rejtegetett pénz is a kutatók kezébe került. Ime, ezért nem igyekeztek azt félre rakni, hanem mielőbb elitták. Ez volt oka a pálinka-élvezet meghonosodásának a fogházban. Ilyen kutatások után a bűnös, azonkivül, hogy megfosztatott tulajdonától, még érzékenyen meg is lett büntetve. De minden kutatás után legott ki lettek pótolva a hiányok, és haladéknélkül új dolgok csempésztettek be és minden a régi nóta szerint ment. És ezt az előljáróság is tudta, és a foglyok sem zúgolódtak a büntetések ellen, bár az ily élet hasonlított a Vezuv oldalán lakók életéhez.

Kinek nem volt mestersége, más módon jutott keresethez. A pénzszerzésnek voltak eléggé különös módjai. Némelyek például kereskedőknek csaptak föl, és árultak olykor oly tárgyakat, hogy a fogház falain kívül senkinek még eszébe sem jutott volna azokat megvásárolni vagy eladni, de sőt

értéktárgyaknak is tekinteni. De a fogház igen szegény és rendkívül iparszerető volt. A legutolsó rongy is becscsel birt. A nagy szegénység következtében a pénznek is más értéke volt mint a szabad életben. Nagy és terhes munkát szépen fizettek meg. Némelyek sikerrel foglalkoztak uzsoráskodással. A fogoly, ki adósságba keveredett, utolsó tárgyát is elvitte az uzsoráshoz, kitől óriási perczentekre pár rézpénzt kapott. Ha a fogoly időre ki nem váltotta e tárgyakat, azok minden irgalom nélkül elárusítottak; az uzsoraság annyira virágzott, hogy még kincstári tulajdont is fogadtak el zálogba, pedig erre a fogolynak minden pillanatban szüksége volt. De az ily elzálogosításnál a dolog más fordulatot vett, amely a legkevésbé sem lepte meg az embert: az elzálogosító és pénztkölcsonzó, minden további összebeszélés nélkül, elment a legidősebb altiszthez, mint a fogház legközelebbi előljárójához, és hirül adta neki a kincstári czikkek elzálogosítását, mire azok ismét visszasedettek, a nélkül, hogy erről a felsőbb előljáróságnak tudomása lett volna. Érdekes, hogy ilyenkor össze sem czivódtak: az uzsorás szótlan és komoran térítette vissza másoknak a sajátját, mintha előre tudta volna, hogy ez így fog történni. Mintha maga beismerte volna, hogy az elzálogosítónak helyzetében ő is hasonlóan cselekedett volna. Ha aztán olykor-olykor zugolódott is,

ezt minden harag nélkül tette, egyedül lelkiismerete megnyugtatóására és tisztázására.

Általában egyik borzasztóbban lopott a másikonál. Csaknem mindenkinek volt záros ládája a kincstári czikkek megőrzésére. Ez nem ütközött a tilalomba; de a ládák nem mentettek meg senkit. Képzeltető, mily ügyes tolvajok találkoztak közöttük. Egy fogoly, ki rendkívüli odaadással viseltett irányomban (minden hozzáadás nélkül mondom el), a bibliámat, az egyetlen könyvet, mely meg volt engedve a fogházban, lopta el. A lopást még az nap maga ismerte be, nem megbánásból, de szánalomból én irántam, mert észrevette, hogy a könyvet keresem. Voltak csaplárosok, kik pálinkával kereskedve, gyorsan meggazdagodtak. E virágzó kereskedésről annak idején majd másutt szólok; érdemes lesz megemlíteni. A várfogházba nagyon sok dugárus vetődött be, és így legkevésbé sem csodálatos, hogy a legnagyobb ellenőrzés daczára a fogházba mégis bejutott a pálinka. A dugárus hivatásból, szenvedélyből dolgozik; kockáztat mindent, neki megy a legnagyobb veszedelemnek, fondorkodik, leleményeskedik, sőt olykor valami inspiratio vezeti őt tetteiben. E szenvedély oly léha, mint a kártyajáték. Ismertem a várfogházban oly foglyot, ki külsejére valóságos óriás volt, de lelkiületére nézve oly szerény, csöndes és alázatos, hogy lehetetlen volt elképzelni, mi módon került rabságba. Annyira nyájas és jószívű volt,

hogy a fogházban tartózkodása alatt senkivel nem volt szóváltása. Ez ember nyugotról származott és mint dugárus került ide; természetét nem lévén képes leküzdeni, pálinkát kezdett hozzánk becsempészni. Hányszor volt e miatt büntetve és hogyan félt a vesszőzéstől! Pedig a pálinka-csempészet neki vajmi csekély jövedelmet hozott. A pálinkából csupán a bizományos gazdagodott meg. Ez a különcz ember nagyon szerette a művészetet a művészet kedvéért. Siránkozó volt mint egy vén-asszony; megtörtént számtalanszor, hogy a büntetés kiállása után megfogadta, hogy soha sem fog csempészetrel foglalkozni. A legférfiasabban ellentállott egy egész hónapon át, de végre is nem tudott uralkodni magán . . . Elismerés illeti ezeket a személyeket azért, hogy a pálinkában soha sem volt hiány a fegyházban.

Még egy keresetforrást nyitott meg az intézet, mely, bár nem tette gazdaggá a foglyokat, de állandó és hasznos volt. Ez a könyöradomány volt. Társadalmunk felsőbb osztályainak fogalma nincs, hogy mennyire gondoskodnak a »szerencsétlenekről« a kereskedők, városi polgárok, többé-kevésbé az egész nép. Könyöradományok folyton cseppennek és pedig vagy kenyér, vagy zsemlyék, sütemények és olykor-olykor pénz alakjában is. E könyöradományok nélkül a foglyoknak, különösen a vizsgálat alatt állóknak, kik sokkal szigorubb felügyelet alatt állottak, nagyon bajos lett volna

megélni. A könyöradományokat keresztényiesen egyformán osztották ki a foglyok között. Ha nem jutott egyforma rész, a süteményeket úgy darabolták szét, hogy mindenkinek jusson egy-egy szelet. Emlékszem, hogyan kaptam első ízben a napi alalmizsnát. Fogházba jövetelem után egy pár nappal történt ez. Reggeli munkáról egyedül jöttem az őr kíséretében. Szemben találkoztam egy nővel és annak leányával, a leányka tiz éves lehetett és szép volt mint egy angyal. Egyszer már láttam őket. Az anya egy katona özvegye volt. Férje, mint fiatal katona, vizsgálati fogságban volt és mint ilyen, a foglyok kórházában ugyanazon időben halt meg, a midőn én is betegen feküdtem ott. Neje és leánya bucsuzni jöttek hozzá; mindkettő sírt, mint a zápor eső. Megpillantva engem, a leányka elpirult és sugott valamit anyjának; ez legott megállott, batyújából előkeresett egy negyed kopeket és átadta leánykájának. Ez utánam futott... Fogjad »szerencsétlen,« fogadd el az Isten szerelméért, kiálta élém futva és kezembe nyomta a pénzt! Elfogadtam az apró pénzt és a leányka a legnagyobb önmegelégedéssel futott vissza anyjához. E kopeket sokáig őriztem magamnál.

II.

Az első benyomások.

Az első hónap és általában fogházi életem kezdete élénk emlékemben van még most is. A következő fogházi évek már sokkal felületesebben vésődtek emlékezetembe. Az utolsók mintha teljesen elmosódtak és összeolvadtak volna és csak terhes, egyhangú s nyomasztó benyomást hagytak maguk után.

De mind az, a mit fogságom első napjaiban átéltem, úgy tűnik fel előttem, mintha tegnap történt volna. De ez nem is lehetett máskép.

Tisztán emlékszem, hogy az első lépésnél, melyet ez új életben tettem, engem rendkívül meglepett az, hogy abban semmi meglepőt sem találtam. Mintha mindez azelőtt is — midőn Szibériába jöve, sorsom felett tünődtem — már ott lebegett volna képzeletemben. De csakhamar a legkülönösebb meglepetések, a legcsodálatosabb tények egész végtelensége kezdett minden lépten-nyomon megállítani. És csak azután, midőn már hosszabb időn át éltem a fegyházban, kezdtem megérteni az élet minden meglepetéseit és mind jobban és jobban csodálkoztam felettük. Megvallom, hogy e csodálkozás fogságom ideje alatt sokáig kísért engem, de soha sem tudtam kibékülni vele.

Fegyházba lépésemkor az első benyomás általában véve a legvisszataszítóbb volt; de elte-

kintve ettől, — sajátságos — de úgy tetszett, hogy a fogházi élet mégis elviselhetőbb, mint a hogyan azt én utközben elképzeltem. A foglyok, habár bilincsekben voltak is, szabadon jártak a fogházban, daloltak, dolgoztak, pipáztak, pálinkát ittak, szidták egymást, éjjeleken át pedig még kártyajátékba is keveredtek. A munka nem tünt fel oly terhesnek, hogy *kényszermunkának* nevezhető lett volna, csak később jutottam rá, hogy e munka-*kényszernek* nehézsége nem annyira a folytonos fáradságban, mint inkább abban rejlett, hogy azt a vessző erőszakolta reánk. A paraszt a szabad életben hasonlíthatatlanul többet dolgozik, olykor még az éjjeleket is nappallá teszi, különösen nyáron; de szabad akaratából dolgozik, céltudatosan és ez hasonlíthatatlanul könnyébbé teszi munkáját mint a fogházban élőnek, a ki kénytelenül és semmi hasznot sem meritve dolgozik. Egy alkalommal az jutott eszembe, hogy ha a hatóságnak kedve támadna agyonkinozni, megsemmisíteni az embert, a legrettentőbb büntetéssel fenyíteni, olyannal, hogy még a legmegrögzöttebb gyilkos is visszaborzadna és megrettennék, nem kelene egyéb, mint a munkának a hiábavalóság és teljes okadatolatlanság jellegét adni. Ha a mostani fogházi munka érdek nélküli és unalmas is a fogolyra nézve, de magában véve, mint munka, igen észszerű: a fogoly téglát éget, földet kapál, vakol, épít; e munkában van eszme, van cél. A fogházi munkás gyakran el is van ragadtatva általa, úgy hogy még

oda is törekszik, hogy azt minél jobban, minél ügyesebben készítse el. De ha kényszerítve volna pl. vizet töltögetni egyik vederből a másikba és viszont, kavicsot törni és földet hordani egyik helyről a másikra szünetlenül, — ugyhiszem, hogy a fogoly rövid idő mulva felakasztaná magát, vagy még nagyobb büntényt követne el, hogy ily lealacsonyítástól, szégyentől és kinoztatástól halállal szabaduljon meg. Természetes, az ily büntetés kinzó, bosszuálló és hiábavaló lenne, mert nem érne el semmi észszerű cél. De minthogy az ily kinzásból, oktalanságból, lealacsonyításból és szégyenből bizonyos adag minden kierőszakolt munkában megvan, azért a kényszermunka is kinzó a foglyokra nézve.

Én külömben télen, deczember hóban, kerültem a fogházba és még nem volt fogalmam a nyári munkáról, a mely ötszörte terhesebb a télinél. Télen át a várban kevés kincstári munka volt. A foglyok többnyire kézi ipart üztek, havat sepertek az állami épületek között, alabastromot égettek, törtek stb. A téli nap igen rövid volt; a munka hamar véget ért és a nép korán tért vissza a fogházba, hol alig akadt volna valami tenni valójuk, ha saját munkájok nem várta volna őket. De magán-munkával a foglyoknak alig harmadrésze foglalkozott, a többiek valóságos naplopók voltak, ácsorogtak minden cél nélkül a laktanyákban, veszekedtek, egyik a másik ellen fondorkodott, s ha egy kis pénzre tettek szert, leitták magukat; éjjelen át kártyáztak

s eljátszották utolsó ingöket is, és mindezt unalomból tették, csak is azért, mert nem volt semmi foglalkozásuk. Később azt is beláttam, hogy a szabadság elvesztésén, kierőszakolt munkán kívül van még egy kínzás, mely hatalmasabb valamennyinél. És ez a *kényszerített együttélés* kárhozata volt. Az együttélés, kétségtelenül, másutt is megvan, de a fogházba oly emberek is kerülnek, a kikkel élni nem mindenkinek volna kedve, s én bizonyos vagyok abban, hogy e kint minden fogoly érezte, habár nagyobb része — kétségtelen — öntudatlanul.

Az élelmezést szintén eléggé kielégítőnek találtam. A foglyok azt állították, hogy ily élelmezés egy európai fogházban sincs. Ennek birálatába nem fogok: nem voltam ott. Ehhez járult még, hogy soknak módjában volt önmagát élelmezni. Egy font borjúhús nálunk télen két, nyáron pedig három kopekba került. Magukat azonban csak azok élelmezték, akiknek nem fogyott ki a pénzük; a foglyok nagyobb része kincstárilag volt élelmezve. Különben a foglyok dicsérték élelmeztetésüket, különösen a kenyérrel voltak megelégedve, mely nem volt nekik kimérve. A kenyér nagyon izletes volt s ezzel dicsekedtek az egész városban. A káposztaleves nem volt valami pompás. Közös katlanban főtt, kevés darát vegyitettek hozzá, és különösen hétköznap igen ritka és izetlen volt. Engem rendkívüli undorral töltött el a benne talált nagy mennyiségű svábbogár. A foglyok azonban már mitsem törődtek ezzel.

Az első három nap nem küldtek munkára; így jártak el minden ujonnan érkezettel: meg volt engedve, hogy kipihenje az ut fáradalmát. Másnap már ki kellett lépnem a fogházból, hogy átvasaltassam magam. Bilincseim nem voltak szabályosak, gyűrűsek »finom csengésűek,« mint a foglyok nevezni szokták. Látszott, hogy viseltetek voltak. A szabályos fogházi bilincsek pedig munkához voltak alkalmazva és nem gyűrűkből állottak, de négy ujnyi vastagságú rudból, melyek négy karikával voltak egymáshoz egyesítve. Nadrág alatt voltak hordhatók. A középső karikához szíj volt erősítve, a mely ismét az ing fölötti övszíjhoz volt kapcsolva.

Emlékszem első reggelemre a laktanyában. A kapu melletti őrházban a dob a hajnalt jelezte és tiz percz mulva az őrségi altiszt nyitogatni kezdé a laktanyákat. Ébredezni kezdett mindenki. Hat szál fagygyúgyertya gyöngye világítása mellett, hidegtől remegve, emelkedtek föl deszkafekhelyeikről a foglyok. Nagyobb részük hallgatag és komor volt az alvás után. Ásítottak és nyujtózkodtak. Egyik imádkozni, másik akadémikuskodni kezdett. A bűz borzasztó volt. Az ajtón, mihelyt azt valaki felnyitotta, friss, hideg levegő hatolt be, és a gőz fellegekben szállott föl a levegőbe. A vizet telt vedreknél összecsoportosultak a foglyok; egymásután vették fel a meritő kannát és szájukba vett vízzel mosták kezeiket és arcukat. A

viz már este lett oda készítve. Minden laktanyában kiválasztottak egy foglyot a többiek szolgálátára. Ez nem járt munkába. Feladata volt ügyelni a laktanya tisztaságára, a fekhelyek és a padló kiszorolására, estenként két veder viz elkészítésére, mely reggel mosdó- és nappal ivó-viz volt. A meritő kanna miatt, minthogy csak egy volt, rendszeren hajba kaptak a foglyok.

— Hová akarsz mászni, te szörnyeteg! kiáltá egy komor, magas, kiaszott, kiálló pofacsontú fogoly, félretaszítva egy másik alacsony, köpczös, vidám s piros arcú foglyot. — Nem tudsz várni!

— Mit lármázol! A várakozásért tán pénzt kapok? — takarodjál! Nézd, nézd, mint egy szobor ugy kihuzta magát. Csakhogy nem igen ijeszt meg senkit, mert mégis faragatlan maradsz.

A »faragatlan« szó némi hatást idézett elő; sokan kaczagásban törtek ki. A víg kedélyű tömzsinek, ki a laktanyában a leggunyolódóbb volt, csak erre volt szüksége. A magas termetű fogoly a legnagyobb megvetéssel tekintett reá.

— Oh te tengeri borjú! mormogá alig hallhatón.

A tömzsi haragra lobbant.

— Hát te miféle fán termettél, miféle madár vagy? kiálta föl hirtelen fellobbanva.

— Hát aféle.

— Miféle?

- Hát olyan.
- Milyen?
- Hát ilyen.
- Milyen?

A kettő egymásra szegezte tekintetét. A tömzsi feleletre várt és ökleit szorongatta, mintha mindjárt birokra került volna a sor. Én valóban azt hittem, hogy verekedés lesz belőle. Reám nézve mindez ujdonság volt s én kíváncsisággal néztem. De később meggyőződtem róla, hogy az ily jelenetek a lehető legártatlanabbak és csak általános szórakoztatást keltettek; verekedés nem lett belőle. Mindez azonban eléggé jellemző volt és világot vetett a fogház szokásaira.

A magas termetű fogoly nyugodtan és méltóságteljesen állott. Jól látta azt, hogy őt figyelemmel kísérik és várják: nem fog-e kudarcot vallani feleselésével, hogy bebizonyítsa, hogy csakugyan madár és kijelentse nevezetesen azt, hogy milyen madár. Leirhatlan megvetéssel nézett végig ellenfelén tetőtől talpig, mintha valami férget nézett volna és halkán, de eléggé érthetően mondá.

— Hizott kacsa.

— Tehát ilyen madár volna? Erős kacsa; fogadta a fogoly találékonyságát.

— Gazember vagy és nem kacsa! ordítá a tömzsi, érezve azt, hogy teljesen le van verve és most igazi haragra lobbant.

De a mint a czivódás komolylyá kezdett válni, a legénykedőket azonnal lefülelték.

— Mit veszekedtek! kiálta rájuk egyhangulag az egész laktanya.

— Inkább verekedjetek, mintsem a torkotokat rontsátok! kiáltá valaki egy szögletből.

— Várj csak, abban járunk! hangzott a felelet. Az én emberem életrevaló, tüzes; heten sem félünk egytől.

— Mind a kettő helyre való legény!... Az egyik egy font kenyérért jutott a fogházba, a másik — a vén bűnös, egy vén asszonynak kotnyeleskedett és korbácsot kapott.

— No, no, elég legyen már! kiáltá föl a laktanyai rendre felügyelő rokkant őr, ki egy szögletben külön fekhelyen aludt.

— Víz, gyerekek! A rokkant Petrovics fölébredt! Petrovicsnak, rokkant barátunknak, kedves egészségére...

— Barátod az ördög!... Micsoda barátod vagyok neked? Nem ittunk egy rubel ára pálinkát sem együtt! mormogta az invalidus, köpenyét magára huzva.

Szemlére készültek; hajnalodott. A konyhában nagy néptömeg gyült össze. Rövid bekecsbe öltözött és két darabból álló sipkával fejükön gyülekeztek a foglyok a kenyérosztáshoz, melyet számukra a szakács szelt le. Szakácsot közmegegyezéssel a nép választott, és pedig minden konyha számára

kettőt. Ezek őrizték a kést, melylyel a kenyeret és hust szelték. A foglyok munkára készen, sipkában, bekecsben és övvel derekukon a szögletekben és asztal körül helyezkedtek el. Némelyek előtt kvaszszal (savanyu ital) telt fapohár állott. Az italba kenyeret aprítottak. A zaj és zugás kiállhatatlan volt; voltak azonban olyanok is, kik okosan és halkán beszélgettek.

— Az öreg Antonicsnak kenyeret és sőt, jó egészséget! szólt egy fiatal fogoly, helyet foglalva a komor és fogatlan öreg mellett.

— Ha nem fecsegsz ostobaságot, jó egészséget neked is, szólalt meg ez, föl sem emelve szemeit, tovább rágta fogatlan állkapcsaival a kenyeret.

— No, látod, Antonics, én azt hittem, hogy meghaltál.

— Nem haltam meg; előbb neked kell meghalnod, én utánad jövök . . .

Melléjük ültem. Jobbról mellettem két komoly arczu fogoly ült és beszélgetett. Mindkettőn észre lehetett venni, hogy egyik a másikkal éreztetni akarta fontosságát.

— Ne félj, tőlem nem lopnak el semmit, mondja az egyik, — én, barátom, attól tartok, hogy én lopok el valamit tőled.

— No, legfeljebb a fejemet lophatod el, ebből aztán baj lesz.

— Attól ne tarts, nincs rá szükségem, meg-

lehetős üres. Pedig nekem pénzre van szükségem. Csak egy kopekem van. Mit kezdjek vele? Ftegykát, a hóhért akartam fölkeresni: tudod, a kinek az a kis házikója van, melyet a koszos zsidó Salamontól vett, tudod, attól, a kit később megfojtottak.

— Tudom. Három évig volt korcsmáros nálunk, máskép Griskának nevezték; sötét korcsmahelyiség. Ösmerem jól.

— Látod, hogy még nem ismered; az egy más sötét korcsma, a melyről beszélsz.

— Nem lehet más, ezt nem jól tudod.

— Mi, én tudnám rosszul, hisz bizonyoságot is teszek.

— Tehetsz a mennyit akarsz; különben mi vagy te hozzám képest?

— Hozzád képest? Hisz a multkor is jól elpáholtalak, de én ezzel nem dicsekszem; te azonban a melledet ütöd, hogy »ki vagyok én.«

— Te elpáholtál engem? Olyan még nem született. Aki én rám teszi a kezét, az nem él többet ezen a földön.

— Hogy a szibériai pestis egyen meg... nagyszájú!

— Hogy hányjanak a török kard élére.

És így folyt a szitkozódás.

— No, no! Még ezek is veszekesznek! Mikor szabadon voltak, akkor sem tudtak megélni! kiáltották köröskörül.

A veszekedés megszűnt. Mások multságára a nyelvvel való »vagdalkozások« meg voltak ugyan engedve, de mihelyt verekedésre került a dolog, legott följelentik az őrnagynak; megkezdődik aztán a vizsgálat, személyesen eljön az őrnagy — szóval elkezdődik a hadd el hadd, annál inkább, mert a verekedést nem tűrik. Néha azonban mégis előfordul az tusakodás közben; de akkor is csak a mások mulattatására dulakodnak, nehogy valamikép kijőjjenek a gyakorlathból. A czivódás ilyenkor közöttük olyan heves, hogy az ember azt hitte, hogy már-már hajba kapnak; de ez soha sem történik meg, mert mihelyt elérte a feleselés a tetőpontot, legott szétmennek. E felett kezdetben rendkívül csodálkoztam. Nem tudtam elképzelni, hogyan lehet csupa élvezetből veszekedni és multságot, kellemes időtöltést találni benne. Különbem nem szabad számon kívül hagyni az elbizakodottságot. Az a szidalmazó, ki szög fejére talált, tiszteletben részesült. Őt csaknem kitapsolták, mint valami színészt.

Már tegnap este észrevettem azt, hogy reám görbe szemmel néznek.

Már többször tapasztaltam, hogy sötét tekintetek vesznek körül. Néhány fogoly ellenben sokat forgott körülöttem, azt hívén, hogy igen sok pénzt hoztam magammal. Felajánlották szolgálatukat: elkezdtek oktatni, mikép viseljem a bilincset; szereztek számomra — természetesen pénzért —

záros kis ládát, hogy elzárhassam benne az átvett kincstári tárgyakat és a magammal hozott kevés fehérneműt. Másnap fehérneműmnek már lába kerekedett, valószínűleg elitták azt. Később a foglyok egyike igen bizalmas emberemmé vált, bár adott alkalommal nem szünt meg engem meglopni. Ezt ő minden mellékgondolat nélkül, csupa szivességből tette, a nélkül, hogy haragudni lehetett volna reá.

A többi között megtanítottak arra, hogy jusak saját teához, és mennyire javamra lesz, ha tulajdon teafőzöt szerzek. Ajánlottak nekem vendéglőst is, ha saját költségemen akarom magam élelmezni, aki havonként 30 kopckért kész volt ellátni engem. Természetesen eleinte pénzt is kölcsönöztek tőlem, voltak olyanok, kik az első napokon háromszor is vettek kölcsönt.

A fogházban nemesi származásu foglyokra bizalmatlanul és roszakarattal néztek.

Daczára annak, hogy ezek minden vagyoni jogaiktól meg vannak fosztva és teljesen egyenlővé válnak a többi foglyokkal, — még sem fogadják el őket társaiknak. Ezt nem öntudatos elfogultságból teszik, hanem bizonyos ösztönszerű ellenszenvből. Ők valóban nemeseknek tekintettek bennünket, daczára, hogy nagyon szerettek bukásunkkal bosszantani.

— Elég volt a jóból — mondogatták — addig járt Péter büszkén Moszkvában, mig most kötelelet ver, ilyen s ehhez hasonló szeretetreméltóságok jártak ki nekünk.

Egy szóval, bizonyos kárörömmel nézték szenvedéseinket, melyeket mi eltitkolni igyekeztünk előttük. Különösen kezdetben kijutott nekünk munka közben, mert nem volt annyi erőnk, mint amazoknak, és mert nem tudtunk velük lépést tartani. Semmi sem nehezebb, mint megnyerni e népség bizalmát és kiérdemelni szeretetét.

A fogházban volt egynéhány nemes származásu. Többi közt öt lengyel. Ezekről később fogok megemlékezni. A fogházbeliék egyáltalában ki nem állhaták a lengyeleket, még kevésbé mint a számüzött orosz nemeseket. A lengyelek (a politikai elitélteket értem) rendkívül kimért és sértően udvariasak és zárkóztak voltak irányunkban, és sehogy sem voltak képesek mély megvetésöket irántunk elfojtani; a mit ezek jól tudván, hasonlókép viszonyoztak.

Teljes két évre volt szükségem, a mig meg tudtam szerezni egynéhány fogoly jóindulatát. Végre is azoknak nagyobb része megszeretett és »jó embernek« ismert el.

Orosz nemes — kivülem — még négy volt. Az egyik — egy alacsony, aljas teremtés, mesterségére nézve kém és árulkodó volt. Már fogházba jövetelem előtt hallottam felőle, minek folytán már az első napokban megszakítottam vele minden összeköttetést. A másik — ugyanaz az apagyilkos, a kiről emlékirataimban már tettem említést. A harmadik Akim Akimics volt; ritkán láttam ahhoz hasonló embert, mint ez az Akim Akimics volt.

Mélyen emlékembe véstem őt. Magas, sovány, gyöngé elméjű, tudatlan, rendkívül szájhősködő, de azért pontos ember volt, akár egy született német. A fogházbeliek csufolódtak vele, de legtöbbje — czivakodó, kihívó tulajdonságaiért — félt tőle. Ez az ember első pillanattól kezdve egyenlőnek érezte magát a többivel, torzsalkodott, veszekedett velök. Becsületes volt azonban a szó legszorosabb értelmében. Ha igazságtalanságot vett észre, azonnal kikelt ellene, még ha a dolog nem is őt érdekelte. Naiv volt a végletekig; midőn a foglyokkal czivakodott, egyre gyalázta őket tolvajlásaiért és komolyan téritgette őket a jó utra. Mint zászlóvivő, a Kaukazusban szolgált. Mindjárt az első nap találkoztam vele s legott elmesélte nekem baját. Kaukazusban egy gyalogezrednél kezdte mint tiszthelyettes szolgálatát, midőn hosszas várakozás után tisztnek kinevezték, és mint ilyen idősebb előjáróként egy erődbe lett küldve. Egy szomszéd, eddig békésnek mutatkozó hercegecske, éjnek idején felgyújtotta erődjét és éjjeli támadást intézett ellene; mi azonban siker nélkül maradt. Akim Akimics ekkoráig mérsékelte magát és nem árulta el, hogy ismeri a gázság elkövetőjét, és hajlandónak látszott az ellenséges törzsekre róni a bűnösséget. Egy hó elteltével Akim Akimics furfangosan vendégül hívta magához a hercegeit. Ez gyanutlanul eljött. Akim Akimics fegyverbe hitta őrségét és ennek jelenlétében rápiri-

tott a herczegre, mint a gyalázatos tett elkövetőjére. Elsorolta előtte, mint kell magát egy békeszerető herczegnek viselnie a jövőben, azután minden teketória nélkül lelőtte, a mit persze haladék nélkül az előljáráságnak részletesen be is jelentett. E tetteért halálra ítélték; de az ítéletet enyhítették és tizenkét évre első osztályú szibériai várfogságra küldték. Beismerte szabálytalan eljárását, jól tudta azt, hogy bűneért lakolnia kell, de sehogy sem tudta belátni bűnének valódi borzasztóságát.

— De kérem, hisz ő felgyujtotta erődömet. Én ezt eltűrjem? Talán még fejet hajtsak előtte tetteért? mondogatta, midőn ellenvetéseimre felelt.

És daczára annak, hogy a foglyok jót nevettek Akim Akimics oktalan tettén, pontosságáért és képességeért mégis nagy tiszteletben részesítették.

Nem volt oly mesterség, melyhez Akim Akimics nem értett volna. Asztalos, cipész, festő, aranyozó, lakatos volt egyszerre, és mindezeket a fogházban tanulta meg. Magán szorgalmából tanulta meg; neki elegendő volt egyszer látni valamit, hogy azt legott elsajátítsa. Készített ezen kívül különféle erszényeket, zacskókat, kosarakat és gyermekjátékokat, melyeket a városban elárusított. Ily módon szép összeg pénzre tett szert, melyért fehérneművel és puhább ágyneművel látta el magát. Velem egy helyiségben volt

elhelyezve és mindjárt az első napon nagy szolgálatot tett nekem.

Munkába menve a fogházból, a foglyok az őrház előtt két sorba állottak föl: a sorok előtt és után töltött fegyveres örök foglaltak állást. Megjelent egy mérnökkari tiszt, a munkavezető és néhány mérnökkari altiszt, akik aztán a munkára ügyeltek fel. A munkavezető felosztotta a foglyokat és csoportonként küldte a munkára oda, a hol szükség volt rájuk.

Többekkel együtt öt is mérnöki műhelybe osztották. Ez egy alacsony középület volt, a mely egy nagyobb udvar közepén állott, különféle épület-anyagoktól körülvéve. Volt itt kovács-, lakatos-, festő- s több eféle műnely. Akim Akimics ide járt és a mázoló műhelyben főzött firnajszt, készítette a festékeket és a butorneműeket diószinre mázolta.

Mig bilincseim átalakítására vártam, beszédbe eredtem Akim Akimicscsel és fogházba érkezésem első benyomásairól adtam számot.

— Igen, a nemeseket nem kedvelik, jegyzé meg, — különösen a politikaiakat nem, felfalnák őket. Először is — folytatá tovább — önök más nép, mely legkevésbé sem hasonlít hozzájuk, és másodszor önök azelőtt mind birtokosok vagy katonatisztek voltak. Itéljen maga, szerethetik-e önöket? Itt — mondom önnek — nagyon nehéz az élet. De oroszországi fenyegető szakaszokba beosztva lenni még terhesebb. Vannak közöttünk

ilyenek is, s ezek azt mondják, hogy úgy vannak vele, mintha a pokolból a mennyországba kerültek volna. Nem a dologban van a baj. Azt mondják, hogy ott az első osztálynál az előljáróság nem teljesen katonai, következésképp másféle a bánásmód is, mint nálunk. Ott — mondják — a száműzött saját háztartást vihet. Nem voltam ott, csak beszélni hallottam róla. Ott nem beretválkoznak, fegyencz ruhában sem járnak, a mig minálunk ez megvan ugyan, de mégis nálunk több a rend, és a szemre nézve is kellemesebb. Csakhogy nekik ez nem tetszik. Aztán, nézze csak, valóságos csőcselék! Van itt katonaszökevény, cserkesz, raskolnik, óhitű, zsidó, cigány és még isten tudja miféle, s mindezek együtt kénytelenek lenni, egyetértésben élni, egy tálból enni és ugyanazon a pritsen aludni. Aztán micsoda szabadság az: a fölösleges falatot csak dugva költhetik el; a garast jól el kell rejteni a csizmaszárban, különben vagy elszedik vagy ellopják... Az ember akaratlan is valami aljasságra vetemedik.

De ezzel én már tisztában voltam. Jobban érdekelt egyet-mást őrnagyunk felől megtudni. Akim Akimics nem titkolódzott és, jól emlékszem, elbeszélése nem volt nagyon inyemre.

De én még két évre voltam az ő parancsnokságára kárhóztatva. Mindaz, amit Akim Akimics elmesélt nekem felőle, teljesen meg látszott felelni az igazságnak, csakhogy a valóság benyo-

mása még erősebb volt, mint a közönséges elmesélés benyomása. Ez az ember borzasztónak tünt fel előttem már csak azért is, hogy egy ilyen ember mintegy kétszáz lélek fölött csaknem korlátlan hatalommal volt felruházva. A mi személyét illeti, igen rendetlen és mérges ember volt. A foglyokat úgy nézte, mint természetes ellenségét, és ez volt érzületének első és fő hibája. Volt benne néhány jó tulajdon is, de ezeket is csak a leggaládabb módon tudta használni. Nem tudván magán uralkodni, sokszor éjnek idején rontott be a fegyházba, és ha észrevette, hogy a fogoly baloldalán vagy hanyatt fekszik, reggel már megbüntette. »Aludjál jobb oldaladon,« rivalt reá ilyenkor, — »a mint megparancsoltam.« A fogházban ki nem állhatták őt és félték tőle, mint valami szörnyetegtől. Arcza mindig szederjes volt a haragtól. Mindenki tudta, hogy Ftegyka szolgája hatalmában volt. Mindennél jobban szerette Trezorka uszkárját és csaknem megőrült, midőn az megbetegedett. Mondják, hogy sirt felette, mintha saját fia lett volna; elüzött egy állatorvost, a kivel szokása szerint csaknem összeverekedett; értesülve Ftegykától, hogy a foglyok között van egy kuruzsló tudakos állatorvos, a ki igen sikeresen gyógyít, haladéktalanul őt hívta meg kutyája mellé.

— Ments meg! Megaranyozlak, gyógyítsd ki Trezort! kiálta a fogolyra.

Ez egy szibériai paraszt volt, ravasz, eszes és

valóban igen ügyes állatorvos, de a szó legszorosabb értelmében paraszt.

— Megnéztem Trezort, beszélte ez egy alkalommal a foglyoknak, és látom, hogy a kutya a diványon, fehér vánkoston fekszik, és úgy találtam, hogy tüdőgyuladása van, és hogy eret kellene vágni s a kutya talán kigyógyulna. De ha nem gyógyítom ki, ha elpusztul? . . . gondolám magamban. — Nem lehet már segíteni, nagyságos uram, szóltam az őrnagynak, — későn méltóztatott hívni, ha tegnap vagy tegnapelőtt hivatott volna, még sikerült volna kigyógyítani, de most lehetetlen, nem lehet megmenteni . . .

Igy Trezor be is fejezte földi pályáját.

Nekem elbeszték részletesen, hogyan akarták megölni a mi őrnagyunkat. Volt a fogházban egy fogoly. Már pár év óta lakott nálunk és szerény magaviseletével kivált a többi közül. Észrevették azt is, hogy alig beszélt valakivel. Mindenki embergyülölőnek tartotta. Irástudó lévén, az utolsó évben éjjel-nappal folytonosan a Bibliát forgatta. Éjjel, midőn fogolytársai elaludtak, fölkeelt, meggyújtotta viaszgyertyáját és reggelig olvasott. Egy napon elment az altiszthez és kijelentette előtte, hogy nem megy ki a munkára. Bejelentették az őrnagynak. Ez haragra lobbanva, személyesen jött el. A fogoly ekkor rárohant és egy téglával agyon akarta ütni, de szerencsétlenségére nem találta. Végül elfogták, elítélték és

megbüntették. Mindez nagyon gyorsan ment végbe. Három nap múlva a fogoly a kórházban meghalt. Halálos ágyán azt mondta, hogy nem haragudott senkire, csak szenvedni kívánt. A fogoly különben nem tartozott semmiféle raszkolnikov szektához. A fogházban nagy tisztelettel emlékeztek meg róla.

Végre elkészültek új bilincseim. E közben a műhelyben egy pár süteményárús jelent meg. Volt köztük egynéhány egészen fiatal leányka, kik teljes nagykorúságig árulgatták a süteményt: anyjuk megsütötte, ők pedig árulták. Midőn felnőttek, akkor is egyre jártak hozzánk, de már sütemény nélkül; így volt ez csaknem mindig. Jóformán ezek már leányoknak sem voltak tekinthetők. A süteménynek garas volt az ára és a foglyok csaknem mind megvásárolták.

Láttam egy asztalos mesterember foglyot, ki ősz ember volt, piros arcczal és játszi mosolylyal ajkai körül. Megérkezésük előtt, épen midőn egy piros gyapjú kendőt kötött nyaka körül, egy kövér, himlőhelyes, öreg asszony jelent meg, és kendőjét a gyalupadra téve, beszédbe ereszkedett vele.

— Tegnap miért nem jöttél el? szólalt meg a fogoly elégült mosolylyal.

— Oh, én itt jártam, de önt és Mitykát (Demeter) éppen akkor elhívták, felelé az asszony.

— Szükség volt reánk, különben itt lettünk volna . . . Tegnapelőtt valamennyien nálam voltak.

— Ugyan ki?

— Eljött Marjaska (Mariska), Chiona, Csekunda és a Kétgarasos . . .

— Hát mi ez? kérdeztem Akim Akimicstól, — lehetséges volna ez? . . .

— Kétségkívül, felelt lesütött szemekkel amaz, ki erkölcsös ember hírében állott.

— Tehát ez is előfordul, ámbár ritkán és nagy nehézségek mellett. Általában véve, az ivásnak több barátja akad mint az ilyen kalandoknak, daczára a fegyházi élet nyomasztó súlyának. Meg kell választani az időt, helyet, össze kell beszélni a találkozóra, meg kell pontosan határozni annak helyét és módját, a magányt, a mi különösen nagy nehézségbe ütközik; félrevezetni az őrséget, ami még nehezebb, és végre tömérdek sok pénzt kell reá fecsérelni. Nekem azonban mégis sikerült ilyen szerelmi jeleneteknek is tanuja lenni. Egy alkalommal, nyáron, jól emlékszem, az Irtics folyó partján egy félszerben dolgoztunk, egy égető kemenczét kellett ott kifűtenünk; az örök jó indulattal voltak irányunkban.

Egyszerre két ugynevezett »souffleuse« jelent meg, amint őket a foglyok nevezni szoktak.

— Nos, hol késtetek oly soká? Bizonyial Zvjerkovéknál, — kérdé tőlük az a fogoly, a ki régóta várakozott reájuk.

— Én késtem? Hosszabb ideig tart, ha negy-

ven botot mérnek reád, mint az, mig én távol voltam; felelt vigan a leány.

Ez a legpiszkosabb leány volt a világon. Ő volt az a Csekunda. Vele jött el a Kétgarasos is. Ezt már nem lehet eléggé hüen jellemezni.

— Magát már rég nem láttam, folytatá az udvarló, a Kétgarasoshoz fordulva, — mi az, hogy annyira megsoványodott?

— Meglehet. Azelőtt kövérebb voltam, s most, mintha tüt nyeltem volna le.

— A katonák után jársz egyre...

— Nem! Ezt felőlünk csak a rossz emberek találták ki; különben, mit! Katonát szeretni nem vétek!

— Ah, hagyd el őket, szeress inkább bennünket; nekünk több pénzünk van!

Hogy a kép teljes legyen, képzeljük magunk előtt az udvarlót beretvált fejjel, rabbilincscsel, csikos kabátban és őrség fedezete alatt.

Elbúcsúztam Akim Akimicstól és megtudva, hogy visszatérhetek már a fogházba, az őrség kíséretében haza mentem. A foglyok már gyülekeztek. Mindenekelőtt az óraszám dolgozó munkások térnek haza. Egyetlen mód van a foglyot kitartó munkára kényszeríteni, — a szakmányra való dolgoztatás. Olykor óriási munkát szabnak ki reájuk, és mégis kétszerte gyorsabban végzik el, mintha kényszerítve déli harangozásig kell dolgozniok. A kiszabott munkát elvégezve, a fogoly akadály-

talánul haza megy, a nélkül, hogy valaki őt megállítaná.

Az ebéd nem együttesen történt, mindenki akkor eszik, mikor haza érkezik; de a konyha sem lenne képes valamennyiöket befogadni. Megkísérlettem a káposzta-leveshez hozzá nyulni, de nem voltam képes belőle enni és teát készítettem magamnak. Egy társammal, a ki szintén nemes ember volt, az asztal végén foglaltam helyet.

A foglyok jöttek-mentek. A hely igen tág volt; még nem gyültek össze valamennyien. Egy öt emberből álló csoport a nagy asztal mellett foglalt helyet. A szakács két tál káposzta-levest s egy serpenyő sült halat helyezett az asztalra. Az öt ember valamit ünnepelt és a magukét fogyasztották. Sanda pillantással néztek reánk. Egy lengyel lépett be és mellettük foglalt helyet.

— Nem voltam itthon, de tudom hányadán vagyunk! kiálta egy magas termetű fogoly, a konyhába lépve és tekintetével végigmérve a jelenlevőket.

Mintegy ötven éves lehetett, sovány, de izmos. Arczáról ravaszszággal párosult vidorság tükröződött; különösen figyelemre méltó volt vastag, lefüggő alsó ajka, mely rendkívül bohokás kinézést kölcsönzött neki.

— Nos, nyugodalmasan aludtatok ez éjjel? — Hát nem is fogadjátok a köszöntést? mondá, helyet foglalva és maga elé helyezve ételét — sőt és a kenyeret. Fogadjatok vendégeitekül.

— Mi nem vagyunk kurszkiak.

— Tehát tambovszkiak?

— Azok sem! Különben, barátom, nálunk nincs kereseted. Menj gazdagabbakhoz, kérj azoktól.

— Barátim, Taszkun Iván és Ikotis Mária most is a gyomromban vannak; más gazdagot nem ismerek.

— Ott van Gazin, elég gazdag, menj hozzá.

— Barátom, Gazin ma mulat, eliszsza az egész pénzét.

— Mindössze husz rubelből áll, jegyzé meg egy másik. — Kifizeti magát kocsmárosnak lenni.

— Nos, hát nem fogadtok el vendégül? Hadd egyek egy kis állami ételt.

— Menj, kérj magadnak csájt. Az urak azt iszszák.

— Micsoda urak? itt nincs úr, itt mindnyájan egyformák vagyunk; jegyzé meg komoran egy szögletben ülő fogoly, a ki ez ideig egy szót sem szólott.

— Meginnám a csájt, de restelek kérni; jegyzé meg a duzzadt ajku fogoly, jóságosan nézve reánk.

— Ha akar, adok önnek, mondám, magamhoz híva a foglyot, — tetszik?

— Már hogy ne tetszenék!

A fogoly az asztalhoz lépett.

— Lám, otthon a káposzta-levest meritő kanállal habzsolta, itt meg úri italra vágyik, szólalt meg a komor fogoly.

— Hát itt senki sem szokott csájt inni? kérdém tőle; de nem érdemesített feleletre.

— Ime süteményt is hoztak. Lásson hozzá a kalácshoz is!

Behozták a süteményt. Egy fiatal fogoly hozta és a fogházban árusította el. Minden tizedik sütemény az övé volt s ő szívesen vállalta magára az elárusítást.

— Süteményt! süteményt vegyenek! kiálta a zsemlyés fiu a konyhába lépve, — moszkvai s még forró! Magam is enném belőle, de pénzre van szükségem. No, gyerekek, ez az utolsó! Mutassa meg közületek, kinek van még anyja?

Ez a fölhevítés fölvidította valamennyiöket és többen vásároltak tőle.

— Hát, barátim, szólalt meg — ez a Gazin agyon mulatja, agyon iszsza magát ma. Ha haza jön, nagy galibát csinál.

— Majd eldugják. Hát annyira ittas?

— De mennyire! Dühös, belekap mindenkibe.

— No, ugy hát könnyü szerrel juthat az ütlegekhez...

— Kiről van szó? kérdeztem a mellettem ülő lengyeltől.

— Gazin fogolyról. Bort szokott itt árulni. Mihelyt pénzre tesz szert, azonnal eliszsza. Kegyetlen és dühös ember; különben józan állapotban igen békés; ha azonban leiszsza magát, egész ki

van forgatva, késsel megy az embereknek. De aztán legott lecsendesítik.

— És hogyan csendesítik le?

— Vagy tiz fogoly ráveti magát, és addig verik, a mig el nem veszti eszméletét, és félholtan nem marad. Erre lefektetik a pricsre és letakarják bekecsével.

— Hisz így agyon is verhetik?

— Mást agyonvernének, de őt nem. Ez egy rendkívül erős ember. A fogházban ő a legerősebb s rendkívül sokat elbir. Másnap reggel olyan egészséges mint a makk.

— Mondja, kérem, kérdeztem tovább a lengyelt, — hisz ezek szintén külön ételt esznek, és én csak a theámat iszom, mégis úgy néznek rám, mintha irigyelnék tőlem. Miért van ez?

— Nem a thea miatt irigykednek önre, hanem azért haragszanak, mert ön nemes ember és nem hasonlít hozzájuk. Sokan szeretnének önbe belekapni, hogy meggyalázzák, lealacsonyítsák. Önnek még sok kellemetlensége lesz. Itt nagyon nehéz a mi életünk. Nekünk minden tekintetben a legterhesebb az ittlétel. Nagy lelki erőre van szükség, hogy az ember megszokja mindezt. Önnek még sok kellemetlensége lesz a thea és a külön étkezés miatt, daczára, hogy itt sokan élnek saját kosztjukon és iszszák a theájukat. Nekik lehet, de önnek nem szabad.

Igy szólva, fölemelkedett és eltávozott az asztaltól. Pár percz mulva szavai már teljesedésbe mentek.

III.

Az első benyomások.

(Folytatás.)

Alig távozott M. (az a lengyel, a kivel beszélgettem), Gazin teljesen ittasan a konyhába rontott.

A részeg fogoly fényes nappal, midőn valamennyi munkára tartozik kimenni, egy szigorú előjáró mellett, a ki minden pillanatban megjelenhetik a fogházban, az altiszt szemeláttára, a ki a foglyokra felügyel és folytonosan a fogházban tartózkodik, az örök és a rokkantak között, szóval az uralkodó fegyelem mellett, — teljesen összezavarta a foglyok életéről alkotott fogalmaimat. És hosszú ideig kellett a fogházban élnem, a mig sikerült e rejtélyek nyitját meglelnem.

Már említettem, hogy a foglyok magán-dolgokkal is foglalkoznak, — e munka pedig természetes szükségesség a fogházi élet keretében, mert a fogoly rendkívül szereti a pénzt és csaknem a szabadsággal tartja egy értékűnek a pénzkeresést, és boldognak érzi magát, ha zsebeiben pénz csörög. Ellenkezőleg mód nélkül unalmas, szomorú, nyugtalan és rendkívül lehangolt, ha nincs pénze, és

ilyenkor tolvajlásra és mindenre képes, csak hogy pénzhez jusson. És daczára annak, hogy a fogházban oly nagy becese volt a pénznek, az nem marad sokáig a boldog tulajdonos birtokában. Először bajos azt megőrizni, hogy el ne lopják, vagy el ne szedjék tőlük. Ha az őrnagy váratlan vizsgálatot tartott és pénzt talált, azt azonnal elszedte és állítólag az élelmezés javítására fordította. Leggyakrabban azonban ellopták; gyanakodni senkire sem volt szabad. Később módját találták megőrizni minden veszedelemtől. A pénzt megőrzés végett egy öreg óhitűnek adták át, kiről — bár a tárgyra nem vonatkozik — lehetetlen, hogy pár szóval meg ne emlékezzem.

Ez egy hatvan éves, alacsony, ősz emberke volt. Az első pillanattól nagy érdeklődést költött föl bennem. Annyira nem hasonlított a többi foglyokhoz, hogy én valóságos élvezettel néztem derült, nyugodt arczát és apró redőkkel körülvett csillogó szemeit. Gyakran beszéltem vele, és ritkán találkoztam az életben oly jóságos és nagylelkű lényvel. Fölötte sulyos kihágásért száműzték ide. A sztrodubovai óhitű szakadárok között forrongás volt kiütőben. A hatóság is buzdította őket, és mindent felhasznált a többi elégedetlen föllázítására. Az öreg a többi fanatikusokkal eltökélte magát, mint mondani szokta volt: »helyt állani a hitért.« Az óhitűség részére templomot kezdtek építeni, de ők felgyújtották azt. Az öreg, mint a bujtogatók egyike,

kényszer-munkára lett számüzve. Gazdag városi kereskedő volt; nőt és gyermekeket hagyott odahaza; de azért konok daczczal ment számüzetésébe, mert vakságában szentül hitte, hogy »hiteért vértanu lett.« Ha az olvasó egy ideig együtt élne vele, önkénytelen azt a kérdést vetné föl, hogyan volt képes ez az aláztos, szerény ember lázító lenni? Párszor beszéltem vele a »hitról.« Meggyőződésétől egy hajszálnyira sem tért el; de ellenvetéseiben soha sem volt sem harag, sem gyűlölet. E mellett mégis lerombolta a templomot, a mit soha sem tagadott. Ugy látszott, szentül meg volt győződve, hogy eljárásáért és kiállott szenvedéseiert valami dicső jutalom vár reá. De bármennyire megfigyeltem, bármennyire tanulmányoztam őt, az öndicsekvésnek vagy büszkeségnek még a legcsekélyebb jelét sem fődöztem föl benne. Voltak közöttünk még más óhitűek is, különösen szibériaiak, de ezek ravasz, biblia-faló, gögös és kiállhatatlan, felfuvalkodott emberek voltak. Az én öregem egészen más ember volt. A vitatkozásoktól őrizkedett, és mégis a legnagyobb mértékben közlékeny volt. Gyakran nevetett — de nem azzal a nyers, cynikus nevetéssel, a milyent a többi foglyoktól megszoktam, de vidám, csendes nevetéssel, a melyben sok gyermeki őszinteség rejlett és a mely fehér hajához oly jól állt. Lehet, hogy tévedek, de nekem úgy rémlik, hogy az embert föl lehet ismerni a nevetéséről és ha egy teljesen ismeretlennek a nevetése előttem kellemes, úgy bátran mondhatom, hogy

az jó ember. Az öreg a fogházban általános tiszteletet vivott ki magának, a melylyel ő soha sem dicsekedett. A foglyok apónak nevezték és soha sem sértették meg. Ebből megértettem, hogy mily befolyással birhatott vallásfelekezetére. De daczára azon erős, lemondó természetnek, a melylyel fogságát türte, mégis valami mély, gyógyithatlan fájdalom lappangott benne, a melyet minden áron eltitkolni törekedett. Egy laktanyában laktam vele. Egy alkalommal, midőn éjjel három órakor fölébredtem, halk, elfojtott zokogás ütötte meg füleimet. Az öreg a kemenczén ült (ugyanazon, a melyen azelőtt az a fogoly ült, a ki az őrnagy ellen merényletet követett el és saját kezeirásu imakönyvből éjeken keresztül imádkozott). Hallottam zokogását és a mint koronként suttogta: »Istenem, ne hagyj el! Istenem, adj erőt. Kedves apró gyermekeim, soha sem látlak meg benneteket!« Ki nem mondhatom, mily fájdalom fogott el. Ime, ennek az öregnek adták át pénzüket megőrzés végett a foglyok. A fogházban csaknem mindenki tolvaj volt; de abban mindenki bizott, hogy az öreg nem fogja pénzüket eltulajdonítani. Tudták azt, hogy valahová el szokta rejteni, de oly titkos helyre, hogy azt senki sem volt képes felfödözni. Később előttem és egynéhány lengyel előtt elárulta titkát. Az oszlopok egyikén egy nagy bütyök volt, a melyet ki lehetett emelni és visszahelyezni ugy, mintha csak oda lenne nőve.

A bütyök alatt mély odu rejlett. Ide rejtegette az öreg a pénzt.

Eszem ágában sem volt, hogy eláruljam titkát. Megelégedtem azzal, hogy tudomást szereztem, hol tartják a foglyok pénzüket. A fogházban fáradtság nélkül megőrizni a pénzt igen nehéz volt; a fogoly, a ki természeténél fogva szabadság után áhitozik, helyzete miatt annyira könnyelművé és rendetlenné válik, hogy önkénytelenül »kicsapongásra« ragadtatja magát, és hogy legalább egy pillanatra elfelejtse fájalmát sorsa fölött, képes egész tőkáját egyszerre eltékozolni. Borzalmas nézni, hogyan dolgozik egy-némelyik egész hónapokon át csak azért, hogy egy napon elverhesse egész keresetét, hogy aztán az uj dorbézolásig újra görnyedjen a munka alatt. Sokan a foglyok közül uj ruhára, egy nadrágra, szibirkára (hosszu kabát), fehérneműre és bádoglemezes övre áhitozott, csak azért, hogy ünnepnapokon büszkén valamennyi laktanya foglyai előtt mutogathassa magát. Az uj ruha felett érzett örömeik valóban gyermekes volt. Igaz, hogy e szép tárgyak egyszerre csak eltűntek a tulajdonosoktól, olykor már az nap este csekély összegért lettek elzálogosítva. A dorbézolás aztán nagy mérvet öltött. Rendesen egy ünnepnappal, vagy pedig a dorbézoló nevenapjával volt kapcsolatban. A névnapját ülő fogoly, a midőn reggel fölkel, a szent kép elé gyertyát gyújtott és imádkozott; azután felöltözködött és ebédet rendelt

magának, a mely borjúhús, hal és szibériai huspástétomból állott. A fogoly rendszeren maga fogyasztotta el ebédjét és csak ritkán történt meg, hogy valamelyik meghívta társát közös ebédre. Azután következett a bor: a névnapját ünneplő tele-szította magát mint a czipótalp, mire elkezdett egyik laktanyából a másikba járni, hogy kérkedve mutogassa: mennyire »gondtalan« életet él. Az orosz nép mindenütt bizonyos rokonszenvet érez az ittas ember iránt; a fogházban pedig az ilyen dorbézoló még bizonyos tiszteletet is keltett. A fogházi dorbézolás némileg az aristokrátiával egyértelmű. A mulató fogoly rendszeren zenéltetett magának. A fogházban volt egy lengyel származásu szökevény katona, ki hegedün játszott és a ki a hegedűt mint egyetlen keresetforrását hozta magával. Semmiféle mesterséghez nem értett, és egyedüli foglalkozása az volt, hogy a korhelykedőket vig tánc-darabokkal mulattatta. Kötelessége abban állott, hogy az ittas embert lépten-nyomon követte egyik laktanyából a másikba, mi közben folytonosan játszania kellett. Arczáról nem ritkán az unalom és lehangoltság tükröződött le. De amaz rákiáltott: »huzzad, fölszedted a pénzt!« s erre újra hozzá fogott a hegedüléshez. A dorbézolni kezdő fogoly erősen meg van győződve a felől, hogy a mikor teljesen leiszsza magát, ügyelni fognak reá és aludni hagyják valami zugban vagy teljesen elrejtik az előljáróság szeme elől. A napos altiszt és a rokkant szintén

nyugodt lehetett, hogy az ittas nem fog rendetlenséget előidézni. Az ittas emberre az egész lak-tanya ügyelt, és ha véletlenül zajt csapott, legott lecsendesítették, sőt ha a szükség kívánta, még össze is kötözték. Így aztán a fogházi előljáróság elnézéssel volt a részegeskedők iránt, sőt egyáltalán nem is akarta azt észrevenni. Nagyon jól tudta azt, hogy ha ezt nem engedi meg, a baj még nagyobb lesz. De honnan került elő a pálinka?

A pálinka a fogházban az ugynevezett csempészekről szereztetett be. Többen foglalkoztak csempészettel, a kik folytonosan és sikeresen üzték a kereskedést, daczára, hogy a fogházban az ivók és »dorbézolók« száma általában véve igen csekély volt; minek oka leginkább abban rejlett, mert a »tivornyázás« sok pénzbe került, a foglyok pedig csak nagy fáradsággal jutottak pénzhez. A kereskedés eléggé eredeti módon üzetett. Némely fogoly például, ki nem értett semmi mesterséghez és nem akart fáradni (pedig voltak ilyenek), rendkívül kapzsi ember volt s minden áron pénzhez jutni igyekezett. Arra határozza magát, hogy a csekély pénzzel, melylyel bir, pálinkával fog kereskedni; az ilyen bátor vállalkozónak nagy elhatározásra van szüksége. Az ember bőrét, árúczikkét és összes tőkét teszi koczkára. A csempész azonban neki vág. Pénze eleinte kevés van, s így a pálinkát kezdetben maga viszi be a fogházba, a hol azon

jól áron tulad. A kísérletet kétszer-háromszor ismétli és ha az előljáróság nem kapta rajta, gyorsan adja el pálinkáját, mire rövid idő múlva tőkepénzessé lesz és kereskedése további folytatására már ügynököket fogad fel, mi által már sokkal kevesebbet kockáztat.

A fogházban vannak olyanok, a kik eltékozzolják, eljátszszák és eldorbézolják pénzüket az utolsó kopekig; és vannak olyanok is, a kik semmiféle mesterséget sem üznek. Ez a nyomorult, elaljasodott nép a legnagyobb fokban bátor és elszánt. Más tőkéjük az ilyeneknek nincs, legfeljebb a hátuk, e tőkével mindenre képesek. Fölkeresik a csempészt és beszegődnek hozzá pálinka-szállítóknak a fogház számára; egy gazdagabb dugárusnak több ily munkása van. Némelykor a fogházon kívül élő egyénekből, mint: katonák-, városiakból, sőt néha leányokból telnek ki ezek, a kik aztán a dugárus pénzén, csekély díjazás mellett, ezen lelkiismeretlenül vízzel megszaporitott, összevásárolt pálinkát a korcsmákban elárusítják a foglyoknak, a kiknek semmi szin alatt sem szabad ezt kifogásolniok, sőt köszönettel tartoznak, hogy pénzüket el nem vesz teljesen, de kapnak érte mégis valamit.

A bornak a fogházakba való becsempészése ökörbelekben történik. E beleket többszörösen kimossák és vízzel megtöltve, félre teszik, hogy idővel alkalmassá váljanak bor- vagy pálinka-tömlők számára. Az így borral vagy pálinkával megtöltött

beleket a fogoly ruhája alá rejtve teste körül övezi. Ebben a csempészek rendkívüli ügyességet fejtenek ki. Nekik tul kell járniok ugy a kísérok, mint az örök eszén. A fogoly, ki ily béllal van körülövezve, midőn a fogházhoz közeledik, husz, harmincz ezüst kopeket már előre kezébe vesz, és a kapuban várja az örvezetőt. Minden foglyot, ki a munkáról visszatér, az ör mindenek előtt körül tapogat és csak azután bocsátja be a fogházba. Az ily vizsgálatoknál a csempészkedő fogoly néha szerencsésen keresztül csuszik, néha azonban rajta kapják. Ilyenkor az utolsó segélyforráshoz folyamodik: hallgatva és lopva pénzt nyom az ör kezébe. Megtörténik, különösen tapasztalatlan ujoncz katonákkal szemben, hogy ily cselfogással a fogoly szerencsésen becsempészi a bort. De néha az ily fogás nem sikerül, s ilyenkor a fogolynak utolsó tőkéjét — a hátát kell oda tartania.

Az ör ilyenkor haladéktalanul jelentést tesz az őrnagnál, mire a fogoly hátát a legkegyetlenebb vesszőfenyíték éri, a pálinkát pedig a kincstár javára elkobozzák. A csempész fogoly, kinek a dugárusra mindig szüksége van, soha sem árul el semmit, bár jól tudja azt, hogy hasonló megvesszőzésben részesülne megbizója is, miből természetesen neki semmi haszna sincs. A mi általában a csempészetet illeti, az virágzik. A fogházban a csempész nem lenézés tárgya, fel se tehető, hogy valaki mesterségeért bosszut forralna

ellene. Nem idegenkedik tőle senki, de sőt keresik a barátságát, s ha valaki gyalázni merésznél, az legfőlebb csodálkozásba ejtené társait. Az a veszedelmes, különben nemes származásu, de erkölcsileg sülyedt fogoly, kivel megszakitottam minden összeköttetést, barátságot kötött az őrnagy inasával Fttegykával, a ki a foglyokról aztán mindent bejelentett ez őrnagynak. Ezt tudta nálunk mindenki, és mégis soha senkinek sem jutott eszébe, hogy azért megbosszulják magukat rajta, vagy még csak szemrehányást is tegyenek érte.

Én azonban újra eltértem tárgyamtól. Megtörténik, hogy a pálinka szerencsésen a fogházba kerül; ekkor a dugárus átveszi a pálinkával megtöltött beleket és elkezd számítani. Megtörténik, hogy számítása szerint a szállitmányt igen drágának találja, akkor a pálinkát ismét átönti és hogy nyeresége maradjon, még egyszer vízzel összevegyíti s midőn mindezzel teljesen elkészült, várja a vevőt. A vevő a legelső ünnepnapon s néha hétköznap is eljön: ez többnyire fogoly, ki pár hónapig igavonó marhaként dolgozott és pár kopeket gyűjtött össze, hogy azt egy alkalmas napon eligya. E napról a szerencsétlen ember már előre, a csempész megjelenése előtt is, álmodozik és munkaközben e boldog ábrándok tartják fönn benne az életkedvet. Végre fölvirrad a nap; a pénz össze van gyűjtve, el nem vette s el nem lopta senki, viszi tehát a pálinkaárushoz. Ez kezdetben lehetőleg tiszta bort ad, mely mindössze kétszer

volt vegyítve; de a többi üveget aztán a fogyasztás további arányához mértén haladéktalanul vízzel pótolja. Egy pohárka pálinkáért négy-, ötannyit kell fizetni, mint a korcsmában. Képzelné lehet, hány pohár ily pálinkát kell meginni és mennyi pénzt kell érte fizetni, hogy az ember ittas legyen tőle? De a szeszese italtól elszokott fogoly mégis elég hamar ittasodik meg, és rendesen addig iszik, amíg az összes pénzét el nem itta. Erre aztán az új ruhára és a birtokában levő tárgyakra kerül a sor, mert a korcsmáros egyszersmind uzsorás is. Kezdetben a fogoly sajátját képező tárgyak, később ócska holmik és végre a kincstári cikkek kerülnek sorra. Midőn már az utolsó rongy is oda, a részeg ember lefekszik és másnap, midőn fölébred, főfájása csillapítására legalább egy korty pálinkát kér a korcsmárostól. Szerencsétlenségét szomorúan viseli és boldog ábrándokat szőve a soha vissza nem térő vig napról, még ugyanaz nap hozzálát a dologhoz és ismét görnyed pár hónapig a munka igájában, míg végre fölbátorodik és újra egy ily napra áhítozik, a mely ugyan még messze van, de majd egyszer mégis be fog következni.

A mi a pálinkaárust illeti, ez szép összeg pénzt keresve, még egyszer ellátja magát pálinkával, de már nem vegyíti vízzel, a mennyiben ezt már a maga számára szánja; elég a kereskedésből: ideje, hogy ő is ünnepeljen! Kezdetét

veszi a jó élet, az evés, ivás és muzsikáltatás. MÓD van, kijut belőle a fogházi alsóbb előljáróságnak is. A jó élet pár napig eltart, természetesen, a beszerzett pálinka csakhamar elfogy: ekkor a tékozló más korcsmároshoz megy, a ki már vára-kozik reá, és addig iszik nála, a mig az utolsó kopekét el nem itta. A foglyok nagyon óvják az ily dorbézólót, de néha mégis észreveszi a legfőbb előljáróság, az őrnagy vagy az őrség tisztje. Ilyenkor elfogják és elszedik pénzét, ha ugyan talál-nak nála és végre ráadásul kegyetlenül megvessző-zik. Kiállva büntetését, néhány nap mulva ismét hozzá lát a pálinka-árusítás mesterségéhez. Az ilyen ember, kivált ha a gazdagabbak közül való, a szépnemről sem feledkezik meg. Olykor nagyobb pénzösszeggel megvesztegetik a kíséretet és a fog-házból munka helyett a külvárosba mennek. Ott valahol a város szélén, egy alkalmas házikóban, megkezdődik a világra szóló dáridó, a melynek — valóban — szép összegek esnek áldozatul. Pén-zeért még a fogolytól sem undorodnak; az őrség pedig, mely e kihágást előmozdítja, mindenét koc-zkára teszi. Az ilyen örök rendesen a fogház jelölt-jei. Különbén pénzzel mindent ki lehet vinni, és az ily kirándulások is mindig titokban maradnak. Megjegyzendő, hogy nagyon ritkán fordulhatnak elő, mert csak sok pénz segélyével vihetők ki.

Fogságom első napjaiban egy fiatal fogoly, egy rendkívül csinos fiatal ember, különös érdek-

lődést keltett fel bennem. Szírotkinnak hívták. Sok tekintetben igen rejtélyes teremtség volt. Mindenekelőtt szép arcza lepett meg engem; korra nézve alig lehetett több huszonhárom évesnél. A külön, u. n. »életfogytiglan« osztályba tartozott, és főbenjáró katonai büntettért került e helyre. Csendes és igen szelid fiatal ember volt; keveset beszélt és ritkán nevetett. Szeme kék, arczvónásai szabályosak, arcza derült és nyájas, haja pedig világos szőke volt. Sőt még a félig beretvált fej is alig rutította el őt: annyira csinos fiatal ember volt. Mestersége nem volt, de pénzt — bár nem sokat — gyakran kapott. A szó legszorosabb értelmében rest volt, s öltözéke is mindig igen ronda volt. Ha valaki csinosan felöltöztette, annak Szírotkin láthatóan örvendett, s ilyenkor rendszeren kérkedve járt egyik laktanyából a másikba. Nem ivott, nem kártyázott és soha senkivel sem volt egyenetlenségben. Megtörtént, hogy a laktanyák mögött, kezeit zsebre dugva, mély gondolatokba merülve sétált fel és alá. Hogy miről gondolkozott, bajos lenne eltalálni. Ha az ember olykor megszólította és kérdezett tőle valamit, legott válaszolt bizonyos tiszteességgel, de nem a fogoly alázatosságával, hanem röviden, minden bőbeszédűség nélkül s oly zavartalan tekintettel, mint egy tiz éves fiucska. Ha pénze volt, — soha sem vett érte valami szükségeset, nem csináltatott kabátot, se ennivalót nem vett, de összevásárolt

süteményt, mézeskalácsot és úgy fogyasztotta el, akár egy hét éves gyermek. — Te vagy az Szírotkin! így szóltak hozzá olykor a foglyok, — oh, te kazani árva (szirota=árva)! Dologtalan időben rendesen idegen laktanyákban bolyongott, melyekben mindenki el volt foglalva a saját dolgával, egyedül neki nem volt foglalkozása. Ha valaki gunyolódott vele, — ő egy szót sem választott, de megfordult és más laktanya felé vette útját; de néha, midőn már tulságig ment a csufolódás, fülig elpirult. Gyakran elgondolkoztam, miért került e szerény, szelid fiu a fogházba? Egy alkalommal a kórházban feküdtem, a beteg foglyok termében. Szírotkin szintén beteg volt és mellettem feküdt; este felé beszédbe ereszkedtünk, mire beszéd közben neki hevült és elbeszélte nekem, hogyan sorozták be katonának, hogyan sirt az anyja, midőn őt kikísérte és mily rossz dolga volt neki, ujonczkorában. Hozzátette, hogy nem volt képes elszenvedni az ujoncz-életet, mert feljebbvalói nemcsak hogy folytonosan zaklatták és tulszigoruak voltak irányában, de amellet soha sem voltak megelégedve vele.

— És mi lett ennek a vége? kérdém tőle.
 — Miért kerültél ide? És hozzá még a sulyosbitott osztályba . . . Ah, Szírotkin, Szírotkin!

— Tudod mi, Sándor Petrovics! Én alig egy évet töltöttem a zászlóaljnál; ide azért kerültem, mert megöltem a század-parancsnokomat.

— Hallottam, Szirotkin, de nem tudom elhinni. Te képes lennél megölni valakit?

— Bizony az megtörtént, Sándor Petrovics. Nagyon rossz dolgom volt.

— Hát a többi ujoncz hogyan él? Kezdetben bizonyosan nehezen, de később hozzászokik, és látod, jó katona válik belőlök. Ugy látszik, téged elkényeztetett az anyád; tizennyolcz éves korodig mézeskaláccsal és tejjel tartott.

— Az anyám, igaz, nagyon szeretett. Mikor besoroztak, beteg lett és többé föl sem kelt ágyából . . . Ujoncságom vége felé helyzetem már elviselhetlenné vált. Parancsnokom gyűlölt, mindenért megbüntetett — és miért? Én alávettem magam mindennek, pontosan éltem, pálinkát nem ittam, se adósságot nem csináltam, az pedig, Sándor Petrovics, rossz dolog, ha az ember senkire sem bízhatja magát. Körülöttem mindenki keményszivű; nem panaszkodhatol és nem sirhatod ki magad senki előtt. Egy alkalommal őrségen voltam. Őszi szeles idő járt és oly sötét volt, hogy az ember semmit sem tudott megkülönböztetni. Engem a legnyomasztóbb kedélyhangulat fogott el! A fegyvert lábhoz fogtam s megtöltöttem, erre jobb lábamról levetttem a csizmát, a puskacsövet mellemhez szegeztem és lábujjommal megnyomtam a puskaravaszt. Nagy meglepetésemre azonban a puska nem sült el. Megvizsgáltam a fegyvert, kitisztítottam, újra

megtöltöttem és újból elsütöttem. Ekkor az történt, hogy a puszkapor fellobbant, de a töltést nem lökte ki. Mi lehet ennek az oka? töprenkedtem magamban. Erre felhuztam czizmámat s elkezdtem fel és alá járni. Minden áron meg akartam szabadulni a kinos katona-élettől. Rövid idő múlva jött az őrjárat az őrparancsnokkal. Egyenesen nekem tart: »Hát így állsz te őrt?« rivallt reám. Erre felkaptam a fegyvert és a szuronyt egész a márkolatig belemártottam. Négy ezer lépést sem tehettem még, elfogtak s így kerültem ide az elkülönített osztályba.

Nem hazudott. De miért is küldték őt a külön osztályba? A közönséges büntényeket sokkal enyhébben büntetik. Különben Szirotkin volt az egyetlen csinos ember társai között. A mi a többi fogolytársat illeti, kik mintegy tizenöten voltak még, azokra még nézni is borzasztó volt: türhető csupán két-három ember volt köztük, a többi mind hosszufülű, csuf és ronda népség volt. Ha a körülmények megengedik, e csőcselékről még körülményesebben fogok megemlékezni. Szirotkin gyakran barátkozott Gazinnal, ugyanazzal, a kiről e fejezet elején megemlékeztem, hogy ittasan a konyhába rontott, és megzavarta első fogalmimat a fogházi életről.

Ez a Gazin borzasztó egy teremtés volt. Mindenkiire kinos benyomást tett. Nekem mindig úgy tetszett, hogy nálánál kegyetlenebb, szörnye-

tegebb ember nem létezhetik. Tobolszkban láttam Kamenevet, azt a hirhedt gonosztevőt; azután láttam Szokolovot, egy szökevény katonát s elvetemült gyilkost. De egyikök sem gyakorolt reám oly visszataszító benyomást mint Gazin. Ugy rémlett előttem olykor, hogy emberi formában egy óriási pók áll előttem. Eredetére tatár volt; rendkívül erős volt. Erőre mindenkit felülmult a fogházban. Termetére középszerű, alkata herculesi, csuf, idomtalan nagy fejjel; járása lehorgasztott és tekintete vad volt. A fogházban a legrosszabb hírek voltak felőle elterjedve; azt tudták, hogy katona volt, de a foglyok között hire járt, hogy szökevény Nercsinszkból; hogy többször volt már Szibériába küldve s mindannyiszor szökés miatt. Többször változtatta meg nevét is, mig végre a mi fogházunk külön osztályába került. Azt is beszélték róla, hogy egykor, csupa élvezetből, gyermekeket ölt; becsalva őket valami alkalmas helyre, hol előbb elrémitette elkinozta őket s azután undok gyönyörűséggel elmetszette a torkukat. Mind ez, meglehet, az általános gyűlöletből fakadó koholmány volt, de e koholmányok nagyon megfeleleltek az embernek. Mind e mellett a fogházban egész józanul viselte magát. Csöndes volt mindig, nem vitatkozott senkivel és nem kereste az egyenetlenséget, talán gyűlöletből, talán mert a többieknél különbnek tartotta magát; keveset beszélt és igen zárkózott volt. Mozdulataiban lassu, nyugodt és elbizakodott.

Szemei furfangot és ügyességet árultak el; de arczán és mosolyán valami kérkedő gúny ömlött el. Pálinkával kereskedett és a fogházban egyike volt a legnagyobb uzsorásoknak. Évenként egyszer mulhatlanul le kellett magát innia, és ilyenkor napfényre került természetének egész vadsága. Fokonként mámorosodva, eleinte bosszantani kezdte gunyolódásával az embereket, végre, mikor teljesen leitta magát, borzasztó dühbe jött, kést ragadott és azt az emberek közé hajította. A foglyok ismerve rettentő erejét, szétfutottak és elrejtöztek. Gazin megtámadott mindenkit, a ki eléje került. De csakhamar elbántak vele. Laktanyájából vagy tiz ember váratlanul egyszerre reá vetette magát és irgalmatlanul elverték. Lehetetlen elképzelni kegyetlenebb verést: ütlegelték a hol érték: mellbe, gyomorba s hátbaverték és csak akkor hagyták abba, mikor elvesztette eszméletét és csaknem kiadta lelkét. Mást így elverni nem merészeltek volna; ez egyenlő volt a megöléssel, csak-hogy Gazinnak nem ártott. Verés után teljesen eszméletlen állapotban ágyára fektették és bekecsével betakarták. — »Kialuszsza magát és semmi baja sem lesz!« mondogatták a foglyok. — És csakugyan, másnap reggel csaknem teljesen egészségesen fölkel, és komoran, szótlan ment a munkára. És mindannyiszor, valahányszor Gazin leitta magát, a fogházban már mindenki tudta, hogy a nap — reá nézve — veréssel fog végződni. De ő

maga is tudta ezt és még sem tudott az ivásnak ellentállani. Így ment ez pár évig, végre észreveték, hogy Gazin lassankint kezdi beadni derekát. Kezdett mindenféle fájdalmakról panaszkodni, majd észrevehetőn megfogyott, és mind gyakrabban és gyakrabban kezdett a kórházba járni... »Mégis megadta magát!« mondogatták a foglyok.

Gazin egy alkalommal annak a csuf lengyelnek a társaságában lépett a konyhába, a kivel a foglyok, dorbézolás alkalmával, rendesen hegedültettek maguknak. Megállott a konyha közepén és szótlantul, de átható tekintettel végig mérte a jelenlevőket. Mindenki elhallgatott. Végre megpillantva engem és társamat, haragosan és gunyosan tekintett reánk, majd, mintha valami eszébe jutott volna, önelégülten elmosolyodott, megcsóválta fejét és asztalunkhoz lépett:

— Engedje megkérdeznem, szólita meg oroszul, — miféle jövedelemből méltóztatik itt teázni?

Hallgatva pillantottam társamra, jól tudva azt, hogy legjobb lesz hallgatni és mitsem válaszolni. A legelső ellenvetésnél Gazin bizonyosan haragra lobbant volna.

— Ugy látszik, önnek sok a pénze? folytatá kérdezősködését. — Ugy látszik, önnek tömérdek a pénze, hm? Hát ön azért került a fogházba, hogy itt teázzék? Ön teázni jött ide? Beszéljete, különben...

De látva azt, hogy konokul hallgatunk és nem figyelünk reá, elpirult és remegni kezdett a dühtől. Mellette a szögletben egy nagy kosár állott, a melybe a foglyok részére az ebédhez vagy a vacsorához vágott kenyeret szokták rakni. A kosár akkora volt, hogy a fél fogház részére szükséges kenyér is bele fért; most azonban üres volt. Gazin fölkapta két kézzel a kosarat és megforgatta fejünk fölött. Ha egy kissé lejjebb ér, bezuzza fejünket. Pedig a gyilkosság, vagy a gyilkossági kísérlet nagy kellemetlenséggel fenyegeti az egész fogházat: megkezdődik ilyenkor a vizsgálat, motozás s az őrség megkettőzése. Ez okból a foglyok minden erejükkel azon vannak, hogy az ilyen végletektől visszatartóztassák az erőszakoskodókat. Most azonban evvel nem törődve, valamennyien csendesen voltak és várakozó állást foglaltak el. Védelmünkre nem hangzott fel egy szó sem. Gazinra nem kiáltott egy is közülök, oly nagy volt bennük az irántunk érzett gyűlölet. Ugy látszott, nekik örömet okozott a mi veszedelmes helyzetünk . . . De a dolog szerencsésen végződött: alig emelte fel újból a kosarat, a pitvarban valaki elkiáltotta magát:

— Gazin, ellopták a pálinkádat!

Gazin félredobta a kosarat és örülteként futott ki a konyhából.

— No, hálát adhatnak az Istennek, meg vannak mentve! mondták maguk közt a foglyok.

Nem tudhattam meg, vajjon a pálinka ellopásának hire igaz volt-e, vagy pedig a mi megmentésünkre volt kigondolva.

Este, mikor már besötétedett, a laktanyák mögött, a kerítésen belül sétáltam, mi közben nyomasztó szomorúság nehezedett lelkemre. Ily nyomasztó kedélyhangulatot még egyszer sem éreztem fogságomban. Az első nap elszenvedése akár a fogházban, akár a kazamatákban, vagy gályarabságban, egyaránt nehéz... De jól emlékszem, hogy leginkább egy gondolat foglalkoztatott, melyet nem tudtam megérteni sem akkor, sem most: és ez a büntetés egyenetlenségének gondolata volt egy és ugyanazon bűntény miatt. Igaz, a büntetettet még megközelítőleg sem lehet egymással összehasonlítani. Például: ez is, az is embert ölt; mérlegelendők mindkettőnél az összes körülmények; végeredményben mégis csak egy büntetésben részesülnek. És aztán jól megfontolandó, mily különbség van a bűntények között. Az egyik pl. embert ölt csekélységért, egy pár fej hagymáért: kimegy az országuttra és megöl egy parasztot, kinél mindössze egy pár hagymát talált. A papnak ekkor így vallja be bűnét: »Mit akarsz, atyám! Azt mondtad, hogy keressek valamit; ime, embert öltem és mindössze csak egy hagymát találtam nála.« — Ostoba dolog egy hagyma! — legfeljebb egy kopek! Száz lélek — száz hagyma jut egy rubelra! (Ez egy fogházi legenda.) — A másik is gyilkolt,

védve a menyasszonya, vagy nővére becsületét egy kéjvadász ellenében. Az egyik öl kóborlás közt, midőn megtámadják, védve életét, szabadságát; a másik pedig természetellenes élvezetből gyilkol gyermekeket, hogy érezze kezein azok meleg vérét, gyönyörködjék azok félelmében és remegésében, midőn a kést torkukra teszi. És mégis: ez is, az is ugyanabba a fogházba kerül. Igaz, az elítéltek büntetés-idejében van különbség. De ez a különbség aránylag vajmi csekély; míg egy és ugyanazon nemű büntettnél mérhetlen a különbség. A milyen változó a jelleg, oly változó a büntetés. De tegyük fel, hogy e különbséget nem lehet kiegyenlíteni, hogy ez megoldhatlan feladat — mint akár a körnek a négyzögesítése. De ha még ez a különbség nem is léteznék, — vegyünk tekintetbe egy másikat, a büntetések következményeinek különbségét... Ime egy ember, ki a fogságban elsenyed és elfogy, mint az égő gyertya; ime egy másik, a ki fogházba lépéseig még azt sem tudta, hogy van-e a világon vig élet, kellemes társaság. Igen, ilyenek is kerülnek a fogházba. Például vegyünk egy művelt embert, kifejlett lelkiismerettel, ítélő tehetséggel és érező szívvvel. Szívének felkerekedő fájdalma, minden büntetés nélkül, képes őt kinzásaival megölni. Az ilyen a legkérlelhetlenebbül itéli el önnönmagát büntetteért, kiméletlenebbül a törvény teljes szigoránál. Vele szemben egy másik, kinek egész fog-

sága ideje alatt egyetlen egyszer sem jut eszébe az általa elkövetett gyilkosság. Sőt még helyesnek is tartja tettét. Vannak olyanok is, a kik szándékosan gonosztettet követnek el, csak azért, hogy fogságba kerüljenek, hogy ez által megszabaduljanak a sokkal nagyobb rabságtól, a szabad élet rabságától, melyben a legnagyobb fokú lealázásban részesülnek, soha jól nem laknak és éjjel-nappal dolgoznak az uzsorás javára; rabságban a munka sokkal könnyebb mint odahaza, kenyér van elegendő és pedig olyan, a melyet azelőtt még nem is láttak; ünnepeken van borjúhus, vannak könyöradományok és azonkívül lehet egy pár kopeket is keresni. És a társaság? Ez a nép ravasz, ügyes, tapasztalt; az ilyen társaira tiszteletteljes ámulattal néz, mintha ezen a világon előkelőbb társaságot nem is látott volna soha. Hát lehetséges-e e két embert egyforma mértékkel sujtani? Különben minek foglalkozunk el nem döntött kérdésekkel? A dob pereg, ideje a laktanyába menni.

IV.

Az első nap fogságomból.

Az utolsó ellenőrzés megkezdődött. Ez ellenőrzés után a laktanyákat külön-külön kulcscsal bezárják és a foglyok egész hajnalig csukva maradnak.

Az ellenőrzést egy altiszt és két katona eszközli. Olykor a foglyokat a laktanya udvarára állítják föl és ilyenkor rendszeren az őrség tisztje is megjelenik. Leggyakrabban azonban e műveletet laktanyánként házilag eszközlik. Így történt ezuttal is. Az őrjárat néhányszor hibázott, elszámolta magát, távozott, majd ismét visszatért. Végre a szegény katonák mégis csak megállapították a kívánt számot, mire bezárták a laktanyát, melybe mintegy harmincz fogoly volt eléggé zsufoltan elhelyezve. Lefeküdni még korán volt. Mindenki kénytelen volt valamivel foglalkozni.

A laktanyában az előjáróságból csupán egy rokkant maradt, a kiről már megemlékeztem. Minden laktanyában a foglyok közül is volt egy — rendszerint a legvénebbek közül — ki a rendre felügyelt, természetesen mindig olyan, a ki jó viseletű volt. Nagyon gyakran megtörtént, hogy e felügyelők is helytelenségen kapattak, a miért azután megfosztották őket tisztségüktől s beosztották a többiek közé, de e mellett még irgalmatlanul meg is vesszőzték őket. A mi laktanyánkban Akim Akimics volt a felügyelő, a ki — nagy csodálkozásomra — gyakran szidta a foglyokat. A foglyok gunyolódásokkal feleltek neki. A rokkant okosabb volt nála, mert semmibe sem avatkozott bele, és ha ki kellett is nyitni száját olykor, ezt csak is lelkiismerete megkönnyítéseért tette. Szótlan ült a maga nyoszolyáján és foltozgatta

csizmáit. A foglyok a legcsekélyebb figyelmet sem fordítottak reá.

Fogsági életem ezen első napján egy megfigyelést tettem. Meggyőződtem nevezetesen arról, hogy a nem-foglyok, akármi legyen is hivatásuk, kezdve azoktól, kik közvetlenül összeköttetésben állanak a foglyokkal, mint: kíséret, őrségi katonák, szóval a kiknek dolga van a fogházban, tulzott rossz véleménnyel vannak a foglyok iránt. A legnagyobb nyugtalansággal várják azt, hogy mikor tör reájuk egy fogoly késsel kezében. De a mi mindennél fontosabb, ez az, hogy a foglyok jól tudják azt, hogy félnek tőlük, a mi bizonyos bátorságot önt beléjük. E mellett a foglyok szemében a legjobb előljáró az szokott lenni, a ki nem fél tőlük. De általában is, eltekintve a bátorságtól, magokra a foglyokra is sokkal kellemesebb, midőn bizalommal viseltetnek hozzájuk. Ezzel ragaszkodásukat is meg lehet nyerni. Fogsági időmben megtörtént, habár nagyon ritkán, hogy az előljáróságból valaki kíséret nélkül jött be a fogházba. Látni kellett csak, mennyire meglepte ez a foglyokat. Ily félelem nélküli látogató mindig tiszteletet költött fel maga iránt, és ha valóban történt volna is valami gonoszság, az ő jelenlétében semmi esetre sem ment volna végbe. A foglyoktól való félelem mindenütt megvan, a hol csak foglyok léteznek, de hogy az honnan ered, valóban nem tudom. Bizonyos alappal kétségkívül bir, talán a fogolynak —

ki kivétel nélkül gonosztevő számba megy — kinéséséből származik; ezenkívül mindenki, ki a fogházba lép, érzi, hogy ez az összeverődött emberi tömeg nem jószántából van itt összezsufolva, és hogy bármily fegyelem mellett is nem lehet élő emberből tetemet csinálni, abban megmarad az érzés, vágy, bosszu és szenvedély. De ettől eltekintve, meg vagyok győződve, hogy a foglyoktól nincs miért félni. Nem oly könnyen s nem egyhamar tör az ember késsel embertársára. Szóval, ha lehetséges is a veszély, ha elő is fordul, az a nagy ritkaságok közé tartozik. Természetesen én itt csak azokról a foglyokról beszélek, kik még örülnek annak, hogy a fogházba kerültek, (annyira tetszik nekik az új élet!), a hol módjukban van nyugodtan és békében élni; de ezenkívül a foglyok maguk sem engedik meg, hogy egyik vagy másik közülök vakmerőségre vetemedjék. A vizsgálat alatt álló fogolylyal máskép áll a dolog. Ez csakugyan képes megtámadni az idegen embert, minden ok nélkül és csupán csak azért, mert másnap ugyanis büntetést mérnek reá. Itt a megtámadásnak megvan az indoka és célja: s ez nem más, mint hogy a fogoly »megmásítsa sorsát.« Főlemlitek itt egy általam tapasztalt érdekes lélektani esetet.

Fogházunkban, a katonai fegyencz-osztályban, volt egy katonafogoly, ki nem volt megfosztva vagyoni jogaitól és a ki csak két évre került a fogházba. E fogoly rendkívül szájhős, de igen félnék

természetü volt. A szájhősködés és gyávaság igen ritkán fordul elő az orosz katonaság között. A mi katonáink olyannyira el vannak foglalva, hogy, ha akarnák is, nincs idejük szájhősködésre. De ha egyszer szájhössé lesz, úgy mindenesetre gyáva és félénk is egyszersmind. Dutlov (ez a fogoly neve) kitöltve fogságát, ismét bevonult a katonasághoz. Gyakran megtörténik azonban, hogy ily fogoly beleszeret a fogházi életbe, s mikor kiszabadul, ismét elkövet valami csint, csak azért, hogy vizsgálat alá kerüljön és újra fogságba juthasson. Csakhogy most már nem két-három évre kerül ám ide, hanem az »életfogytiglani« osztályba, tizenöt vagy husz évre. Ugy is történt. Három hét múlva az után, hogy a fogházat elhagyta, Dutlov lopott, gyalázkodott és egyéb gázságot követett el. Vizsgálati fogságba került és szigoru büntetésre ítéltetett el. Megrémülve a reá váró büntetéstől, még az nap délutánján, a midón vesszőt kellett futnia, késsel támadta meg a foglyok szobájába lépett őrségi tisztet.

Természetesen nagyon jól tudta azt, hogy ezzel büntetése és kényszermunka időtartama még sokkal szigorubb lesz. De számítása tulajdonképen abban állott, hogy legalább pár napra, pár órára elhalaszsa büntetése megkezdésének borzasztó pillanatát! Annyira gyáva volt, hogy midón késsel támadta meg a tisztet, a kit meg sem sebesített, az egészét csak látszathból tette

azért, hogy új bűnténynek látszassék, a mely miatt neki ismét a bíróság elé kell kerülnie.

A büntetés előtti idő az elítéltre nézve kétségkívül borzalmas, és nekem néhány év alatt módomban volt elég elítéltet látni a végzetes délutánokon. Rendesen a fogház betegszobáiban találkoztam az ilyen elítélt foglyokkal, kik bele betegedtek a várakozásba, a mi elég gyakran történt meg. Minden oroszországi fogoly tudja, hogy egy ember van csak, a ki szánakozik rajta — s az az orvos. Az orvosok soha sem tesznek a foglyok között különbséget. A mellett soha sem tesznek a fogolynak szemrehányást kihágásáért, bármily nagy legyen is az, és a büntetés elszენvedéseért és szerencsétlenségeért mindent megbocsátnak neki. Nem ok nélkül nevezi egész Oroszországban a nép a büntettet szerencsétlenségnek, elkövetőjét pedig szerencsétlennek. Ez a legjellemzőbb meghatározás, mely annál fontosabb, mert gyakran öntudatlanul, ösztönszerűleg esik bele. Az orvos pedig sok esetben valóságos menedéke a foglyoknak, különösen a birói vizsgálat alatt állóknak, kiknek sokkal rosszabb a helyzetök, mint az elítélteknek... A vizsgálat alatt álló számítgatja az időt a végzetes, borzalmas napig, gyakran megy a kórházba, hogy legalább bizonyos ideig elhuzza a borzasztó pillanatot. Mikor pedig a kórházból visszatér, jól tudja, hogy a végzetes idő már holnap következik be, a mely tudat kínos nyugtalansággal tölti el. Némelyek elbi-

zakodottságból titkolni igyeksenek érzelmeiket, de ez ügyetlen, hetyke tettetéssel nem ámitják el társaikat. Ezek jól ismerik ez állapotot, de hallgatnak csupa felebaráti szeretetből. Ismertem egy foglyot, egy fiatal gyilkost, ki katona volt és ki a botbüntetés maximumára volt elítélve. Ezt annyira elfogta a félelem, hogy a büntetés kiállítására kitűzött napon pálinkát kért, melybe burnótot vegyített. A büntetés megkezdése előtt minden foglynak van pálinkája. A megbüntetendő egy fél évvel előbb kezdi magától a legszükségesebbet is megtagadni, csak hogy egy stof (ürmérték) pálinkára valót takarítson meg. A pálinkát rendszeren egy negyedórával a büntetés előtt hörpinti fel. A foglyok azt hiszik, hogy a mámoros nem érzi annyira a vesszőzést vagy a botozást. Én azonban nem osztozom e nézetben. A szegény fiatal ember kiürítve kancsó pálinkáját, csakugyan azonnal rosszul lett. Vérhányás fogta el, és csaknem eszméletlen szállították be a kórházba. E vérhányás annyira tönkretette tüdejét, hogy pár nap múlva valóságos tüdővész jelei mutatkoztak rajta, a melybe egy félév múlva bele is halt. Az orvosok, kik gyógykezelték, nem tudták fölismerni, hogy baja honnan eredhet.

Elbeszéltem némely foglynak büntetése kiállása előtt tapasztalt kislelküségét, föl kell említenem még, hogy vannak ismét esetek, hol bátorságuk ejti ámulatba a szemlélőt. Emlékszem néhány ilyen elszánt emberre, kiknek maga-

tartása határos volt az érzéketlenséggel. Ilyen példák nem tartoznak a ritkaságok közé. Különösen egy borzalmas gonosztevő esetére emlékszem vissza. Egy nyári napon az a hír terjedt el a fogházban, hogy este fogják megfenyíteni a híres Orlovot, egy szökött katonát, kit a fenyítés után a foglyok közé soroznak. A beteg foglyok, Orlovra várakozva, azt erősítették maguk között, hogy rendkívül szigorúan fogják őt megbüntetni. Valamennyin bizonyos nyugtalanság vett erőt, és beismerem, én magam is izgatottan és kíváncsian vártam a hirhedt gonosztevő megérkezését. Rég hallottam csodadolgokat beszélni felőle. Ez az ember egy páratlan gonosztevő volt, a ki a legnagyobb hidegvérrel gyilkolt öregeket és gyermekeket, szóval egy roppant akaraterejében elbizakodott szörnyeteg volt. Mivel sok gyilkosságot bevallott, arra volt ítélve, hogy vesszőt fusson. Már este elhozták. A terem már besötétült, gyertyát gyújtottak. Orlov csaknem magánkívül volt. Halvány arcát koromfekete, kuszált haj árnyékolta. Háta dagadt volt és vértől borított. A foglyok egész éjjel ápolták, borogatták, forgatták egyik oldalról a másikra, orvosságot adogattak, szóval oly odaadó gondozásban részesítették, mintha valami rokonuk vagy jótevőjük lett volna. Másnap már teljesen magához jött és egyszer-kétszer végig ment a termen. Ez rendkívüli ámulatba ejtett engem, mert a kórházba igen kimerülten és elkinzottan került.

Büntetésének felét a legnagyobb lelki erővel egyszerre állotta ki. Az orvos csak akkor szakította félbe az ítélet végrehajtását, mikor észrevette, hogy a büntetés további folytatása okvetlenül a bűnös halálát okozná. Ezen felül Orlov alacsony természetű és gyenge alkotású férfi volt. Kinek alkalma volt vizsgálati foglyokkal találkozni, az jól visszaemlékezhetik azok kimerült, elsoványodott, halvány arczára és láztól égő tekintetére. Daczára mindennek, Orlov gyorsan magához jött. Benső szervezete és lelkierője szemmel láthatólag segítségére volt a természetnek. Valóban, nem volt egészen közönséges ember. Kíváncsiságból megismerkedtem vele és egy egész héten tanulmányoztam. Határozottan mondhatom, hogy életemben nem találkoztam nálánál erősebb és daczosabb természetű emberrel. Tobolszkban már volt alkalmam ily hirhedt egyént, egy volt rablóvezért is látni. Ez azonban teljesen vadállat volt; az ember, ha melléje állott volna, anélkül, hogy tudná kicsoda, ösztönszerűleg érezte, hogy egy borzasztó lény szomszédságában áll, a ki ki van vetkőzve minden emberi természetből. Meg vagyok győződve, hogy Koronev — ez volt a neve a gonosztevőnek — elvesztené esztét és remegné a félelemtől a büntetés előtt, daczára, hogy minden arcizom megrándulása nélkül képes volt gyilkolni. Teljes ellentéte volt neki Orlov. Észrevehető volt, hogy ez ember határtalanul tudott parancsolni magának, megvetést tanusított ugy min-

denki, mint büntetése iránt is és nem félt semmitől a világon. Rendkívüli energiát tapasztaltam benne: munka utáni vágyat és kiapadhatlan törekvést czélja elérésében. A többi között feltűnt előttem különös elbizakodottsága. Azt hiszem, hogy semmiféle olyan élő lény nem létezett a világon, a mely tekintélyével képes lett volna reá hatni, vagy csodálatra gerjeszteni. Közönyösen nézett mindent. És bár tapasztalta azt, hogy más foglyok bizonyos tartózkodással viseltetnek irányában, ezzel soha sem kérkedett előttük. Nyílt és őszinte volt, de soha sem fecsegő. Kérdéseimre nyíltan kijelentette hogy nagyon várja fölgyógyulását, hogy hátralevő büntetését mielőbb kiállja, és hogy eleinte nagyon félt a büntetéstől, mert attól tartott, hogy nem lesz képes azt kiállani. — »De most — tette hozzá szemhunyorítással, — most már rendben vagyunk. Ha kiállom a hátralevő büntetésemet, akkor engem azonnal Nercsinszkbe küldenek s én utközben aztán megszököm! Csak a hátam begyógyulna mihamarább!« És ezen öt napon át türelmetlenül várakozott, hogy minél előbb egészségesnek jelenthesse magát. Várakozása közben sokat nevetett és egyáltalában vidám volt. Én megkísérlettem beszédbe ereszkedni élményei felől. Eleinte elkomorodott kérdősködéseimre, de azért elég nyíltan felelt. Csak midőn észrevette, hogy lelkiismeretébe törekszem behatolni, oly megvető fenhéjazással tekintett reám, mint egy együgyü gyermekre szokás, a

kivel nem szoktak beszédbe elegyedni. Sőt bizonyos szánakozás is tükröződött le ilyenkor arczáról. Végre — bár a háta még be nem gyógyult tökéletesen — egészségesnek jelentette magát; én szintén akkor kértem kibocsáttatásomat. A kórházat vele együtt hagytam el. Én a fogházba mentem, ő pedig az őrházba ment, a hol azelőtt is tartózkodott. Mikor elbucsuztam tőle, kezet szorított velem, a mi részéről rendkívüli bizalomnak volt a jele. Ugy hiszem, azért tette, mert tökéletesen meg volt elégedve önmagával és a jelen pillanattal. Tényleg lehetetlen, hogy ne gyűlölt volna engem és ne tekintett volna reám úgy, mint egy alárendelt, szánandó lényre, ki minden tekintetben alacsonyabb fokon áll nálánál. A következő nap kivezették őt a büntetés második felének kiállítására.

Mikor a laktanyánkat becsukták, az legott valami különös változáson ment át: egy igazi lakóházzá, igazi házi tüzhelylyé változott. Csak most tekinthettem a foglyokat, az én társaimat úgy, mint egy közös ház lakóit. Nappal az altisztek, örök és általában az előjárók bármely pillanatban bejöhettek közénk. Ilyenkor a fogház lakói is egészen máskép viselik magukat, azaz hogy nem egészen nyugodtan, mintha minden pillanatban valami végzetes dologra készültek volna. De alig csukták be a laktanyát, valamennyi azonnal nyugodtan foglalta el helyét és ki-ki kézimunkájához látott. A laktanyát hirtelen világosság árasztotta el,

Mindenki kezében tartotta gyertyáját; a gyertya-tartónk többnyire fából való volt. Ki csizmát foltozott, ki pedig valami ruhadarabot varrt. A laktanyában óráról-órára fertőzöttebb lett a levegő. A terem egyik szögletében kiterített szőnyegen egy csomó munkátlan rab guggolt és kártyázott. Csaknem minden laktanyában volt oly fogoly, a kinek volt egy keskeny szőnyege, gyertyája és egy a felismerhetlenségig piszkos és zsiros játék kártyacsomagja. Ezek együttvéve maydannak neveztetnek. A birtokos a játzókkal egy éjszakáért 15 kopek bért fizettet magának. A játzók rendszeren három kártyával játszottak. Minden játék hazard volt. Rendszeren a játékos összes készpénzét maga elé öntötte és guggoló állásából csak akkor emelkedett föl, mikor vagy elvesztette a magáét, vagy pedig elnyerte társainak összes pénzét. A játék késő éjjelig tartott, sőt néha egész hajnalig, vagyis azon időpontig, míg a laktanyát ki nem nyitották. Szobánkban, épp úgy mint az erődítmény többi laktanyáiban, mindenféle nép verődött össze; voltak szegények, voltak könnyelműek, játékosok és iszákosak. A mi népünk nem szünik meg különös egyéniségeket termelni: vannak serények és munkakedvelők, de kik a sorstól mégis arra vannak kárhoztatva, hogy örökösen szegények maradjanak. Ezek örökké bolyongó ügyefogyottak, kik soha sem az önmaguk, de mindig a mások javát mozdítják elő. A körülményeknek semmiféle összetalálkozása nem képes őket gazdagokká tenni.

Ők mindig szegények. Azt tapasztaltam, hogy ily személyiségek nemcsak a mi maroknyi körünkben, de minden társaságban, minden pártban, hirlapírói és egyéb vállalkozásoknál is előfordulnak. Így volt ez laktanyánkban, így volt ez a többi erődben. Alig alakult meg egy kártya-társaság, már akadt egy ember, a ki azt kiszolgálja. Egy kártya-társaság sem tudta nélkülözni a vigyázót. Rendesen a játsszók közösen fogadták fel egész északára öt kopekért ezüstben, és kötelessége volt egészen éjjel át őrködni felettük. Többnyire hat-hét órán át, néha harmincz foknyi hidegben, fagyoskodnia kellett a sötétben és figyelni az udvaron minden zajra, minden csengésre és minden lépésre. Az őrnagy, vagy az őr, olykor késő éjjel is megjelentek az erődben. Belépésük csöndben és észrevétlen történt, minek folytán sokszor sikerült nekik meglepni a kártyázókat és dolgozókat; de mivel a fel fogadott őről ily eset után mindig megtagadták a bért, az ilyen meglepetés igen ritkán sikerült.

Öt kopek természetesen nevetségesen kevés volt, és én elcsodálkoztam azon a szigoru könyörtelenségen, melyet az ilyen elszegődött egyén irányában tanusítottak. »Fölvette a pénzt, érdemelje ki!« hangzott az ellenmondást nem tűrő érv. Egy garasért annyit követeltek, a mennyit csak követelhettek, néha még annál többet is. Az a társaság, a mely olvasatlanul szórta a pénzt, tökéletesen kihasználta az ilyen zsoldba állott

együgyút. Különben ezt nemcsak a mi várfohá-zunkban, nemcsak a mi társaságunknál vettem észre.

Már említettem, hogy a laktanyában csaknem mindenki foglalkozott valamivel: a játzóók kivételével alig volt öt ember, kinek ne lett volna foglalkozása; ezek a laktanya bezárása után azonnal aludni mentek. Az én fekhelyem az ajtó mellett volt elhelyezve. Fekhelyem másik oldalán, fejjel, Akim Akimics ágya állott. Tíz-tizenegy óráig dolgozott, valami tarkaszínű chinai lámpást enyvezett, melyet szép összeg pénzen egy városi polgár rendelt meg nála. A lámpásokat igen művésziiesen készítette; mikor pedig munkáját befejezte, imádkozott és nyugodtan lefeküdt. Általában a rend és egész a kicsinkedésig vitt tisztességtudás jellemezte őt. Valószínűleg — mint a legtöbb korlátolt embernek — túlzott önérzete volt. Ez ember nekem első naptól nem tetszett, bár jól emlékszem, hogy eleinte nagyon sokat foglalkoztam vele s rendkívül csodálkoztam, hogy ily személyiség a helyett, hogy az életben megállta volna sorát, az erődben fecsérli az idejét. Később még több ízben lesz módomban foglalkozni Akim Akimicsról.

Most laktanyánkat akarom röviden vázolni. Sok évet kell benne töltenem, itt voltak az én jövőendő lakótársaim és barátaim. Természetesen, hogy mohó kíváncsisággal figyeltem volt őket. Fekhelyemtől balra

a kaukazusi hegyi lakók egy csoportja volt elhelyezve, kik nagyobb részt rablás miatt voltak, különböző időtartamra, ide küldve. Volt köztük: két lesghini, három dagestani tatár és egy cseczencz. Ez utóbbi egy mogorva, komor teremtés volt, a ki soha senkivel sem beszélt és folytonosan bizonyos gyűlölettel nézett társaira. A lesghiniak közül az egyik már igen öreg volt, hosszú, vékony és horgas orral; arczáról és alakjáról már az első tekintetre észre lehetett venni, hogy igen nagy gonosztevő. De a másik, Nurra, az első pillanattól kezdve kellemes benyomást gyakorolt reám. Ez még nem volt koros ember; természetére közép s alkatára nézve valóságos Herkules, szőke arczu, kék szemű, sasorrú és a folytonos lovaglástól kifelé hajlott lábszárú volt. Egész teste hegedésekkel volt boritva. A Kaukaszban békében viselte magát, de titokban folyton átjárt a békétlen hegyi lakókhoz, és ezekkel együtt intézett támadásokat az oroszokra. A fogházban őt mindenki szerette. Vig volt mindig és szivélyes mindenki iránt. Kitartással és nyugodtan dolgozott, bár gyakran megilletődéssel nézte a foglyok sanyaru életét, és egész a bőszültségig fölháborodott, ha tolvajságot, gázságot, részegeskedést és általában bármilyen gonosztságot kellett tapasztalnia; de azért uralkodott magán, nem lépett közbe, csupán méltatlankodva elfordult. Ő fogsága egész ideje alatt nem lopott semmit, nem

követett el semmi ballépést. Nagyon istenfélő ember volt. Az imádkozást rendszeren elvégezte; mahomed-ünnepek előtti böjtkön vakbuzgón böjtölt és egész éjjelen át imádkozott. Becsületességében mindenki bizott. »Nurra — az oroszlán«, mondogatták a foglyok; így az oroszlán elnevezés azután is rajtmaradt. Ő teljesen meg volt győződve, hogy a büntetés kiállása után hazájába — Kaukaszusba — visszamegy, és e reménytől biztatva, élte napjait. Azt hiszem, hogy ez a remény tartotta benne az életet. Fogságom első napjaiban csak futólag vettem róla tudomást és mégis lehetetlen volt a többi gúnyos és mogorva arczu foglyok között az ő nyájas, derült és megnyerő arczát észre nem vennem. Az első félórában, a mikor a fogházba érkeztem, és mellettem elsurrant, megveregette a vállamat és jó lelkűen szemembe mosolygott. Kezdetben nem tudtam megérteni, hogy ez mit jelent. Oroszul nagyon rosszul beszélt. Rövid idő múlva ismét hozzám jött és ismét barátságosan mosolyogva megveregette vállamat. Azután ez többször ismétlődött, vagy három napon keresztül. A mint később megtudtam, evvel azt látszott kifejezni, hogy sajnál engem, hogy átérzi azt, hogy mennyire nehezemre esik a fogságba beletörödni, hogy barátkozni kíván velem, és meggyőzni jóindulatáról. Szegény, jó Nurra!

A három dagestani tatár három édes testvér

volt. Kettő közülök már éltesebb, de a harmadik, Alej, alig lehetett több huszonkét évesnél, bár kinézésre még fiatalabbnak látszott. Az ő pritse egy sorban volt az enyimmel. Szép, nyílt, eszes és egyszersmind jólelkűen naiv arcza első tekintetre megnyerte rokonszenvemet, s én fölöttem örvendtem, hogy a sors vele és nem mással hozott szomszédságba. Szép, mondhatni gyönyörű arczán egész lelke tükröződött vissza. Mosolya oly bizalomgerjesztő, oly gyermekies őszinte volt, nagy fekete szemei pedig oly gyöngéd tekintetűek s oly nyájasak voltak, hogy én a legnagyobb meglepődéssel teltem el, valahányszor hosszasabban szemléltem őt. Odahaza egyik bátyja (öten voltak) egy alkalommal reá parancsolt, hogy kardot kössön, lóra üljön és velük menjen egy kirándulásra. Az öregebbek iránti tisztelet a hegyi lakók között oly nagy, hogy mint fiatalabb nemcsak hogy nem merészelt ellenszegülni, de még eszébe sem jutott megkérdeni, hogy hová mennek? Ők pedig nem tartották szükségesnek ezt közölni vele. Rabló támadást terveztek egy gazdag örmény kereskedő ellen. Így is történt: legyilkolták a kíséretet, megölték az örményt és elrabolták árucikkeit. De a merénylet napfényre került: mindnyájukat elfogták, s midőn a gyilkosság reájuk bizonyodott, elítélték és kényszermunkára Szibériába száműzték őket. A kegyelem, melyben a bíróság Alejt részesítette, abban állott, hogy büntetése idejét leszállította és csak négy évre küldte

Szibériába. A testvérek nagyon szerették őt, s a szeretet inkább atyai mint testvéri volt. Ő volt nekik vigaszuk száműzetésükben, és ők, kik rendesen komorak voltak, ha mosolygó arczára tekintettek vagy beszédbe ereszkedtek vele, arczuk legott kiderült.

Ilyenkor gyakran elgondolkoztam azon, hogy ugyan miről beszélgethetnek? Annál inkább voltam erre kíváncsi, mert beszéd közben többször összenéztek és jóízűen nevettek. Ő maga pedig alig mert bátyjaihoz szólni, oly nagy tisztelettel viseltetett irányukban. Bajos elképzelni, hogyan volt képes e fiatal ember megőrizni a gyöngédséget, szigorú becsületességet, őszinteségét és a rokonszenves külsejét. Jól ismertem őt. Oly szende volt, mint egy ifju leányka; ha tanuja volt valami gyalázatos tettek vagy igazságtalanságnak, szemei lángolni kezdtek, a mi őt még szebbé tette. Kerülte a veszekedést és a czivódást, bár nem tartozott azok közé, a kik szó nélkül türik a gyalázkodást; helyt tudott ő állani mindig magáért. Egyenetlenségben soha senkivel sem volt: általánosan szeretetet gerjesztett. Kezdetben irányomban igen udvarias volt. Később azonban mindinkább beszédes lett, és én örömet elbeszélgettem vele; két hónap múlva szépen elsajátította az orosz nyelvet, a mit bátyjai az egész fogságuk alatt nem voltak képesek elérni. Alejkoránt sem volt közönséges teremtmény. Vannak a természetnek olyannyira tökéletes alkotásai,

hogy az ember azt hiszi, hogy lehetetlenség azoknak roszra fordulni.

Egy alkalommal, jóval azután, hogy az erődbe kerültem, pritsen feküdve, sorsom felett tépelődtem. Alej, ki rendkívül munkaszerető volt, most az egyszer semmivel sem volt elfoglalva. Ő is helyén feküdt, kezeit feje alatt összekulcsolta, és szintén gondolatokba volt mélyedve.

— Miért vagy oly szomorú? kérdé tőlem egész váratlanul.

Kiváncsian tekintettem reá, mert különösnek találtam e nem várt őszinte kérdést Alejtől, a ki ez ideig csak udvarias volt irányomban. De figyelmesebben tekintve reá, arczán annyi fájdalmat és annyi szenvedést láttam visszatükröződni, hogy én azonnal észrevettem, hogy e pillanatban ő is szenved. Fölfedezésemet közöltem vele. Alej felsóhajtott és nagyon szomorúan mosolygott. Én szerettem az ő finom és szivből fakadó mosolyát, mihelyt látni engedé két gyöngysor fogát, melynek szépségét bármely ünnepelet nő is megirigyelhette volna.

— Alej, te bizonyosan arról gondolkozol most, hogy mit csinálnak most nálatok Daghesztanban és hogyan ünnepelek most? Bizonyosan jól folyik dolguk.

— Igen, felelé elragadtatással és szemei fel-lángoltak. — És honnan tudod te azt, hogy én erről gondolkozom?

— Hát hogy ne tudnám, hogy ott jobb élet van!

— Ah, minek emlited ezt fel?

— Most minden virágzásban lehet nálatok.

— Oh, kérlek, jobb lesz, ha nem beszélsz erről.

A fiatal ember rendkívül izgatott volt.

— Hallod-e, Alej, van-e neked nővéred?

— Van, és miért kérdezed?

— Szép leány lehet bizonynal, ha hozzád hasonlít.

— Mit, hozzám! Ő oly szépség, hogy nincs párja az egész Daghestanban. Ah, milyen szép az én nővérem! Nem láttál nála soha szebbet! Az anyám is igen szép volt.

— És anyád szeretett téged?

— Ah, mit beszélsz! Bánatában talán meg is halt miattam. Kedvencze voltam neki. Valamennyink között engem szeretett a legjobban. Az éjjel vele álmodtam, láttam őt sírni.

Alej elhallgatott, és egész este még egy szót sem tudtam belőle kivenni. De ez időtől kezdve mindig keresett alkalmat, hogy velem beszélhesen, bár tiszteletből, melyet nem tudom, mi okból érzett irányomban, soha sem kezdte meg a társalgást. Azért mindig várta, hogy én kezdjem meg a beszélgetést. Kikérdeztem őt a Kaukazusról, előbbeni életéről. Bátyjai soha sem elleneztek a velem való beszélgetést, sőt ez tetszett is nekik, és tapasztalván azt, hogy mind jobban és jobban vonzódom Alejhez, sokkal nyájasabbak lettek hozzám.

Alej segített nekem a munkában, segített, amennyire csak módjában volt; úgy látszott, hogy az örömet okozott neki, ha valamiben könnyebbségre lehetett; ebben pedig nem volt a legcsekélyebb megalázkodás, sem pedig haszonlesés, hanem meleg, baráti érzés, melyet többé nem is titkolt előttem. A többi között Alej igen sok mechanikai ügyességgel birt; így kitanulta a fehérenmű-varrást, csizma-foltozást és asztalosságot. Bátyjai dicsérték őt s el voltak ragadtatva tőle.

— Hallod-e, Alej, szóltam hozzá egy alkalommal, — miért nem tanulsz oroszul olvasni és írni? Tudod, neked ez nagy hasznodra lenne itt Szi-bériában.

— Igen szeretnék megtanulni, de ki tanít meg?

— Nagyon sok itt az írástudó! Ha akarod, én is megtanítlak.

— Ah, kérlek, taníts meg! kiáltott föl, felemelkedve helyéről és könyörögve, összetett kezekkel nézett reám.

A következő este már hozzá fogtunk a tanuláshoz. Nekem megvolt az »Uj Szövetség« orosz fordítása, ez oly könyv, a mely a fogházból nem volt kitiltva. A-B-C-és könyv hiányában ezen könyvből Alej pár hét alatt igen szépen megtanult olvasni és két-három hónap múlva már teljesen meg is értette az olvasottakat. Alej buzgón és szorgalmasan tanult.

Egy alkalommal elolvastattam vele az egész hegyi prédikációt. Észrevettem, hogy egyes helyeket különös érzéssel hangoztatott.

Megkérdeztem tőle, hogy tetszik-e neki az, a mit olvasott?

Ő rám vetette tekintetét és a vér elfutotta arczát.

— Ah, igen! kiálta föl. Izsaiás szent próféta, Izsaiás az Isten szavait mondotta. Nagyon szép!

— És mi tetszik benne leginkább!

— Az a hely, a hol ezt mondja: »bocsáss meg, és szeress, ne gyűlölj és szeresd még az ellenséget is.« Ah, mily szépen beszél!

Erre bátyjaihoz fordult, a kik kíváncsian hallgatták beszélgetésünket, és hévvel mondott nekik valamit. Ezek komolyan beszélgettek maguk között és igenlőleg bólintottak fejükkal. Azután jóakarólag, igazi muszalmán mosolylyal (a melyet én annyira megszerettem) fordultak felém és megerősítették azt, hogy Izsaiás az Isten prófétája volt, és hogy nagy csodákat művelt; hogy agyagból madarat csinált, rája lehelt és az mindjárt szárnyra kelt... ahogy ez az ő könyveikben is meg van írva. Ezt mondva, teljesen meg voltak győződve, hogy Izsaiást dicsőítve, nekem nagy örömet okoztak, és Alej teljesen boldog volt, hogy bátyjai nyilatkozatai nekem örömet szereztek.

Az írásban szintén szépen haladt Alej.

Szerzett papirost (nem engedte meg, hogy azt saját pénzemen szerezzem be neki), tollat, tintát és rövid két hónap alatt kitünően megtanult írni. Ez még bátyjait is meglepte. Büszkeségüknek és meglegedésüknek nem volt határa. Nem tudták, hogyan hálálják meg fáradságomat. Munkában — ha esetleg együtt dolgoztunk — versenyezve segítettek nekem, és ezt szerencsének tartották a maguk részéről. Alejről már nem beszélek. Ő szeretett engem, majdnem úgy, mint bátyjait. Soha sem feledem el azt, mikor elhagyta az erődöt. Kivezetett engem a laktanya mögé, ott nyakamba borult és sirásra fakadt. Azelőtt soha sem csókolta meg és soha sem ejtett könnyet. »Te oly sok jót tettél velem, oly sok jót,« — mondá, — »hogy atyám, anyám nem tettek volna annyiit érettem: te emberré tettél engem, Isten fizessen meg érte, én soha sem feledem el ezt neked.«

Hol lehet most az én jó, kedves Alejom!...

A cserkeszeken kívül laktanyáinkban volt még egy csomó lengyel, a kik teljesen különített családot képeztek, a mely majd soha sem érintkezett a többi fogollyal. Már mondtam, hogy elkülönítésük, gyűlölségük miatt az orosz foglyok iránt, nagyon megvetettek voltak. Össze-vissza hatan voltak. Volt közöttük néhány művelt egyén is, a kikről később részletesebben fogok megemlékezni. Fogságom utolsó éveiben ők juttattak olvasmányhoz. Az első könyv, melyet elolvastam, nagy

és különös benyomást tett reám. E benyomásokról annak idején külön tesztek említést. Reám nézve e benyomások igen érdekesek, s én meg vagyok győződve, hogy sok olvasó előtt azok teljesen fölfoghatlanok lesznek. Tapasztalás hiján nem szabad bizonyos dolgokról itélni. Egyet azonban mondhatok, és ez az, hogy az erkölcsi veszteség súlyosabb minden fizikai kinnál. A közönséges származású ember, ha fogságba kerül, a maga társaságába jön, a mely, meglehet, értelmileg még fejlődöttebb mint ő. Természetesen ugy is sokat veszített; elvesztette rokonait, családját és mindenét, de környezete ugyanaz maradt. A művelt ember ellenben, midőn a törvény értelmében a közönséges emberrel egyforma büntetés éri, hasonlíthatatlanul többet veszít amannál. Kénytelen lemondani összes igényeiről, szokásairól; bele kell hogy törődjön abba a nem izlése szerint való környezetbe, meg kell tanulnia más légkörben élni... Hasonló egy halhoz, mely a zátonyra került. És ilyen módon a törvény értelme szerint a mindenkit egyformán sújtó büntetés reá nézve tiszszeresen kinzóbbá válik. Ez megdönthetlen igazság...

A fentebb említett lengyelek egy egész külön csoportot képeztek. Hatan voltak és összetartottak. Laktanyánk összes foglyai között csupán egy zsidót szerettek, és valószínűleg egyedül azért, mert mulattatta őket. Zsidócskánkat azonban mások is szerették, habár kivétel nélkül mindenki tréfát üzött vele.

Egyetlen volt a maga nemében s én még most sem tudok nevetés nélkül reá gondolni. Valahányszor rá néztem, mindannyiszor eszembe jutott Gogoly Jankelj zsidója »Tarasz-Bulybá«-ból, ki mikor levetkőzött, hogy aludni menjen a maga zsidónéjával valami ketreczbe, egy kakashoz hasonlított. Tomics Izsák zsidónk valóban úgy nézett ki mint egy megkoppasztott fiók-kakas. Már nem volt fiatal ember, mintegy ötven éves lehetett, alacsony termetű, gyöngye alkotású és meglehetősen ostoba. Ez azonban legkevésbé sem akadályozta őt abban, hogy szemtelen és felfuvalkodott ne legyen. Én sehogy sem tudtam fölfogni, hogy volt képes hatvan vesszőt kiállani. Gyilkossági vád miatt került ide. Egy orvosi vényt rejtegetett, melylyel oly kenőcsöt lehetett szerezni, mely két hét alatt eltüntette az arczról a foltokat. A kenőcsöt az erődben nem merte használni, és várta, míg tizenkét éve letelik, hogy majd egy alkalommal használatba vegye a féltékenyen őrzött orvosi vényt. »Majd ha meg fogok nőszülni,« szolt egy alkalommal hozzám, mert én minden áron nőszülni akarok.« Meglehetősen jó barátságban voltam vele. Rendkívül jó kedélyhangulatban volt mindig. Fogházi éveit igen könnyen töltötte le; mesterségére nézve ékszerész volt, s minthogy a városban ilyen nem volt, munkával mindig el volt halmozva, és ily módon megszabadult a nehéz dologtól. Természetes, hogy egyuttal uzsorás is volt és magas kamatra az egész fogházat

ellátta pénzel. Elöttem került a fogházba s így a lengyelek egyike ismertetett meg vele és ide jövele körülményeivel. Ez egy mulatságos történet, melyet később fogok elmondani; Tomics Izsákról lesz alkalmam egyszer-másszor megemlékezni.

Laktanyánk többi népe négy öreg óhitűből, két-három komor képű kisoroszországiából, egy finom arczu és vékony orru fiatal betörőből, ki még csak huszonhárom éves volt és már nyolcz életet oltott ki, egy csomó pénzhamisitóból, kik közül az egyik az egész laktanyának a bolondja volt, és végre néhány komor, leberetvált, elcsufított, hallgatag és irígy egyénből állott, kik mogorván és gyűlölettel néztek mindenkire, és mintha el lettek volna határozva még sok éven keresztül hallgatagon, összeránczolt homlokkal nézni embertársaikat. Uj életem első vigasztalhatlan estéjén mindez csak lidérczfény gyanánt lobbant fel előttem, — füst, zaj, káromkodás és kifejezhetlen cynismus ködében, abban a fertőzött légkörben, bilincsek csörgése mellett, átkozott és szemtelen kaczaj rivalgása közben meztelen pritsre feküdtem, fejem alá tettem ruhámat (vánkosom még nem volt), betakaróztam bundámmal és bár nagyon ki voltam merülve, elaludni az első nap benyomásainak hatása alatt még sem voltam képes. Uj életemnek azonban csak kezdetén voltam. Reám még sok oly esemény várt, a melyről álmodni sem mertem és melyekről még csak sejtelmem sem volt . . .

V.

Az első hónap.

Három nap telt el, a mióta az erődbe érkeztem; munkába parancsoltak. Nagyon jól emlékszem a munka ez első napjára s bár semmi különös sem történt velem, mégis sötét képet alkottam magamnak jövőmről. De ez szintén csak az első benyomás hatása volt. Még mindig mohó figyelemmel kísértem mindent. E három első nap a lehető leggyötrőbb érzések közt telt el. »Ime vége van vándorlásomnak: most várfogságban vagyok!« ismételtetem időnként, — ez itt tüzhelyem... számos hosszú évre, itt van az én lakásom, a melybe oly bizalmatlanul és oly fájdalmas érzések között lépek... És ki tudja? Hátha egykor még sajnálattal fogom elhagyni e helyet!... tevém hozzá többször; ama titkos kárörvendő érzések belevegyítése nélkül, melyek olykor szándékosan föltépik a sebet, gyönyörködni kívánván az ember fájdalmában. A gondolat, hogy talán egykor sajnálni fogom e zugot — önmagammat is meglepett s borzalommal töltött el: már akkor tapasztaltam, hogy mennyire képes az ember mindenbe beletörödni. De ez még csak a jövőben rejlett, a mikor körülöttem még minden ellenszenves és félelmes volt. Az a vad kíváncsiság, a melylyel fogolytársaim reám néztek, az a nyersség, mely

csaknem a gyűlölet színét öltötte, annyira elgyötört, hogy már magam is munka után vágytam, hogy mielőbb hozzá szokjam a nyomorusághoz, hogy megkezdjem a rab-életet, mint a többi és belejussak az egyforma kerékvágásba. Természetes, hogy akkor még nem vettem sokat észre és nem is gyanítottam, mit rejt még számomra a jövő: a gyűlöletes között még nem találtam enyhülést. Különben néhány megnyerő, nyájas arczczal ez első három nap alatt is találkoztam. Legbarátságosabb és legnyájasabb volt hozzám Akim Akimics. A többi mogorva és gyűlölettel eltelt fogoly között néhány jó és vigkedélyű embert is vettem észre. »Mindenütt vannak rossz emberek és a rosszak között találkoznak jók is,« ezt gondoltam magamban vigasztalásképen, — »ki tudja? lehet, hogy ez emberek még sem rosszabbak *azoknál a másoknál*, kik ott *maradtak* a várfogházon kívül.« Ezt gondolva, magam is a fejemet csóváltam. Ah, Istenem, honnan tudhattam volna akkor, hogy e gondolatban mennyi igaz volt.

Ime, pl. volt itt egy ember, a kit csak évek hosszú sora után ismertem meg teljesen, pedig folytonosan és csaknem egész fogságom ideje alatt szomszédom volt. Ez Szusilov fogoly volt. Az imént említettem, hogy vannak foglyok, kik nem *rosszabbak* másoknál, s ha ez a gondolat eszembe jutott, önkénytelenül erre az emberre gondoltam. Ez az ember kiszolgált engem. Nekem volt még

egy más kiszolgálóm is. Akim Akimics mindjárt az első napon ajánlott nekem egy foglyot — Oszipet (József), azt mondván, hogy havi harmincz kopekéért külön ételt fog nekem készíteni, ha már annyira utálok az állami ételt, és ha módomban van saját költségemen étkezni. Oszip a foglyok által a két konyha részére megválasztott négy szakács egyike volt. A szakácsok nem jártak kényszermunkára, és kötelességük volt kenyeret sütni és főzni a többieknek. Nálunk nem szakácsoknak hívták őket, de szakácsnőknek, nem gyűlöletből ugyan, mert nálunk a konyhához rendszeren értelmes és a lehetőséghez képest becsületes embereket választottak, hanem csak olyan kedveskedő tréfából, a mi miatt a szakácsok legkevésbé sem sértődtek meg. Oszipot csaknem mindig megválasztották, s így már több éven keresztül látta el e tisztet, csak olykor ideiglenesen elutasította megválasztását, mikor nagyon kezdett unatkozni, vagy mikor bor-csempészettel vágyott foglalkozni. Ritka becsületes ember volt, daczára hogy csempészet miatt került ide. Ez ugyanaz a magas, egészséges színű fiatal ember volt, a kiről már megemlékeztem; félt mindentől, különösen pedig a vesszőtől, csöndes, alázatos és nyájas volt mindenki iránt; szóváltásba soha senkivel sem elegyedett, és — daczára nagy gyávaságának — csempészet-szenvedélyből, meg nem állhatta, hogy olykor pálinkát ne csempészszen. Ő a többi

szakácscsal együtt kereskedett pálinkával, habár, kétségkívül, nem oly nagy mérvben, mint pl. Gazin, mivel nem volt bátorsága mindent kockáztatni. Ezzel az Oszippal én mindig jó lábon voltam. A mi a saját ételmezési költségemet illeti, az igen csekély volt. Azt hiszem, nem csalódom, ha azt mondom, hogy az havonként alig került egy ezüst rubelnél többbe, természetesen kenyér nélkül, a mely kincstári volt. Naponként rendszeren egy font borjuhust vásároltam, melynek az ára egy garas volt. A hust az invalidusok valamelyike hozta haza a bazárból. Minden laktanyában volt egy invalidus, ki a rendre felügyelt. E rokkantak, a kik önként vállalkoztak naponként a bazárra járni, hogy a foglyok részére bevásárlásokat tehessenek, semmi borraivalót nem fogadtak el tőlünk. Ezt saját nyugalmaik érdekében tették, különben nem lett volna maradásuk a várfogházban. Így láttak el dohánynyal, theával, borjuhussal, süteménnyel stb., csupán a pálinka bevitelétől őrizkedtek; de erre őket nem is kérte senki. Oszip pár éven át mindig egy és ugyanazon módon készített borjusültet számomra, ha ugyan ezt sültnek lehetett nevezni. E pár éven át alig szóltam Osziphoz két szót. Többször ugyan beszédbe elegyedtem vele, de ő nem volt képes a beszéd fonalát megtartani. Ilyenkor elmosolyodott, vagy feleletül egy *igen-t* vagy *nem-et* mondott és annyiból állott az összes beszéde.

Oszipon kívül Szusilov is azok közé tartozott, kik segélyemre voltak. Nem szólítottam erre fel és nem kerestem barátságát. Ő keresett föl engem és csatlakozott hozzám; sőt nem is emlékszem, mikor és hogyan esett ez meg. Szusilov mosott reám. A lak-tanyák mögött egy gödör volt e célra ásva. E gödör fölött, kincstári teknőkben, mosták a foglyok fehérneműit. Szusilov ezen felül ezerféle módot talált, hogy szolgálatomra lehessen. Elkészítette és föltette thea-főzömet, futkosott megbizásokkal, keresett egyet-mást számomra, hordta ruhámat javítani, egyszer-kétszer havonként bekente csiz-mámat; mindent, a mit értem tett, szivesen tett meg, mintha Isten tudja milyen kötelességet teljesített volna. S szóval a saját sorsát teljesen az enyimhez fűzte és az én dolgaimat mind magára vállalta. Ő soha sem mondotta azt: »ennyi inge van, a kabátja el van szakadva stb.«; de mindig így: »ennyi ingünk van, kabátunk el van szakadva.« Mestersége, vagy mint a foglyok mondják, kézművessége nem volt, és úgy látszott, hogy csak tőlem kapott olykor-olykor pár kopeket. Tehetségem szerint fizettem őt, azaz garasokkal, és ő mindig meg volt elégedve vele. Nem tehettem, hogy valakit ki ne szolgáljon, és úgy látszott, engem különösen azért választott ki, mert barátságosabb voltam iránta és tisztességesen fizettem. Szusilov azok közül való volt, kik soha sem voltak képesek meggazdagodni, és a kik nálunk a kártyázókat őrizték, elállodogálva

egész éjjeleken keresztül a szinben, a legnagyobb hidegben, figyelve minden neszre az udvaron, a miért aztán öt kopek díjat kaptak ezüstben. Ez emberekről már tettem említést. Szusilov igen szájalomra méltó fiatal ember volt, s bár nálunk senki sem verte őt, mégis nagyon lenézték. Nem tudtam sajnálkozás nélkül reá nézni, de hogy miért, azt magam sem tudnám megmondani. Vele se tudtam társalogni; ő szintén nem tudott beszélgetni és látszott rajta, hogy az neki terhére van. Csak akkor élénkült föl, mikor az ember ide vagy oda szalasztotta. Ez neki rendkívül nagy örömet okozott. Nem lehetett mondani sem magasnak, sem alacsonynak, sem jámbornak, sem gonosznak, sem idősnek, sem fiatalnak, egy szóval sajtáságos és erős, szőke ember volt. Valami határozott vonás nem volt benne, legfeljebb az, a mint nekem tetszett és a mennyire el tudtam találni, hogy csöndességénél és alázatosságánál fogva az embereknek azon osztályába tartozott, a melybe Szirotkin. A foglyok olykor kinevették őt, különösen azért, hogy magát kicseréltette. A Sziberiába való tolonczoztatásért egy vörös ingért és egy ezüst rubelért kicseréltette magát. Ez a csekély összeg, a melyért eladta magát, fölötte nevetséges volt a foglyok előtt. Kicserélni magát annyit jelent, mint valakivel nevet és sorsot cserélni. Bármenynyire csodálatos e tény, de mégis igaz; még az én időmben is fönnállott a Sziberiába kísértek között,

Eleinte sehogy sem tudtam ezt megérteni, de végre személyesen meggyőződtem róla.

Ez a következő módon történhetik meg. Például egy csomó foglyot kísérnek Sziberiába. Egy részök várfogházra, más részök telepítésekre van elítélve. Utközben valahol, pl. a permi kormányzóságban, eszébe jut valakinek egy másik elítélttel cserélni. Például valami Mihajlov nevű gyilkosnak vagy más hasonló fajta bűnösnek, ki számos évre van elítélve, eszébe jut, hogy ez reá végzetessé válhatna, kiválaszt magának a tömegben valakit, ki sokkal enyhébben van büntetve és aránytalanul rövidebb időtartamra. Végre talál egy Szusilov nevűre. Ez egy szolgál-féle ember, ki kitelepítésre van Szibériába küldve. Midőn már másfél ezer versztnyire haladt, természetesen egy kopeka nélkül — mert a pénz nála meg nem melegedhetett — kimerülten vonszolja magát, elgyötörve a kincstári élelmezésen, de soha egy jó falatban nem lehetvén része. Utközben egy pár réz kopekért mindenkinek kiszolgálója lesz. Mihajlov beszédbe ereszkedik Szusilovval, fölkeresi őt többször, barátságot köt vele és végre valamely pihenő helyen pálinkával kínálja meg és így szól hozzá:

— Nem volna kedved velem cserélni?

— Én, Mihajlov? Nekem mindegy... ugy is a börtönbe megyek; csak hogy ez a börtön ez az »elkülönített osztály« valamivel enyhébb a közönséges börtönnél.

Ennek a külön osztálynak létezéséről akkorában

még a hivatalnokok sem tudtak, még Péterváron sem. Ez Szibéria távol eső szögletében volt, oly szögletben, melynek alig volt még lakossága (az én időmben talán hetvenen lehettek), s a melyre alig lehetett volna ráakadni. Találkoztam oly emberekkel, kik jól ismerték Szibériát, de a kik tőlem hallották először, hogy elkülönített hely létezik. A törvénykönyvben mindössze hat sorban van fel-
említve.

Ebben a fegyházban a legsúlyosabb gonosztevők számára lett egy elkülönített osztály felállítva mindaddig, a míg a legnehezebb kényszermunkára lehetőség nyílt. Sőt még a foglyoknak sem volt tudomásuk ezen elkülönített osztályról. Hozzájárult még, hogy a Szusilovval együtt szállítottak között senkinek sem volt fogalma, még magának Mihajlovnak sem, az elkülönített helyről, legfeljebb büntettéről következtetett a büntetés súlyosságára, a mi semmi esetre sem lehetett csekély és legalább 3—4 ezer botot érdemelt. Szusilov ellenben valamely telepítvényre lett küldve. Mi jobb ennél? »Nem akarsz cserélni velem?« Szusilov mámorában és együgyűségében nem tudta magát elhatározni, vajjon elutasítsa-e őt vagy sem. E mellett a tömegben már hallott arról, hogy cserélni lehet, mert ebben semmi rendkívüli nincs. A lelkiismeretlen Mihajlov felhasználva Szusilov ügyefogyottságát, megvásárolta nevét egy piros ingért és egy ezüst rubelért, melyet tanuk jelenlétében át is adott neki.

Másnap Szusilov már kijózanodott; de ismét itatták. Mihajlovot elutasítani most már nem képes: a kapott rubelt és a piros inget pedig elitta. Ha nem akarsz, ugy add vissza a pénzt. De hol vegyen Szusilov most egy ezüst rubelt? És ha nem adja meg, a társak fogják kényszeríteni arra, mert erre rendkívül szigoruan ügyelnek. Aztán, ha ígéretet tett, azt be is kell váltani, különben agyonvernék, vagy agyon kinoznák.

Szusilov látva azt, hogy már nem képes megmenekülni, elhatározta magát véglegesen beleegyezni az alkuba. Ezt tudomására hozzák az egész tömegnek, mire az ellenmondókat — ha ilyen akad — elhallgattatják ajándékokkal vagy itatással. Ezeknek természetesen mindegy, akár Mihajlov, akár pedig Szusilov kerül az ördög szarvára, csak pálinkát ihassanak és jól lakjanak; ilyen módon azok is meg lettek nyerve. A legközelebbi pihenőn, mikor névsort olvasnak és Mihajlovot kiáltanak, Szusilov maga mondja: én! ha pedig Szusilovot kiáltanak, Mihajlov mondja: én! és tovább mennek. Ebbe aztán mindenki beletörődik és senkinek sem jut eszébe ez ellen szót emelni. Tobolszkban rendezik a tolonczokat. »Mihajlovot« — kitelepítésre, »Szusilovot« pedig kétszeres őrizet mellett a külön osztályba kísérik. Ezután már hiába való minden tiltakozás; de milyen bizonyítékkal élhetett volna? Hány évig tarthat el az ily vizsgálat? Hol vannak reá a tanuk? Ha volnának is, eltagadják,

Egy szóval az egész azzal végződött, hogy Szusilov egy ezüst rubelért és piros ingért az elkülönített osztályba került.

A foglyok nevelték Szusilovot, — de nem azért, hogy kicserélte magát (bár az olyanokat, a kik csekély bérért súlyosabb büntetésre vállalkoznak, rendszeren meg szokták vetni,), hanem azért, hogy csak egy rubelért s egy piros ingért állt reá a cserére, holott az ilyenért rendszeren magas összegeket szoktak kapni. De Szusilov oly alázatos, ostoba és önállóság nélküli volt, hogy bizony nem volt érdemes nevetni rajta.

Hosszabb ideig élvén együtt Szusilovval, lehetetlen volt észre nem vennem, mily határtalan ragaszkodással viseltetett irányomban. Egy alkalommal azonban — soha sem tudom magamnak megbocsátani — valami kérelmemet nem teljesítette, pedig csak kevéssel azelőtt adtam neki pénzt. E miatt szemrehányást tettem neki: »Nos, Szusilov, te a pénzt elfogadtad, de a rád bizott dologban nem jártál el!« Szusilov elhallgatott és sietett helyrehozni mulasztását, mire aztán igen szomorú lett. Elmult két nap. Lehetetlen — gondoltam magamban — hogy szemrehányásom tette volna őt oly lehangolttá. Nagyon jól tudtam, hogy egy Antal Vaszilievics nevű fogoly valami tartozás miatt folytonosan zaklatta. Valószínűleg pénze nincs és nem mer tőlem kérni. Harmadnapra megszólítottam: »Szusilov, nekem úgy tetszik, hogy Antal Vaszi-

lievics számára pénzt akarsz tőlem kérni. Itt van.«
 A pritsen ültem, Szusilov pedig előttem állott. Észrevehető volt meglepetése a fölött, hogy önként ajánlottam neki pénzt, hogy magam említettem föl szorult helyzetét, annál inkább, mert az utóbbi időben, véleménye szerint, már annyi pénzt szedett föl tőlem, hogy reményleni sem merte, hogy én még többet fogok neki adni. Szusilov előbb a pénzre, azután reám tekintett, mire elfordult és kiment. Ez nagyon meglepett engem. Utána mentem és a laktanyák mögött találtam meg. A vár-fogház palánkja mellett állott és fejét hozzá támasztotta. — »Szusilov, mi a bajod?« kértem tőle. Nem nézett reám, de a legnagyobb ámulatomra láttam, hogy sir. »Ön, Alexander Petrovics . . . azt gondolja« . . . kezdé szakadozott hangon és még mindig lesütve szemeit — »hogy én önt . . . pénzért . . . pedig én . . . én . . . ah!« Erre ismét a palánk felé fordult, hozzá ütötte ahhoz homlokát, — és szivszaggató zokogásban tört ki! . . . Első izben láttam a fog-ságban siró embert. Vigasztaltam őt, és bár ez időtől fogva, bár lehet mondani, még nagyobb odaadással szolgált ki, mégis egyes, nagy nehezen elleshető jelekből azt vettem észre, hogy szívében soha sem tudott megbocsátani szemrehányásomért. E mellett mások is csufolkodtak vele, sőt néha hangos szidásra fakadtak ki ellene, pedig ő békében és barátságosan viselkedett mindenki iránt és soha

senkit sem sértett meg. De az embert még évek múltán is nagyon nehéz kiismerni.

Ezért láttam az első benyomások világánál egész máskép a fogházat, mint a milyenek később ismertem fel. Azért ismétlem, hogy bármily figyelemmel is voltam minden iránt, mégis sok olyat nem vettem észre, a mi szemeim előtt történt. Kezdetben sok olyan élesen kidomborodó jelenség lepett meg, de ezek oly rossz hatással voltak reám, hogy lelkemben csak a legkellemtlenebb emlékeket hagyták vissza. Elősegítette ezt A.-val való találkozásom is, ki kevéssel előttem került a várfogságba. Ezzel az emberrel való találkozásom a legkinzóbb benyomásokkal mérgezte meg fogságom első napjait. Én különben már a várfogházba való érkezésem előtt tudtam, hogy A.-val fogok ott találkozni. Mégis ő mérgezte meg azokat az első nehéz napokat és növelte lelki kínjaimat. Nem tehetem, hogy hallgatással mellőzzem e dolgot.

Ez az egyén a szó legszorosabb értelmében utálatos példája volt az emberi lealacsonyodásnak és minden erkölcsi érzésből való kivetkőzésnek, s ő nagy fáradság és bánat nélkül sülyedt idáig. A. nemes származású fiatal ember volt, kiről már említettem egy alkalommal, hogy a parancsnokló őrnagynak mindent besugott, és szolgájával Ftegykával szoros barátságot kötött. Elmondom röviden élettörténetét. Iskolát nem végzett,

Moszkvában szüleivel meghasonlott és Pétervárra jött, hol — hogy pénzhez jusson, -- a feljelentés aljas mesterségére adta magát. Föltette magában, hogy ha kell, tiz embert is tönkre tesz, csak hogy aljas és durva hajlamait és vágyait kielégíthesse. Így Pétervár mulató-helyein hasonszórú barátok körében dőzsölve, oly nagy mérvben lealjasodott, hogy bár nem volt ostoba ember, a legoktalanabb és képtelenebb dolgokra ragadtatta el magát. Csakhamar lealczázták őt; kisült, hogy feladásával illetve vádaskodásával ártatlan embereket juttatott romlásba, másokat pedig megcsalt, és azért Szibériába száműzték tiz évre. Így jutott el a mi várfogságunkba. Még igen fiatal volt, reá nézve az élet alig kezdődött el. Az ember azt hitte volna, hogy a sanyaru életmód meg fogja őt törni. De ő a legcsekélyebb magábaszállás és minden irtózat nélkül fogadta el borzasztó sorsát; nem rettent vissza semmitől, kivéven talán a kényszer-munkától és attól, hogy jó barátjairól s a városi élvezetekről le kell mondania. Sőt nála beigazodott az, hogy a fogság még inkább felszabadítja az embert. »A rab, ha már egyszer rabbá lett, maradjon is az; az aljas cselekedetek neki már nem okozhatnak szégyent.« Ez volt szó szerint az ő nézete. E gyalázatos lényre csak szörnyüködve emlékszem vissza. Pár évig éltem gyilkosok, kicsapongók és megrögzött gonosztevők között, de ily erkölcsileg sülyedt emberrel, minő A. volt, határozot-

tan mondhatom, még soha sem találkoztam. Volt köztünk egy nemes származásu apagyilkos — egyszer már megemlékeztem róla — de egyes ellesett vonásokból és tetteiből meggyőződtem, hogy még ez is hasonlithatlanul nemesebb és emberségesebb volt A.-nál. Előttem ez az ember úgy tünt fel, mint egy fogakkal és gyomorral biró hustömeg, telve a legvadállatiasabb ösztönökkel, melyeknél fogva képes volt a legnagyobb közönnyel és hideg vérrel a legvadabb gyilkosságot elkövetni. Koránt sem nagyitok; volt elég időm megismerni A.-t. A romlottságnak borzalmas példánya volt, kinek örökösen gunyos mosolya a legnagyobb utálattal töltött el. Egy tüzvész, dögvész vagy éhség enyhébb csapás a társadalomra, mint egy ilyen ember. S csaknem hihetetlen, hogy ez ember minden állatiassága mellett ügyes, eszes, csinos és eléggé művelt is volt. Azt is említettem, hogy a várfogságban nagyon el volt harapódzva minden faja a romlottságnak, a kémkedés és a vádaskodás is divott; ez utóbbit már föl sem vették a foglyok. Ellenkezőleg, A. irányában sokkal barátságosabban viselkedtek, mint irányunkban. Az őrnagygyal azt hitette el, hogy ügyes arczkép-festő (a foglyokkal pedig, hogy hadnagy volt a testőrségnél), miért is az őrnagy munkára házához rendelte, — természetesen arczképét festette vele. Itt találkozott F'tegyka nevü szolgával, a ki rendkívül nagy befolyást gyakorolt nemcsak gazdájára, de általában véve minden-

kire a várfoházban. A. az őrnagy parancsából kémkedett közöttünk, de mikor ittas volt, többször fölpofozta és összeszidta kémkedése miatt és árulkodásaiért. Megtörtént, pedig elég gyakran, hogy miután arczul verte A.-t, késedelem nélkül leültette és tovább festetett vele. A mi őrnagyunk — ugy látszik — csakugyan azt hitte, hogy A. hires művész, de azért mégis feljogosítva érezte magát felpofozni őt. Mert — így okoskodott magában — akármilyen művész is vagy, de mégis csak rab, a kinek minden körülmények között én vagyok az felebbvalója, s így azt teszek veled, a mit akarok. A többi között arra kényszerítette A.-t, hogy csizmáját huzza le és a hálósobából hordjon ki egyet-mást. És még sem tudott hosszú ideig megszabadulni attól a véleményétől, hogy A. nagy művész. Az arczkép-festés egy évnél tovább huzódott. Midőn végre az őrnagy napnál világosabban arról győződött meg, hogy az arczkép nem is hasonlít hozzá, haragra lobbant, a művészt kiverte házából és visszaküldte a várfohásgba közönséges munkát végezni. A. sajnálkozott e miatt és nagyon nehezére esett lemondani a dologtalan jó napokról, az őrnagy asztaláról, Ftegyka barátságáról és mindazon élvezetekről, a melyekben része volt az őrnagy konyháján. Az őrnagy A.-nak eltávolítása után megszűnt üldözni M. foglyot, a kire amaz folytonosan vádaskodott, csak azért, mert M., mikor a kémkedő A. a várfohásgba

került, nagyon kivált a többi foglyok közül, velük egyáltalán semmi közösségben nem volt, sőt bizonyos félelemmel és utálattal fordult el tőlük. A foglyok viszont hasonló megvetésben részesítették őt. Az ily embereknek a sorsa, mint M. volt, elviselhetlen volt. M. előtt ismeretlen volt az ok, mely miatt A. a várfogságba került. Ellenben A., megtudva, hogy kivel van dolga, azonnal elhitette vele, hogy ő ép oly bűnért került a várfogságba, mint M. Ez rendkívül megörült a társnak, a ki fogsága első napjaiban kimondhatlanul jól eső vigasztalásban részesítette őt. A ravasz ember oly nagy bizalmat ébresztett maga iránt, hogy M. megosztotta vele mindenét, sőt utolsó pénzét is reá bízta. De A. csakhamar meggyűlölte M.-t, csak azért, mert az nemes származású volt, továbbá mert utálattal viseltetett minden aljas iránt, különösen pedig azért, mert nem hasonlított hozzá. A. mind azt, a mit M. közölt vele az őrnagyról, a legelső alkalommal visszamondotta annak. Az őrnagy nagyon megharagudott és üldözni kezdte M-et, és ha nem lett volna a parancsnoknak is befolyása, a legnagyobb bajba sodorta volna. A. nemcsak hogy nem restelte a dolgot, midőn M. megtudta aljasságát, de még inkább kereste a vele való találkozást, hogy annál gúnyosabban nézhessen szemébe. Ez, szemmel láthatólag, bizonyos kéjérzettel töltötte el őt. Egyszer-másszor maga M. figyelmeztetett engem erre a gyalázatos

személyre, ki megmérgezte fogságom első napjait és még sivárabbá tette rabságomat. Engem a legnagyobb rémület fogott el, midőn ez aljas emberrel kellett találkoznom s az a meggyőződés érlelődött meg bennem, hogy itt minden ember oly rossz és aljas. De csalatkoztam, mikor mindenkit A. után ítéltem meg.

E három napot a legnagyobb szomorúság között majd a várfogságban bolyongva, majd pedig a pritsen feküdve töltöttem el. A kincstári vásznat, melyet fehérneműre adtak ki nekem, Akim Akimics ajánlatára egy megbízható rabnak adtam át, hogy abból ingeket varrjon, természetesen csekély bérért. Akim Akimics igen nagy figyelmet tanusított, hogy a szükséges felszerelésekkel el legyek látva, sőt maga is közreműködött azok megszerzésében, sajátkezűleg varrt nekem kincstári posztóból és az általam összevásárolt viselt ruházatból ágyterítőt. A kincstári cikkek meghatározott idő multával a fogoly tulajdonába mennek át, melyeken az azonnal tuladni igyekezett. Ezen eleinte nagyon csodálkoztam; de később magam is csak oly rabbá lettem, mint a többi. Azoknak szokásai, fölfogása, nézetei — mintegy sajátommá lettek. A posztóból, mely vastag katonaposztóhoz hasonlított, ruha készült, a melynek egy évig kellett eltartani. A bundának három eszten-deig kellett tartani, és rendesen úgy öltözetül, mint takaróul és ágybetétül is szolgált. De

bár erős volt a bundaszövet, a harmadik év végén ritkán lehetett olyat látni, mely meg ne lett volna durva vászonnal foltozva. Daczára annak, három év leteltével az ily bunda mégis negyven kopeken kelt el. Némelyikért, ha jobb állapotban volt, hat hét ezüst tizest (tiz kopek) is adtak, a mi a fogházban igen nagy pénz volt.

A pénznek pedig — amint már említettem — rendkívüli nagy jelentősége és hatalma volt. Határozottan el lehet mondani, hogy az olyan rab, kinek a fogházban némi pénzecskéje volt, tizszer kevesebbet szenvedett annál, kinek épen-séggel semmije sem volt, bár a kincstár az utóbbit is mindennel ellátta és így pénzre nem lett volna szüksége. Így vélekedett a mi előljáróságunk is. Mind e mellett ismétlem, hogy a rabok, ha meg lennének fosztva a pénzszerzés lehetőségétől, vagy megőrülnének, vagy elpusztulnának mint a legyek (daczára a kincstári ellátásnak), vagy végre a leghallatlanabb gonoszságokra vetemednének, — egyesek unalomból, mások pedig csak azért, hogy oly büntetést kapjanak, mely elvégre elpusztítja őket. Ha pedig a fogoly — ki véres veritékkel szerzett magának pár kopeket, vagy szerzés céljából mindenféle cselvetésekre, csalással összekötött tolvajlásokra ragadtatja el magát, — aztán azt gyermeki könnyelműséggel kiadja, ez még nem bizonyítja azt, hogy nem becsüli a pénzt, mint első látszatra hinné az ember. A fogoly a pénzhez

őrülésig ragaszkodik, és ha valóban könnyelműen szórja is azt, mikor dorbézol, ezt csak azért teszi, mert a pénznél egy fokkal magasabbra becsüli az élvezetet. A rab előtt csak egy becsesebb a pénznél: a szabadság vagy legalább annak ábrándja. Erről később még egyet-mást elmondok, de mivel már szóba hoztam, itt sem hallgathatom el. Vajjon elhiszik-e nekem, hogy én oly száműzöttekkel találkoztam, a kik husz évre voltak elítélve, és mégis a legnagyobb nyugalommal mondták nekem: »Hadd el, majd megsegít az Isten, letöltöm az időt és akkor...« Ez a szó »rab« oly embert jelent, kinek nincs akarata. ámde mikor pénzt költ, akkor már *tetszése szerint* jár el. A fogoly, daczára a bilincseknek és a várfogház oszlopkerítésének, mely őt elválasztja a külvilágtól és mint egy állatot kalitkába zárja — hogyan képes pálinkához jutni, ahhoz a szigoruan tiltott élvezethez, sőt néha legközelebbi előljáróit, a rokkantakat, sőt az altiszteket is sikerül neki megvesztegetni, a kik elnézik, mint játszása ki a törvényt és a fegyelmet. A fegyelem ezen hiányosságától vérszemet kapva, a fogoly nemcsak társaival, de sőt önmagával is elhiteti — ha csak egy kis időre is — azt, hogy mégis sokkal több akarat-erővel és szilárdsággal rendelkezik, mintsem gondolják.

Szóval: dolgozhatnak, éjjelezhetnek, beleköthet másokba, csakhogy megmutathassa azoknak, hogy

van szabad akarata, és elhitesi magával azt, a mire a szerencsétlennek még gondolni sem szabad.

Az előljárók csodálkoznak olykor azon, hogy némely fogoly, ki pár évig csendesen, példásan viselte magát, sőt példás magaviseleteért felügyelőnek lesz kinevezve, hirtelen, minden ok nélkül — mintha ördög szállta volna meg, — összeférhetlenné válik, sőt olykor még főbenjáró bűnre, az előljáróság iránti tiszteletlenségre is vetemedik. Mindez csaknem megfejtethetlen csodálkozással tölti el őket.

Ez az egyéniségnek görcsös kitörése; s nem egyéb, mint ösztönszerű vágyakozás a saját énjét kinyilatkoztatni a megzavart elme dührohamaiban, lázas kitöréseiben vagy görcsös vergődésében, szóval akármilyen alakban, érvényre juttatni.

Pedig ez onnan van, hogy ez elevenen eltemetett ember fölébred koporsójában és kitörni iparkodik abból, daczára, hogy esze a lehetetlenségről igyekszik meggyőzni. Vegyük fontolóra még azt, hogy a rabban csaknem minden önkényes nyilvánulása az egyéniségnek kihágásszámba megy, s így a dolog természetében van, hogy a fogolynak mindegy, akármilyen ez a nyilvánulás. Ha tivornya — legyen tivornya, ha elhatározás kell, legyen olyan, mely gyilkosságtól sem retten vissza. Csak bátorsága legyen hozzá fogni: nincs erő, mely képes lenne a szerencsétlen vakmerőt visszatartani. Ez oknál fogva leghelyesebb lenne nem engedni, hogy a dolog odáig fejlődjék. Ekkor megnyugodnék a

lázás elme, nyugodt kerékvágásba zökkenne az élet. De hogyan lehetne ezt elérni?

VI.

Az első hónap folytatása.

Mikor várfogságba kerültem, kevés pénzem volt. Óvatosságból keveset tartottam magamnál, nehogy elszedjék tőlem, az is el volt rejtve, és pedig az evangélium táblájába volt beenyvezve. E könyv volt az egyetlen, melyet a fogházba hozhatott valaki. E könyvet a táblájába beragasztott pénzzel együtt Tobolszkban kaptam ajándékba olyanoktól, kik szintén száműzetésre ítéltettek, de abból már tiz évet leszenvedtek. Szerencsétlenségökbe már bele-törődtek és nagy részvéttel viseltettek egy új sors-rokon iránt.

Szibériában találkoznak mindig olyanok, kik többé ki sem költöznek innen, és a kik életfeladatul tüzték ki a szerencsétleneket — mint saját gyer-meköket — részvétben és könyöradományokban részeltetni, és azt minden jutalom nélkül, Isten nevében teszik.

Lehetetlen hogy néhány szóval meg ne emlé-kezzem itt egy találkozásról. A városban, melyben várfogházunk feküdt, élt egy Anasztázia Ivanovna nevű özvegy urnő. Természetes, a fogházban közü-lünk senkinek sem volt alkalma személyesen megismer-

kedni vele. E hölgy, úgy látszott, életcélul tűzte ki, hogy a száműzötteket segélyezze és róluk minden kitelhető módon gondoskodjék. Volt-e családjában valaki hozzánk hasonló szerencsétlen, nem tudni. Annyi azonban bizonyos, hogy e hölgy tehetségéhez képest mindent elkövetett, hogy segítségünkre legyen. Sokat — természetesen — korlátolt viszonyainál fogva nem tehetett. De mi, fogházunk falain belől, nagyon jól éreztük, hogy ennek falain kívül egy odaadó barátunk van. A többi között hireket is közölt velünk, melyekben igen nagy hiányt szenvedtünk. Mikor időmet kitöltöttem és a várost elhagytam, sikerült eljutnom hozzá és személyesen megismerkedni vele. A külvárosban egy közeli rokonánál lakott. Korára nézve sem öregnek, sem fiatalnak nem volt mondható; sőt még azt sem lehetett megtudni, vajjon okos és művelt volt-e e nő? Minden tette azonban észrevehetően elárulta azt, hogy rendkívül könyörületes és hogy minden óhaja csak abban áll, hogy rajtunk segítsen és nekünk örömet szerezzen. Egy fogoly-társammal csaknem az egész estét nála töltöttem. Oly szeretetreméltóan nézett reánk, s oly jóízűen mulatott, a midőn mi nevettünk. Egy szóval igyekezett mindenben velünk tartani; rajta volt, hogy tehetsége szerint meg is vendégeljen bennünket. Kedveskedett theával, süteménynyel és mindenféle édességgel, és ha ezekkel birt volna, ez csak azért okozott volna neki örömet, mert többet tehetett

volna érettünk. Midőn elbucsuztunk tőle, szivar-tárczákkal ajándékozott meg bennünket. E szivar-tárczákat színes karton-papirokból (ép olyanokból, milyenekből az iskolás gyermekek tankönyveinek a táblája szokott lenni) maga készítette; köröskörül diszitésképen keskeny arany papir-bordurral voltak bevonva. »Önök, mint látom — cigarettáznak, talán használhatják e csekély ajándékot,« mondá, mintegy mentegetődzve... Azt mondják (hallottam és olvastam), hogy a legbensőbb felebaráti szeretet egyszersmind a legnagyobb önzés. Meny nyiben nyilatkozik itt önzés — sehogy sem tudom belátni. Ámbár fogságba jövetelemtkor nem volt sok pénzem, én még sem tudtam komolyan bosszankodni azokra a foglyokra, a kik raboskodásom első óráiban tuljártak az eszemen, és egész jámbor képpel kétszer, háromszor egymásután sőt ötödször is pénzt kölcsönöztek tőlem. De azt az egyet őszintén bevallom, hogy rendkívül bosszankodtam a miatt, hogy ezek az emberek engem együgyűnek és ostobának tartottak azért, mert még ötödször is be hagytam magam fonatni. Ők bizonyosan azt hitték, hogy hittem ámitásaiknak és csalásaiknak; ha ellenben megtagadtam volna tőlük a pénzt és elkergettem volna őket, más részről bizonyos vagyok, hogy nagyobb tiszteletet tanusítottak volna irányomban. De bármennyire bosszankodtam is, nem voltam képes elutasítani őket. Bosszankodtam pedig azért, mert

az első napokban komolyan és folytonosan azon töprenkedtem, mily lábon kell nekem e népséggel élnem. Éreztem és beláttam, hogy ez a légkör reám nézve egészen új, azt is tudtam, hogy évek hosszú során ebben élni teljes lehetetlenség. Szükséges, hogy az ember jól előkészítse magát ehhez. Természetes, eltökélt szándékom volt egyeneslelkűnek mutatkozni velük szemben, mint azt benső meggyőződése és lelkiismeretem parancsolja. De azt is tudtam, hogy ez csak álokoskodás, s hogy még sok nehéz megpróbáltatásnak leszek kitéve.

Igy tehát, eltekintve azon csekély gondtól, melyet laktanyai berendezésem okozott, a melyről már tettem említést és a melybe engem Akim Akimics bevezetett, és mind a mellett, hogy az némi szórakozást nyújtott, — engem mégis a sötét búskomorság gyötört. Halottas ház ez! így gondolkoztam magamban, mikor néha alkonyatkor laktanyánk kapujából a munkából hazatérő foglyok szemléletébe merültem. Megfigyeltem őket, arcaikból és mozdulataikból igyekeztem ellesni, hogy micsoda emberek és mily jelleműek. Sokan komor arcuzal, minden életkedv nélkül, mások közönnyel, sőt voltak olyanok is, a kik legvidámabb kedélylyel, félrekapott sipkával és oldalra vetett köntösben, kihívó vagy ravasz tekintettel haladtak el mellettem. Ez az én mostani világom, e légkörben kell nekem akarva nem akarva élnem... gondolám magamban. Megkísérlettem kérdezősködni és egyet-

mást megtudni felőlük Akim Akimics útján, kivel — hogy ne legyek egyedül — szívesen teáztam együtt. Mellesleg mondva, az első időben a tea volt csaknem egyedüli eledelem. Akim Akimics soha sem utasította vissza a teát és sajátkezüleg gyújtotta meg bádóg szamovárunkat, melyet nekem használatra M. adott. Akim Akimics rendesen egy pohárral fogyasztott (neki saját pohara volt). Komolyan és méltóságteljesen hörpintette ki poharát, s megköszönve azt, legott fekhelyem elkészítéséhez látott, de a mit megtudni óhajtottam — nem volt képes velem közölni, sőt föl sem tudta fogni, hogy miért érdeklődöm annyira környezetünk és a hozzánk legközelebb álló foglyok jelleme iránt. Végre is meguntam a kérdezősködést, és beláttam, hogy itt önmagamnak kell a megfigyelő szerepét vinnem.

Negyedik nap reggel, épen úgy mint akkor, mikor bilincsemet megváltoztatták, a foglyok a laktanya udvarán két sorba állottak föl. Elül, velük szembe, és hátul — töltött fegyverrel és feltüzött szuronnyal — katonák sorakoztak. A katonának jogában áll lőni, ha a fogolynak eszébe jutna szökést kísérteni meg; de lövéseért mindig felelős, ha azt nem a legvégsőbb szükség esetére tartotta fenn; ugyanaz áll a foglyok nyílt lázadása esetén is. De kinek jutna eszébe ilyenkor a futás? Összeültek a mérnökkari tiszta, a felügyelő, ugyszintén az altisztek és katonák, kik a teljesítendő munkára

ügyeltek. Felolvasták a névsort; a rabok azon része, mely varró-műhelybe járt, legelőször távozott el; a mérnökkari előljáróság ezekkel mitsem törődött; ezek a várfogház számára dolgoztak, azt ruházattal látták el. Ezek után a többi műhelyekben foglalkozók távoztak el, és csak ekkor került a sor a közönséges munkásokra. Husz más fogolylyal elindultam végre én is. A várfogház mögött, a befagyott folyón, két kincstári bárka volt, melyeket — mivel a jégbe fagytak, — szét kellett szedni, hogy legalább a fájokat mentsék meg. Különben ez az egész ócska anyag alig ért egy batkát. A városban a fa értéke, minthogy köröskörül erdők terültek el, igen csekély volt. E munkára a rabokat csak azért küldték, hogy tétlenül ne tegyék össze kezeiket, a mit ők nagyon jól tudtak. Az ily munkát a rabok bizonyos közönnyel végezték; egészen más kedvvel folyt a munka, ha annak valami értéke volt, és különösen mikor önkényt lehetett a munkára ajánlkozni. Ez némileg felvillanyozta őket, és bár semmi haszon sem hárult belőle, mégis, mint alkalmam volt meggyőződni, egymás közt versenyezve igyekeztek minél előbb és minél jobban elvégezni. De a mostani munkánál, melyet inkább pro forma, mint szükségből végezték, s a melyet déli 11 óráig nagy erőfeszítéssel be kellett fejezni, — egy órát sem lehetett megtakarítani. Meleg és ködös nap volt; a hó erősen olvadt. Csapatunk a várfogház mögé a folyó partjára indult, tompán

zöröggtetve bilincseit; ezek, bár a ruha alá voltak rejtve, mégis éles csöngéssel zörrentek össze. Két-három ember a nélkülözhetlen műszerekért a szertárba ment, míg én kíváncsi várakozással a többiekkel mentem: vágytam mielőbb meglátni és megtudni, hogy milyen az a kényszermunka? És mikép fog esni életemben első ízben a munka?

A legnagyobb részletességgel emlékszem mindenre. Utközben egy városi polgárral találkoztunk, ki megállott és zsebében keresgélt. Csapatunkból legott vált ki egy rab, levette sapkáját és a kapott alamizsnát átvette, mire késedelem nélkül társaihoz sietett. A polgár ember keresztet vetett magára és tovább folytatta útját. Ezt az alamizsnát, mely öt kopekból állott, még ugyanezen reggel elköltötték, süteményt vásárolva rajta, melyet egymás között egyenlően felosztottak.

Ezen fogoly csapatban egyesek komoran és szótlanul mentek, mások közönyösen; de voltak olyanok is, a kik halk beszédbe ereszkedtek egymás között. Volt a tömegben egy olyan is, a ki jó kedvében majdnem az egész uton tánczolt, bilincseit vigan összeverve. Ez ugyanaz az alacsony tömzsi rab volt, a ki fogházba érkezésem első reggelén összeveszett egy másikkal a fölött, mert amaz azt állította róla, hogy ő vércse-madár. Ezt a jókedvű fiatal embert Szkuratovnak hívták. Végre egy hitvány dalt kezdett énekelni, melyből azonban én csak e pár szóra emlékszem:

»Hej, nem a papnál esküdtünk,
Midőn a malomba kerültünk.«

A tánczhoz még csak a balalajka (oroszcitera) hiányzott.

Rendkívüli jó kedélyhangulata természetesen csakhamar rossz vért szült a csoport egyik-másik tagjában.

— Vonit már! szólalt meg becsmérőleg egy rab, a kinek pedig épenséggel semmi köze sem volt a dologhoz.

— Egy nótája volt a farkasnak, ezt is eltanulta tőle a tőkfejű; jegyzé meg egy másik duzzogó.

— Micsoda, én tőkfejű vagyok! — hisz nektek még a poltavai galuska is torkotokon akadt; felelt sebtiben Szkuratov.

— Ohó! Te talán ettél olyat! Azt a fapapucsos szörpölő mivoltodat!

— Most az ördög hizlalja golyóbissal, tevé hozzá egy harmadik.

— Valóban, én igen el vagyok kényeztetve, felelt könnyed sóhajjal Szkuratov és a bűnbánat egy nemével fordult a tömeg felé, — kicsi koromtól szilvagombóczon nőttem föl. Szüleimnek — barátaim — most is üzletük van Moszkvában és a többi között szelet is árulnak, elhiszitek, gazdag kereskedők.

— Hát te mivel kereskedtél?

— Elegyes árukkal. Akkoriban kaptam az első kétszázast.

— Csak nem rubelben? szólalt meg egy kíváncsi, megrázkódva ennyi pénz hallatára.

— Nem, jámbor barátom, — nem rubelben, de bot-ütésben. Nem igaz, Lukács! — te is ott voltál?

— Neked nem vagyok Lukács, neked Lukács Kuzmics vagyok, szólalt meg egyszerre egy alacsony, szikár, hegyes orru fogoly.

— Legyen hát akaratom szerint, hogy vinne el az ördög!

— Neked Lukács Kuzmics sem vagyok, neked bácsid vagyok.

— No, vigyen el az ördög bácsiságoddal. Veletek nem érdemes beszélni! Pedig most akartam a javát elmondani barátaim, azt, hogy hogyan történt az, hogy alig időztem Moszkvában, már tizenöt korbácsot kaptam és ide kerültem...

— Miért kerültél ide? szakítá őt félbe egy figyelmes hallgató.

— Hát csak azért, mert gazdag akartam lenni Moszkvában. Oly mohósággal akartam gazdag lenni, hogy ki sem mondhatom.

Sokan fölkaczagtak. Szkuratov, mint látszott, azokhoz az önkéntes mulattatókhoz tartozott, a kik kötelességüknek tartották hosszú képü társaikat fölvidítani. Azok közé a különös és fontos egyének közé tartozott, a kikről valószínűleg még lesz módomban szólani.

— Téged is a prémed helyett ki lehetne porolni, jegyzé meg Lukács Kuzmics, — mert a prémed száz rubelt ér.

Szkuratovon ugyanis kopott, viselt bunda volt, a melyen folt hátán folt tarkázott. Ekkor közönyösen, de figyelmel nézte azt végig tetőtől talpig.

— Annál többet ér a fejem, barátaim, a fejem, az nagyon drága! felelt. Mikor Moszkvából búcsút vettem, csak azzal vigasztalódtam némileg, hogy a fejem is velem jött. Isten veled Moszkva. Köszönöm neked a hideg fürdőt, dicsően kifizettetek engem! A bundához pedig, jó ember, semmi közöd.

— Hát talán a fejedhez?

— Hisz a feje sem az övé, hanem kikölcsönözte, zólalt meg ismét Lukács. — Azt Isten kegyelméből meghagyták nála, mikor ide tolonczozták.

— Ugyan, Szkuratov, volt neked valaha mesterséged?

— Mi jut eszedbe! Vezető volt, koldus-vezető, jegyzé meg a komorak egyike.

— Megpróbáltam csizmát varrni, felelt Szkuratov, mintha észre sem vette volna a csipős megjegyzést. — De csak egy párig jutottam.

— Nos, akadt vevője?

— Akadt hát, addig beszéltem egynek tele a fejét, hogy az istentől elrugaszkodott megvette a csizmát.

A kik Szkuratov körül állottak, csak úgy düledeztek a nevetéstől.

— Aztán még egyszer akadt dolgom, folytatá

hidegvériüen Szkuratov. — Pomorczev Teodorovics István hadnagynak megfejeltem a csizmáját.

— Nos, meg volt vele elégedve?

— Dehogyan volt. Összeszidott csunyául, hozzá még megtisztelt térdével s párszor hátba rugott. Rendkívül megharagudott. — Eh, gyalázatos élet, gyalázatos fogházi élet! kiáltott föl lábaival toporzékolva.

— Faragatlan tuskó! mormogta egy mellett elmenő torzon-borz fejü ember, haragos megvetéssel szegezve reá tekintetét.

— Haszontalan ember! jegyzé meg egy másik komoly hangon.

Éppenséggel nem tudtam megérteni, hogy Szkuratovra miért haragszanak. A torzonborz fejü és a többiek haragját személye iránti ellenszenvnek tulajdonítottam; de nem volt az, hanem valószínű harag volt azért, mert Szkuratov nem volt képes olyan szigorúságot és tekintélyt mutatni, a milyent a rabok legnagyobb része negélyzett, még pedig egész az unalmasságig, egy szóval azért, mert mint azt ők értették, »hasznavehetlen« ember volt. Különben nem minden víg kedélyü emberre haragudtak és nem mindegyiket gunyolták és bosszantották annyira, mint Szkuratovot és más hozzá hasonlót. Az attól függött, kinek milyen mérvben nőttek a nyakára: az együgyü emberen azonnal kifogtak. Ez engem nagyon meglepett. De voltak az élczes emberek között olyanok is, a kik

nem hagytak paczkázni magukkal; ezek iránt aztán kénytelenek voltak tisztelettel viseltetni. Volt a rabok e csoportjában egy igen kedves ember is, azonban e tulajdonságával csak később ismerkedtem meg. Magas termetű és értelmes fiatal ember volt. Árkásznak hívták, mert egykor az árkászoknál szolgált; most ő is a külön osztályba került. Lesz alkalmam még róla egyet-mást mondani.

Különben a »komolykodók« közül sem mindegyik haragudott a léhákra, mint az említett torzon-borz fejű. A fogházban volt néhány ember, kik versenyeztek abban, hogy a figyelmet magukra vonják, kik közül mindegyik a leleményesség, eszeség tekintetében magának követelte az elsőséget. Valóban sok eszes ember is volt itt, a kik méltán megérdemelték a figyelmet. Ez egyének azonban egymás között folyton torzsalkodtak és mindig irigykedtek egymásra. A többi rabok iránt, méltóságuk tudatában, bizonyos leereszkedéssel viseltettek és czivakodásra soha a legcsekélyebb alkalmat sem szolgáltatták; az előljáróság is kitüntetésben részesítette, a mennyiben a munkáknál rendszeren őket alkalmazta intézőkül. Irányomban valamennyi igen udvarias volt, bár önteltségüknél fogva keveset beszéltek velem. Ezek sem fogják elkerülni, hogy később velük ne foglalkozzam.

A folyó partjára érkeztünk. Lent a vizen befagyva állott a vén bárka, melyet nekünk szét kellett szednünk. A tulsó oldalon, a merre a szem

látott, kék színben uszó komor pusztaság terült el. Vártam, míg mind hozzá látnak a munkához, de erre egy sem gondolt. Néhányan letelepedtek a parton heverő gerendákra, mire csaknem mind-egyik csizmája szárából pipát huzott elő, megtönte s rágyújtott arra a két kopekes szibériai leveles dohányra, mely a bazárban nálunk kap-
ható volt. A katona-őrség körülfogott és unal-
mat kifejező arczczal ügyelt reánk.

— Ugyan kinek jutott eszébe e bárka le-
bontása? szólalt meg az egyik, mintegy magá-
ban beszélve és senkire sem tekintve. Valakinek
forgácsra van szüksége?

— Olyannak juthatott eszébe, a ki tőlünk
nem fél, jegyzé meg egy másik.

— Hová tódul ott tulnan a parasztság?
kérdé az első, nem véve tudomást az előbbi fele-
letről és kezével a távolban látszó paraszt csoportra
mutatva, a kik hosszú sorban valahová igyekeztek
a friss hóban. Valamennyien a mondott irány
felé néztek és a parasztok dologtalansága felett
kezdték beszélgetni. A parasztok közül az utolsó
igen nevetséges módon döcögött, kezeit szétter-
peszté s fejét, melyen magas parasztsipka és tatár-
kalepény volt, oldalvást horgasztotta le. Egész
alakja élesen rajzolódott le a fehér havon.

— Hej, Petrovics bátyám, de tele töltötted
a bendőt! jegyzé meg ingerkedve parasztos szójá-
ással az egyik. Sajátságos, hogy a rabok bizo-

nyos lenézéssel viseltettek a parasztok iránt, daczára annak, hogy a fele közülök paraszt származásu volt.

— Az az utolsó, gyerekek, ugy sán tikál mintha retket ültetne.

— Nehéz gondok nyomják, sok a pénze, jegyzé meg egy harmadik.

Valamennyien fölkaczagtak, de jó részt kedvetlenül, mintha kényszerítették volna reá. E közben megérkezett a süteményárusnő, egy erőteljes, kövér asszony.

Az adományul kapott öt kopeken süteményt vettek és azt egyformán osztották fel maguk között.

Egy fiatal legény, ki a várfogházban süteménynyel kereskedett, két tiz-kopekest vett elő és erősen alkudott, hogy — mint az rendjén volt — ne két darabot, de hármát kapjon egy kopekéért. Az asszony sehogy sem akart beleegyezni.

— Nos, hát tán egyebet adsz?

— Mit egyebet?

— Hát a mit az egerek nem esznek meg.

— Nem szégyenled magad! kiáltott nevetve az asszony.

Végre megérkezett bottal kezében a munkafelügyelő altiszt.

— He! hát mit ültök? Fogjatok a munkához!

— Ah, engedj nekünk, Ivan Matojics, egy

szabad órácskát; szólalt meg az »előljáró rab«, lomhán emelkedve fel helyéről.

— Miért nem kértétek ki a rendezkedésnél? Most a bárkát kell szétszedni, ez a ti szabad órátok.

Végre-valahára, nagy nehezen, alig vonszolva lábaikat, a folyóhoz kerültek. A tömegben azonnal előkerültek a »felvigyázók« is, legalább hogy a látszatnak elég legyen téve. Most sült csak ki, hogy a bárkát nem volt szabad szétzuzni, hanem a lehetőséghez képest a bordákat, melyek az alkotmány hosszában szögekkel voltak összetartva, épen kellett meghagyni. A munka ennél fogva hosszadalmas és unalmas volt.

— Mindenek előtt, legeslegelőször, ezt a gerendát kellene eltávolítani. Gyerekek, lássatok hozzá! jegyezte meg a tömegben egy rab, ki ez ideig folyton hallgatott és távolról sem tartozott sem a felvigyázósághoz, sem pedig az előljárósághoz, mire megragadta két kezével a vastag gerendát és arra várt, hogy valaki segítségére fog menni; de senki sem sietett segítségére.

— Azt ugyan föl nem emeled! Legfeljebb ha a medve-sógort hívod segítségül, mormogta valaki a fogai között.

— Hát akkor mit csináljak? mondjátok meg, mihez fogjak? kérde a gerendával birkózó fogoly és fölemelkedett. Magad akarsz evvel a

munkával elkészülni, vagy mi, hogy ugy felfujod magad?

— Ne lopjátok a napot, de dolgozzatok! Avagy azt akarjátok, hogy besózzalak benneteket télire? kiáltott föl a felügyelő, végig tekintve a husz főből álló tömegben, a mely sehogy sem akart hozzálátni a dologhoz. — Fogjatok hozzá, gyorsan!

— Gyorsabban a gyorsnál senki sem kénytelen dolgozni, Iván Matojics.

— Te meg egyáltalában nem csinálsz semmit! Hej, Szevelyev, mit bámulsz ugy! Fogj hozzá!

— Mit végzek én egyedül?

— Szakmányban egy óra fölöslegért elvállaljuk, Iván Matojics.

— Mondtam már, hogy nem lesz szakmány. Szédszeditek a bárkát és haza mentek. Fogjatok hozzá!

Végre hozzá fogtak, de álmosan és kedvetlenül. Boszantó volt még nézni is ezt az egészséges munkáscsoportot, a melyen észre lehetett venni, hogy sehogy sem izlik neki a munka. De alig hogy hozzá kezdtek az apróbb részek szétszedéséhez, legott arról győződtek meg, hogy azok törnek és ép állapotban nem lehet megmenteni. Bejelentették ezt a felügyelőnek, s ez haladéktalanul kiadta a parancsot, hogy a munkát másféle módon kell eszközölni. A rabok hosszas ideig tanakodtak a felett, hogy mi tevők legyenek és hogyan kezdjenek a

dologhoz. E tanakodás — természetesen — véleménykülönbséggel és zajjal járt... A felügyelő kénytelen volt ismét lármát csapni és pálczájával siettetni a munka menetét, azonban a gyöngé hajóbordák most is csak úgy töredezték, mint előbb. Végre kitünt, hogy kevés a fejsze és még egyéb eszközre van szükség, mire legott fedezet alatt két foglyot küldtek a várba a szükséges eszközökért, addig pedig, míg ezek visszaérkeznek, a munkások — nem lévén mit tenniök, szépen a bárkán elhelyezkedtek és újra pipára gyujtottak.

A felügyelő végre nagyot köpött.

— No, a munka ugyan nem sirat meg benneteket, ti csőcselék nép! mormogta bosszusan és kezével hadonászva visszatért a várfogházba, mi közben nagyokat suhintott botjával a levegőben.

Egy óra múlva megérkezett a munkavezető. Nyugodtan kihallgatta a rabokat, a négy keresztfa kibontását és a főrészek szétszedését tüzte ki feladatul, azon feltétellel, hogy ha azok sértetlenül kivétnek, szabad lesz haza menniök. A feladat meglehetősen erős volt, de az emberek szó nélkül fogtak hozzá! Egyszerre eltűnt a lustaság, a huzódozás! Fölhangzott a fejszék tompa kopogása, a munkások elkezdték kivenni a faszegeket, és nagy ámulatomra, ép állapotban szétszedték a keresztfákat. A dolog csak úgy égett a kezeik között. Váratlanul egyszerre mindenkinek megjött az esze. Egyetlen fölösleges szó vagy civódás nem hallatszott most,

mindenki szakavatottan beszélt, rendelkezett és okos tanácsokat osztogatott. A föladata munkája ép a dobpergéskor ért véget és a foglyok, bár fáradtan, de teljességgel önelégülten indultak haza felé. Személyemet illetőleg azt a tapasztalatot tettem, hogy a munka ideje alatt, bármihez fogtam, akárhogy iparkodtam segídezni, mindenütt csak utban állottam, olyannyira, hogy csak szidást kaptam érte.

Még a legutolsó munkás is, a ki pedig moczczanni sem mert más jóra való munkással szemben, jogosultnak érezte magát reám kiáltani, ha véletlenül melléje kerültem, azon ürügy alatt természetesen, hogy zavarom őt. Sőt egy erős, izmos ember egész nyíltan és durván így rivallt reám:

— Hová mászol, állj félre! Mit tolakodol ide, hol nem veszi senki hasznodat!

— Zsákba vele! jegyzé meg egy másik.

— Jobb, ha perselyt veszel a kezébe, szól egy harmadik, és elmégysz kéregetni az építkezésre, vagy az inségesek részére; de itt neked nincs semmi keresni való.

Nem tehettem mást, mint félreállottam; tétlenül állani pedig, mikor mások dolgoznak, nem fért össze lelkiismeretemmel. Ha pedig valóban félreállottam, akkor azt kiáltották reám:

— Nézzétek, milyen dolgos embert adtak hozzánk: mit tegyünk vele? Nem lehet semmire sem használni!

Mind ez természetesen szántsándékkal tör-

tént, mert mindegyik örült zavaromon. A volt nemes embert ki kellett nekik gúnyolniok, a mire most kedvező alkalom nyílt.

Az olvasó most megérte ebből, miért volt oly fontos kérdés reám nézve, a fogházba lépésemkor, mint említettem, hogy mikép viselkedjem e népséggel szemben? Előérzetem sugta, hogy többször lesz még velök a mostanihoz hasonló összeütközésem. De, daczára az ilyen összezörrenéseknek, föltettem magamban, hogy ki fogom vinni eleve kifőzött tervemet; jól tudtam, hogy az méltányos. Nevezetesen arra határoztam el magam, hogy, a mennyire csak lehet, függetlenségemet megőrzöm és semmi szorosabb viszonyba nem lépek velük, azonban el sem fogom utasítani, ha közeledni találnának hozzám. Mostantól tehát semmibe sem veszem fenyegetéseiket, sőt a lehetőséghez képest úgy fogok tenni, mintha ezt észre sem venném; nem fogok feléjük közeledni, sem szokásaikkal nem törődöm, szóval barátságukat nem keresem. Meggyőződtem az első pillanattól, hogy ők ezért meg fognak gyűlölni engem. Egyszersmind meg kellett az ő fel-fogásuk szerint őrizni — a mint azt későbbben megtudtam — nemesi jellememet, azaz finomnak, büszkének és munkához nem szokott embernek kellett magamat feltüntetnem. Körülbelül ebben állott fogalmuk a nemesség criteriuma felől. Ők, természetesen, szidtak ezért, de önmagokban mégis tartózkodással és tisztelettel voltak személyem iránt. Ha kedvükbe

kezdttem volna járni, hizelkedni, barátságukat keresni, avagy bizalmaskodni kezdtem volna velük, ezt legott félelemnek vagy gyávaságnak tekintették volna és megvetéssel illetnek érte. A.-ról nem vehettem példát: ő eljárogatott az őrnagyhoz, és így tőle ezért féltek. Másrészről nem volt kedvem hideg, visszautasító udvariassággal zárkózni el előlük, mint ezt a lengyelek tették. Ámbár azt jól láttam, hogy azért gyűlölnék, mert dolgozni mentem, úgy mint ők, és nem játszottam az elkényeztetett embert, és hogy velök mindenben versenyeztem; és bár bizonyos voltam abban, hogy előbb-utóbb kénytelenek lesznek nézeteiket megváltoztatni, mégis az a gondolat, hogy nekik most még némi joguk van arra, hogy engem gyűöljenek, mert azt gondolják, hogy a munkától huzódozom, — bántott engem.

Mikor este, a délutáni munka után, a vár-fogházba fáradtan és kimerülten visszatértem, ismét nagy szomorúság vett rajtam erőt. »Hány ezer ilyen egyhangú s ehhez hasonló nap van még előttem,« — gondoltam magamban. Az est-homályban hallgatagon bolyongtam ide s tova a laktanyák mögött a vár kerítés aljában, midőn egyszerre Sarikot pillantottam meg, a mint egyenesen felém szaladt. Sarik a várfogházi kutya volt. Valójában nem volt gazdája, s azért mindenkit urának tekintett; emberemlékezet óta élt itt a várfogházban és a konyhából kidobott ételmaradékokon tengődött.

Jókora nagy fekete kutya volt, fehér foltokkal testén, értelmes tekintetű szemekkel és bozontos farkkal. Soha senki sem bánt vele nyájasan és senki sem törődött vele. Én azonban mindjárt az első napon megsimogattam és kenyeret adtam neki. Mikor megsimogattam, barátságosan nézett reám és megelégedése jeléül csöndesen csóválta a farkát. Most, mivel hosszabb ideig nem látott, ki annyi év óta egyedül magam simogattam meg őt, mindenfelé keresett, s mikor a laktanyák mögött megtalált, halk vonítással felém futott. Már nem tudom, mi vett rajtam erőt, de a kutyát megcsókoltam s megöleltem; mire első lábaival vállamra támaszkodott és nyalni kezdte arcomat.

»Ime, egy barát, kit a sors rendelt számomra,« gondoltam magamban mindannyiszor, valahányszor a munkáról visszatértem, a mikor egyenesen a laktanyák mögé siettem az előttem ugráló és vonító Sarikkal s ott összeöleltem és csókoltam, miközben édes, de egyszersmind gyötrő érzés töltötte be lelkemet. Jól emlékszem, hogy annyi kínos megpróbáltatás után mily jól esett tudnom, hogy mégis akad számomra ezen a világon egy szerető, hozzám ragaszkodó barát, — ez az én hűséges Sarik kutyám volt.

VII.

Új ismeretségek. — Petrov.

Az idő gyorsan mult s én mindinkább bele-
törődtem helyzetembe. Napról-napra kevésbé érez-
tem új életem bántó oldalait. A viszonyok, a körülmények s az emberek mindennapiasokká lettek előttem. Kibékülni evvel az étellel lehetetlennek látszott, de már itt volt az idő azt mint megmásíthatlan dolgot elfogadni. Azokat a kételyeket, melyek bennem fönmaradtak, tehetségemhez képest magamba zártam. Már nem bolyongtam többé a vár-fogházban és nem árultam el gyötrelmeimet. A rabok vad, kíváncsi tekintete már nem állott meg rajtam oly gyakran és nem leselkedtek többé utánam azzal a bántó szemtelenséggel. Ugy lát-szik, én is mindennapivá lettem előttük, a minek mód felett örültem. A fogházban már otthonosnak kezdtem magam érezni, jól ismertem fekhelyemet és hozzászoktam oly dolgokhoz, a melyekről azt hittem, hogy soha sem fogok beletörödni. Szabály szerint hetenként egyszer elmentem leborot-váltatni a fél fejemet. Erre a szombati nap volt kitűzve, a midőn egyenként jelentünk meg az őrségen, hol katona borbélyok hideg vízzel s szappannal beszappanozták fejünket és a tompa beretvéval oly könnyörtelenül vakarták a bőrünket, hogy még most is borzong a hátam, ha e műveletre visszagondolok. Különben csakhamar akadt ennek is ellen-

szere: Akim Akimics megismertetett egy rabbal, a ki valaha katona volt; ez egy kopekért saját beretvájával és fájdalom nélkül végezte el rajtam a műtétet. A rabok közül sokan jártak hozzá, hogy kikerüljék az állami borbélyokat, pedig nem igen voltak elpuhulva. Rab-borbélyunkat *örnagynak* nevezték, hogy miért, azt nem tudom. Hogy miben hasonlított az őrnagyhoz, azt szintén nem tudom megmondani. Most, a mikor ezt írom, egész valóságában szemeim előtt áll e magas, sovány és hórihorgas borbély, a mint borotváját a szíjon élesíti. Szinte látszott, hogy mennyire meg volt elégedve, ha csak borotvája jól vágott és valaki elvetődött hozzá borotválkozni; a szappan nála langyos volt, keze könnyű, a borotválás pedig bارسony-simán ment. Valóságos élvezetet talált e foglalkozásban, s mivel büszke volt művészetére, bizonyos közönnyel fogadta a kiérdemelt kopeket, mintha a dolog lényege valóban a borotválás művészetében s nem a pénzben állott volna. Volt is hadd-el-hadd, mikor egy alkalommal A. az őrnagynak előtt vigyázatlanul csúfnevén szólította a mi borbélyunkat. Az őrnagy haragra lobbant s a legnagyobb fokban sértve érezte magát. »Hát tudod-e, te nyomorult, mit tesz az: őrnagy! kiáltott tajtékozó szájjal és a maga módja szerint kezdte a dolgot magyarázni. Érted-e te azt, hogy mi az: egy őrnagy! Hogyan mered őt őrnagynak nevezni, hozzá még jelenlétemben! . . . Csak egy

hozzád hasonló ficzkó képes őt ily emberhez hasonlítani.«

Már fogságom első napjától kezdve sokat foglalkoztam a szabadság gondolatával. A számítás, hogy mikor ér véget fogházi életemnek ezerféle változata, lett életemnek legkedvenczebb foglalkozása. Sőt másról még gondolkodni sem voltam képes, és meg voltam győződve, hogy ezzel mindenki úgy van, a kit hosszabb időre fosztottak meg szabadságától. Nem tudom, vajjon a többi rab is úgy számította-e, mint én, hátralevő idejét, de annyi bizonyos, hogy bámulatos könnyelműségük már az első pillanattól rendkívül meglepett. A szabadságától megfosztott fogoly reménykedése teljesen másféle, mint a szabadságban élő emberé. A szabad ember kétségkívül remél (reméli például sorsa változását vagy valamely vállalata teljesülését), de e mellett él, működik s az életküzdelemben egész lényé belemerül. De a fogolynál ez hiányzik. Itt ugyan szintén létezik valamilyen élet, de azért mindenki, a ki ide kerül, bármennyi időre szóljon büntetése, nem tekinti ezt az életet igazinak, csak az élet paródiájának. Minden fegyencz érzi, hogy most nincs odahaza, csak mintegy látogatóban. Husz esztendő azt a benyomást teszi reá, mintha csak két esztendő volna, meg van győződve, hogy ötvenöt év múlva is, a mikor egyszer a fogházból megmenekül, ép oly fiatal lesz, mint most harminczöt éves korában.

»Akkor majd újra kezdek élni!« biztatja magát a fogoly és a legnagyobb konoksággal üzi el magától kételyeit és más töprengő gondolatait.

Tobolszkban falhoz lánczolt foglyokat láttam. Körülbelül egy öl hosszú lánczra verve ülnek s a fekvőhelyök is melléjük van helyezve. Az ilyen rab rendszerint valami borzasztó büntényért, melyet már Szibériában követett el, kapja e szigorított büntetést. Az ily büntetés öt, sőt néha tíz évre is terjed. Nagyobb része ezeknek rablógyilkosok. Közöttük csak egyet láttam, ki előkelő származásának látszott. Valaha hivatalban lehetett. Beszéde igen csöndes és suttogó volt; arczán édes mosoly ömlött el. Nyugodtan mutatta nekünk lánczát és mutogatta, miként lehet vele a padon kényelmesen elhelyezkedni. Általában valamennyien elég csendesen viselik magukat, de e mellett mégis mielőbb szeretnék kitölteni a büntetési időt. Pedig miért? Azért, hogy megszabadulva a nedves, romlott levegőjü, faragott kőboltozatu kalitkából, a fogház udvarára jusson... mert ennyi az, a mit várhat. A várfogház kerítésén túl már soha sem jut ki. Azt jól tudja, hogy, ha megválna is a láncztól, bilincsekbe verve marad mind halálig. Mindamellet az egyetlen hó vágya, hogy mielőbb letöltse a lelánczolási büntetést. Vajjon képes lenne-e e vágy nélkül öt-hat évet falhoz lánczolva fetrengeni? Nem halna, vagy nem örülne-e bele?

Ugy éreztem, hogy csak a munka mentheti,

erősítheti meg egészségemet. A folytonos lelki izgalom s a laktanya zárt levegője teljesen tönkretethetnék testi szervezetemet. Minél többet a levegőn lenni, naponként fáradozni, terheket czipelni: ez volt fő kívánságom, így — gondoltam magamban — legalább megmentem és megedzem magam, s majdan egészségesen és ifju erővel hagyom el e helyet. Nem csalódtam: a munka s a mozgás nagy előnyömmre vált. Borzadva kísértem figyelemmel egyik társamat, ki előkelő származásu volt, s akinek élete napról-napra gyertyaként fogyott. A fogházba velem egy időben került, mint szép, fiatal s erőteljes ember és félig roskatagon, megöszülve, bénult lábakkal és erősen ziháló lélekzettel hagyta el azt. Nem — gondolám magamban, őt látva — élni akarok és élni fogok. Munkakedvemért gyűlöltek és haragudtak reám a rabok. Én azonban mitsem törődtem velük és mindig kész örömmel fogtam a munkába. Az alabástrom-törés volt az első munka, melybe beavattak. Ez elég könnyűnek látszott. A mérnöki előljáróság a lehetőséghez képest mindig megkönnyítette az előkelő származásuak munkáját. Különös is lett volna a gyöngébb alkotásu, soha munkához nem szokott emberektől oly terhes munkát követelni, mint a munkára megedzett egyénektől. Ez elkényeztetés azonban nem volt mindig kivihető, vagy legfeljebb mindég titokban történt. Igen gyakran terhes munkát végeztettek velünk, ilyenkor a nemeseknek kétszerte többet kellett

dolgozniok mint a többi munkásoknak. Alabástrom töréshez rendszeren két-három előregedett vagy elgyengült munkást jelöltek ki, ezek mellé osztottak bennünket is; ezenfelül egy szakértőt is rendeltek ki.

Rendszeren évek óta egy-ugyanazon embert alkalmaztak erre a munkára, ilyen volt a mi munkavezetőnk: Almazov is. Ez egy nyers modoru, zárkózott és előhaladott koru ember volt. Annyira ellenére volt a beszéd, hogy rest volt még morogni is reánk. A pajta, melyben az alabástromot égették és törték, szintén a folyó partján állott. Télen, különösen borus napokon, fölötte egyhangu volt a folyam partja, a mi rendkívül nyomasztólag hatott kedélyünkre. Almazov szótlanul és ridegen látott munkájához; mi szégyenkeztünk a fölött, hogy nem voltunk képesek vele lépést tartani és segítségére lenni; de ő félre vonult, mintha szándékosan nem kívánta volna igénybe venni segítségünket, hogy éreztesse velünk a megszegyenítést és beismerjük magunk is, hogy nem termettünk munkára. Az egész munka pedig csak a kemencze kifütéséből állott, melyben az általunk összehordott alabástromot kiégették. A porhanyós alabástrom csakhamar fehér, fényes porrá változott át. Ez erős kézmozgást igénylő munka után arcunk kipirult és oly annyira kifárasztott, hogy maga Almazov sem tudta elrejtteni megelégedését, midőn munkánkat figyelemmel kísérte. Máskülönben eléggé jóakaratu ember volt.

Volt még egy másik munka, a mire többször alkalmaztak, a műhelyben a lendítő kereket kellett forgatnom. Ez egy nagy és nehéz kerék volt. Nagy erőmegfeszítésre volt szükség, különösen mikor az esztergályos holmi lépcső-támfákat, vagy asztallábakat készített valamely hivatalnok részére. Ily alkalmakkor egy ember képtelen volt a kereket forgatni, miért is rendesen két embert küldtek ki e munkához — engem és még egy B. nevű uri embert. B. gyenge, beteges fiatal ember volt. Egy évvel korábban került a fogságba mint én. Vele egy időben jött egy öreg ember is, a ki éjjel-nappal imádkozott (a rabok e miatt mód nélkül tisztelték őt). Ugyanakkor került be egy erőteljes fiatal ember, üde piros arczczal, a ki — ezt később tudtam meg — mintegy kétszáz versztnyi uton a hátán czipelte a kimerült B-t. A barátságról, mely közöttük fönnállott, csak az birhat fogalommal, a ki huzamos ideig kísérte őket figyelemmel. B. igen művelt, nemeslelkű ember volt és kiváló tulajdonokkal birt, de a folytonos betegeskedés nagyon fölizgatta és megrontotta idegeit. A kerék körül együtt foglalkoztunk s e foglalkozás nekem nagyszerű testmozgást nyújtott.

Kedvencz foglalkozásom volt még a hókaparás: ez télen át vajmi gyakran jutott osztályrészemül. Télen, hófúvások után, melyek néha ablak magasságig hordtak össze hóhegyeket, nagy csapatokban küldtek ki bennünket, sőt néha az összes

rabokat kihajtották havat hányni. A fegyenczek mindig örömmel és vigan végezték e munkát. A friss, hideg levegő és a gyors testmozgás fölmelegített bennünket. Valamennyien jókedvűek voltak, kaczagtak és zajongtak; de ez általános szórakozásnak rendesen szitkozódás lett a vége.

Ismeretségem köre mindinkább szélesbedett. Magam részéről keveset törődtem az új ismeret-
ségekkel: akkor még folyton nyugtalan, komor és bizalmatlan voltam. Az ismeretség magától támadt. Legelőbb egy Petrov nevű fogoly kezdett hozzám átlátogatni. Petrov egy távolabbi laktanya elkülönített osztályán volt elhelyezve, minélfogva semmiféle összeköttetés sem állott és nem is állhatott fönn közöttünk. Kezdetben Petrov mintegy kötelességszerűen járt át naponként hozzám a laktanyába, vagy pedig a laktanya mögött keresett föl, a hova rabtársai elől bizonyos előszeretettel visszavonult. Látogatása eleinte nem volt rám nézve kellemes. De ő ezt oly okosan tudta elintézni, hogy látogatásai — mindamellett, hogy nem voltam nagyon közlékeny és beszédes — még szórakoztattak is. Tekintete kihívó, fogai aprók, sűrűk és fehérek voltak, daczára az örökös dohányrágásnak; ez utóbbi a rabok általános szokásához tartozott. Alkatára nézve alacsony és erőteljes, ügyes, mozgékony s eléggé kellemes arcú ember volt. Valamivel fiatalabbnak látszott nálamnál. Beszédjében nem volt semmi erőltettség s igen udva-

rias és felfogásommal egyező, azaz tisztességes viseletet tanusított irányomban. Ha észrevette például, hogy a magányt óhajtóm, akkor pár szót szólt s hálálkodva, hogy figyelmemre méltatom, azonnal magamra hagyott. Érdekes, hogy e viszony nemcsak az első napokban volt ilyen, de a következő évek folyamán is ilyen maradt. Én még most sem tudom belátni, hogy tulajdonképen mit akart tőlem, s mi vezette őt naponként hozzám? Habár később sikerült is neki valamit tőlem ellopni, ezt mindig *elhamarkodottságból* tette; pénzt soha sem kért tőlem, miből azt következtettem, hogy látogatásaiban soha sem vezette érdek.

Nem tudom miért, de nekem mindig úgy tetszett, mintha ő nem is élt volna velünk a vár-fogházban, hanem valahol más épületben a városban tanyázott volna és csak úgy látogatóba jött volna hozzánk, körülnézni köztünk, hogy élünk-e még mindnyájan. Mindig sietős dolga volt, mintha kint hátrahagyott volna valakit, a ki várakozik reá, vagy mintha félbehagyta volna dolgát. Tekintete szintén nagyon különös volt: átható, bátor s kissé gunyos, a mellett mintha szeme a távolba tévedt, vagy valami távoli tárgyra irányult volna. Ez bizonyos szórakozottságot kölcsönzött tekintetének. Olykor szándékosan megfigyeltem: ugyan hová fog menni, vagy ki várakozik reá? De Petrov vagy a laktanyába, vagy a konyhába tért, hol a beszélgetők közé ült le és figyel-

mesen hallgatott. Olykor-olykor maga is beszédbe elegyedett; de akár beszélt, akár hallgatott, mindig úgy látszott, mintha vagy dolga lenne valahol vagy várakoznék reá valaki. Legkülönösebb volt pedig, hogy tulajdonkép neki soha és sehol sem volt dolga; a kényszermunkát leszámítva, valóságos tétlenségben telt élete. Semmiféle mesterséghez nem értett, ennek folytán pénze soha sem volt, a mi őt legkevésbé sem zavarta. Társalgása velem ép oly különös volt, mint ő maga. Ha észrevette például, hogy a fogház mögött egyedül járok fel alá, legott megváltoztatta utját és hozzám sietett.

— Jó napot.

— Jó napot.

— Nem vagyok alkalmatlan?

— A legkevésbé sem.

— Napoleon felől akarok valamit kérdezni. Ugyanolyan ember volt ő, a milyen én voltam tizenkét éves koromban? (Petrov katonai nevelésben tanult és írástudó volt.)

— Mindenesetre.

— És mint elnök, micsoda ember volt?

Mindig gyorsan és szakadozva kérdezett, mintha szüksége lett volna, hogy mielőbb megtudja a tényállást, vagy mintha halasztást nem tűrő ügyben kért volna felvilágosítást.

Megmagyaráztam, hogy milyen elnök és hozzá tettem, hogy rövid idő múlva aligha uralkodó nem lesz.

— Hogy-hogy?

Tehetségemhez mértén megmagyaráztam neki ezt is. Petrov figyelmesen hallgatott és mintha teljesen megértette volna szavaimat, fülemhez hajolt s így szóla:

— Hm... Petrovics Sándor, igaz az, a mit az emberek beszélnek, hogy oly majmok is léteznek, melyek a kezükkel sarkukat érik, és hogy nagyságra felülmulják a legmagasabb embert is.

— Kétségtelen, hogy léteznek.

— Hogy néznek azok ki?

A mennyire tudtam, megmagyaráztam neki.

— És hol van a hazájuk?

— A meleg vidékeken, mint például Szumatra szigetén.

— Ez Amerikában van, nemde? Azt mondják, hogy ott az emberek a fejükön járnak.

— Nem a fejükön. Ön bizonyosan az ellenlábásokat érti.

Megmagyaráztam neki, mi az az Amerika és mi értendő az »ellenlábások« alatt.

— Ugy! Mult évben valami Lavallière grófnőről egy könyvet olvastam, melyet Arevjew segéd-tisztól kaptam. Vajjon igaz történet-e, vagy pedig csak — ugy ki van gondolva? Dumas műve.

— Természetesen, hogy ki van gondolva.

— No, isten önnel. Igen, igen köszönöm.

Petrov eltűnt. Másféle módon soha sem beszél-tünk együtt.

Látogatása után tudakozódni kezdtem felőle. M. a mint értesült ez ismeretségemről, eleve vigyázatra intett. Azt mondta nekem, hogy a foglyok nagy része igen fél tőle és hogy ő reá egyetlen egy rab, még Gazint sem véve ki, sem tett oly kellemetlen benyomást, mint ez a Petrov.

— Ez a legelszántabb, legrettentetlenebb egyén az összes rabok között, mondta nekem M. — Ő mindenre képes; ha eszébe jut valami, annak végrehajtásától semmi sem fogja őt visszariasztani. Ő képes önt is megölni, és pedig oly hideg vérrel, hogy a büntett elkövetése után nem hogy megbánást mutatna, de még egy izma sem fog megrándulni. Sőt én azt hiszem, hogy nincs is tökéletes esze.

M.-nek nyilatkozata rendkívül érdekelt; de hogy miért tartotta Petrovot olyannak, arról fogalmam sem volt. És különös: pár éven át ezután csaknem minden nap találkoztam és beszéltem Petrovval; az egész időn át őszinte ragaszkodást tanusított irányomban (hogy miért, azt soha sem tudtam megállapítani,) — és e néhány éven át, bár a fogházban kifogástalan életet élt és semmi szörnyüséget nem követett el, valahányszor vele beszéltem vagy rá néztem, mindannyiszor arról győződtem meg, hogy M.-nek igaza van; hogy Petrov a legelszántabb és legkonokabb ember, a ki semmiféle emberi kényszert nem ismer el önmaga felett. De hogy miért látszott előttem ilyennek — ezt szintén nem tudtam.

Megjegyzem különben, hogy ez ugyanaz a Petrov volt, a ki az őrnagyot meg akarta ölni, a mikor az a büntetés kiállítására elővezettette, és — a mint a rabok mondogatták — csak csodás módon menekült meg. Más alkalommal pedig, még mielőtt a fogházba került volna, az ezredes a gyakorlótéren arczul ütötte őt. Ugy látszik, hogy ő ezelőtt is sokszor részesült testi fenytésben; de most az egyszer nem volt inyére a büntetést elviselni és megölte ezredesét fényes nappal az arczvonal szemeláttára. Különben nem ismerem részletesen történetét; ezt nekem soha sem mondotta el, mindenesetre e hajlama az indulatoknak oly hirtelen kitörései lehettek, melyek az emberi természetet egyszerre felszínre juttatták; annyit azonban mondhatok, hogy igen értelmes és szerény volt. Erős, daczos szenvedélyek forrtak benne, de kitörésüket mindenkor sikerült elnyomnia. Az elbizakodottságnak és öndicsekvésnek soha még árnyékát sem fedeztem fel benne. Ritkán vitatkozott és Szirotkin kivételével talán alig volt valakivel barátságban. Egyszer azonban mégis észrevettem, hogy igen megharagudott. Valamit nem kapott meg, a mit remélt, vagy igen érzékenyen rászédték. Bizonyos Vaszilij Antonov nevü, egy erőteljes, szálas, haragos és verekedő rabbal vitatkozott, s azt hittem, hogy már-már ököltre kerül a dolog, a mennyiben előfordult, bár igen ritkán, hogy Petrov — mint akármelyik más rab — össze verekedett valakivel. De ez egyszer máskép történt:

Petrov hirtelen elhalványodott, ajkai elkékültek és vonaglottak, lélekzetvétele megnehezedett. Fölemelkedett helyéről és csöndes, vontatott léptekkel mezitláb (nyáron többnyire mezitláb szeretett járni) Antonov felé ment. A laktanyában, mely addig oly zajos volt, halotti csend támadt. Mindenki azt leste, hogy mi fog történni. Antonov eléje ugrott; arcza teljesen el volt torzulva... Nem tudva ezt végig nézni, kimentem a laktanyából. Azt hittem, hogy még ki sem érek az ajtón, már is valamelyiküknek utolsó hörgését fogom hallani. A dolognak azonban most sem lett ily rossz vége; Antonov, mielőtt Petrov még hozzá ért volna, oda dobta neki a tárgyat, mely fölött összekaptak. (Valami derékaljról volt szó). Kis vártatva Antonov mégis szidta Petrovot, hogy kimutassa azt, hogy nem ijedt meg tőle. A gyalázkodásra Petrov nem is hederített, sőt még szóra sem méltatta. Az ügy az ő előnyére dőlt el, a mivel nagyon meg volt elégedve, mert az ócska ruha neki jutott. Egy negyed óra múlva Petrov már a várfogházban bolyongott és alkalmat keresett ismét valakibe belekapni. Ő, szemmel láthatólag, minden iránt érdeklődött, csak néha maradt közönyös, ilyenkor céltalan bolyongott ide-oda, alig vetve föl fejét. Őt egy olyan munkással lehet összehasonlítani, kinek kezében ég a munka, de a kinek nem adnak foglalkozást és egyre munkára várakozik, e közben apró gyermekekkel játszik. Nem tudtam felfogni, hogy miért maradt a fogházban

és miért nem szökött még meg eddig. Az olyan embereket, mint Petrov, a lelkiismeret csak addig tartja vissza, a mig valamire nem határozzák magukat; különben nem létezik számukra a világon akadály.

Meg vagyok róla győződve, hogy ilyen ember könnyű szerrel megszökhetnék innen; képes volt mindenkit orránál fogva vezetni, egy hétig is el tudott volna egy falat kenyér nélkül egy rengetegben vagy a sás rejtekében lappangani. De ugy látszik, e gondolatra még nem jött, valami megfontolást, valami különös józan gondolkozást soha sem fődöztem föl benne. Ezek az emberek csupán egy eszmével jönnek a világra, mely egész életükön keresztül hányja-veti őket, mig valamit kedvük szerint nem találnak; ekkor aztán teljesen elvesztik fejüket. Csodálkoztam olykor, hogyan képes egy oly ember, ki felebbvalóját egy ütésért megölte, minden ellenvetés nélkül alávetni magát a megvesszőztetésnek. Ha borcsempészen rajtakapták, rendesen megvesszőzték. De ő a vesszőzésnek is mintegy önként vetette magát alá, mint a ki töredelmesen beismeri hibáját; ellenkező esetben, ha fejébe került volna is, nem tette volna. Csodálkoztam azon, hogy daczára az irányomban tanusított ragaszkodásnak, képes volt engem több ízben is meglopni. Ellopta tőlem a bibliát, melyet rá bíztam, hogy valakinek átadja. Csak pár lépésnyire kellett azt elvinnie, de ő mégis talált vevőre, a kinek a bib-

liát eladta s a pézt legott elitta. Bizonyosan nagy kedve volt inni, már pedig, a mire kedvet kapott, annak *okvetlenül* teljesülnie kellett. Az ily ember aztán négy kopekesért is képes gyilkolni, hogy egy pohárka pálinkával kielégítse mohó vágyát, míg más alkalommal százezreket elhanyagol. Este minden vonakodás nélkül, mint valami közönséges dolgot, maga jelentette be nekem a lopást. Bár nagyon sajnáltam bibliámat, mégis csak gyöngén pirogattam meg érte. Csöndesen s minden megbánás nélkül hallgatta szavaimat; beismerte, hogy a biblia nagyon hasznos könyv és sajnálkozott a felett, hogy az nincs meg többé birtokomban, de azon legkevésbé sem csodálkozott, hogy ellopta tőlem; oly elbizakodottan szegezte reám tekintetét, hogy legott abba hagytam szemrehányásaimat. Nekem úgy rémlik, hogy ez az ember engem úgy tekintett, mint valami gyermeket, a kinek a világon a legközönségesebb dolgokról sincs fogalma. Ha, például, tudományos dolgokon kívül egyébről kezdtem vele társalogni, akkor csupán illemből és a lehető legrövidebben válaszolt. Gyakran tűnődtem a felett, vajjon mi végből intéz tudományos kérdéseket hozzám, ilyenkor önkénytelenül reá néztem, hogy megtudjam: nem nevet-e ki, de mindig komolynak, figyelmesnek láttam. Kérdései határozottak voltak s egy cseppet sem látszott csodálkozni a tőlem nyert felvilágosításokon és feleleteimen, sőt olykor nagy közönyösséget látszott tanusítani ez iránt. Ugy

rémlett előttem, hogy ő minden fejtörés nélkül tisztában volt azzal, hogy velem nem beszélhet úgy, mint a többiekkel, mert — a mint ő hitte — könyveken kívül úgy sem érték semmihez, és így tulajdonképen kárbaveszett fáradság volna akármi mással zaklatni.

Abban azonban bizonyos vagyok, hogy szeretett s ez engem igen meglepett. Kiskorunak tartott-e vagy ösztönszerűleg érzett-e irányomban szánalmat, mint olyan teremtmény iránt, kit gyengébbnek talált magánál — nem tudom. És bár ez őt legkevésbé sem tartotta vissza attól, hogy meglopjon, mégis meg vagyok győződve, hogy mint kárvalotton sajnálkozott rajtam. »Bah, gondolá magában, mi esoda ember az, a ki nem képes megóvni vagyónát.« Ugy látszik, hogy épen ezért szeretett engem. Egy alkalommal egész akaratlanul maga vallotta be nekem, hogy engem már »tulságos jónak tart.« — »Ön oly gyermekes, oly jó lelkű, hogy szintén sajnálkozom felette.« »Ne haragudjék, Petrovics Sándor, tevé hozzá rövid idő múlva, — de ezt most a lelkemből mondom.«

Ily fajta emberekkel történik meg az életben, hogy koronkint és egyszerre hatalmasan kidomborodik egyéniségük és nagy népmozgalmak pillanatában megismertetik magukat, azaz ilyenkor lépnek fel tulajdonképeni szerepökben. Ily emberek az életben nem a szónak mesterei, ők nem kezdeményezői vagy vezetői a dolognak, de végrehajtói. Dologhoz

fognak minden feltűnés nélkül, de azért elsőket vetik át magukat a legnagyobb akadályokon, megfontolás, félelem nélkül rohannak neki az akadálynak, a melynél rendesen nyakukat szegik. Nem hiszem, hogy Petrov-nak jó vége lesz; egy váratlan pillanat végre is nyakát fogja szegni, és ha eddig is el nem veszett, ez azt jelenti, hogy az alkalom még nem érkezett el. Különben ki tudja? Lehet, hogy eléri az aggkört és céltalan ingadozó élet után a legnyugodtabban végelgyengülésben fog meghalni. Mindamelllett úgy rémlik előttem, hogy M.-nek igaza volt, mikor azt mondta, hogy Petrov volt a legelszántabb ember az egész fogházban.

ATAENAEUM R.T. KÖNYVKÖTÉSZETE